

HUR BLEV DET MED ANSTÄLLNINGEN?

**Uppföljningsintervjuer med romer som utbildat sig till
lärarassistenter, barn- och ungdomsledare, och barnskötare**

Charles Westin och Manuel Tan Marti

November 2008

1. Introduktion

Föregripande slutsats

Romer har funnits i det svenska samhället sedan 1500-talets början, dvs. i femhundra års tid. Romerna kom till Sverige vid ungefär samma tidpunkt i historien som européer började kolonisera Nord- och Sydamerika. Under historiens gång har de folkgrupper som vi idag kallar romer varit kända under olika namn för den svenska befolkningen – tartarer (från vilket termen ”tattare” har härletts) och zigenare har varit de vanligaste benämningarna. Idag brukar romer och resande räknas som olika delar av en och samma nationella minoritet. Många resande, om än inte alla, anser sig vara ättlingar till romer som tvingades bort från Sverige under 1500-talet. De kallar sig resanderomer.

Under långa perioder hindrade den svenska statsmakten romer från att invandra till Sverige eller ens besöka Sverige. Vid åtskilliga tillfällen under historiens gång har romer utvisats från landet, eller tvångsflyttats. Genom historien har romer och resande förbjudits att vistas längre än några dagar, någon vecka eller ibland månad på en och samma uppehållsort. Den svenska statsmakten är därför skyldig till att romer och resande under århundraden har påtvingats ett kringflackande liv, och att utveckla försörjningskällor som varit anpassade till den situationen.

Som en anpassning till de här levnadsomständigheterna var romer och resande tvungna att utveckla kulturella överlevnadsstrategier i det samhälle som förmenade dem självklara rättigheter som tillkom andra samhällsmedborgare, detta samtidigt som samhället var beroende av tjänster som romer och resande erbjöd. Ett huvudelement i överlevnadsstrategin är stark sammanhållning på kollektiv nivå, och stark sammanhållning av och inom familjen och släkt nätverket. Ett annat viktigt inslag i överlevnadsstrategin är regler (romsk lag) och institutioner (”kris”) för att lösa interna motsättningar och konflikter. Ett tredje inslag i överlevnadsstrategin har varit att begränsa umgänget med majoritetssamhället och dess medlemmar till de nödvändigaste kontakterna som främst har varit av ekonomisk natur (affärer, tjänster, försäljning och liknande), liksom att inte sprida kunskaper i det egna språket utanför den egna gruppen och betrodda gajé. Ett fjärde väsentligt inslag i överlevnadsstrategin handlar om renhetsregler som är mycket viktiga att leva efter.

Romer och resande har funnits i Sverige under minst halva den tid från vilken det finns historiska källor som hänför sig till samhällsförhållanden som liknar ett svenskt rike. Förföljelse och övergrepp riktade mot romer och resande har varit långtgående och svårartade. I många av sina böcker har den franske idéhistorikern Michel Foucault beskrivit hur litet värde ett människoliv hade i det förindustriella och förmoderna samhället där makten koncentrerades till konungen, feodaltherrarna och kyrkan. Livegna, krigsfångar, judar, romer, katarer och andra ”kätterska” grupper var särskilt utsatta för maktens oberäknlighet. Även fria bönder kunde råka illa ut. Avrättningar, stymplingar och tortyr var legio och maktens sätt att hävda sin närvaro. I det här avseendet skilde sig sannolikt inte situationen i Sverige mycket från den i Frankrike.

Även under den tidiga industrialismen stod människolivet inte högt i kurs vilket drabbade de allra svagaste grupperna i samhället. De allra mest kränkande och barbariska övergreppen mot romer ägde dock rum under det upplysta 1900-talet. Säkra siffror på antalet offer för nazisternas folkmord på romer finns inte, men en uppskattning som landar på en miljon är förmodligen inte i överkant. Förintelsen genomfördes med byråkratisk rationalitet och ”effektivitet”. Officiellt motiverades de systematiska avrättningarna med pseudovetenskapliga

argument. Trots att Sverige inte ockuperades av Nazityskland och aldrig styrdes av någon nazistanstucken regering förekom en statligt sanktionerad särbehandling av romer och resande som grundades i rasideologiska föreställningar. Det främsta uttrycket för denna politik låg i den tvångssterilisering som i första hand kvinnor men även många män utsattes för, och som inte upphörde i och med att Nazityskland föll. Tvångssterilisering av resande motiverades av s.k. ”rashygieniska” skäl och genomfördes så sent som på 1960-talet. Idag framstår dessa övergrepp som rent brottsliga. Många personer som drabbades lever alltjämt. Ett annat uttryck för särbehandling var det tvångsomhändertagande av barn till romer och resande som de sociala myndigheterna genomförde ända in på 1970-talet. Grunden var att föräldrar som var romer eller resande inte ansågs kunna ta hand om sina barn. Myndigheterna placerade barnen på barnhem, i fosterhem eller i vissa fall hos adoptivföräldrar. Många av dessa barn berövades helt kontakten med sina biologiska föräldrar. Myndigheterna ansåg sig ha vetenskaplig grund för denna politik.

Under århundraden levde romer och resande rent geografiskt i det svenska samhället, samtidigt som de i rättslig mening levde utanför det svenska samhället. Trots att de formellt sett var svenska medborgare nekades romerna samhällsliga rättigheter som svenska medborgare i övrigt kom i åtnjutande av, t.ex. skolundervisning, bostad, pension och rättsligt stöd vid övergrepp. Mot den bakgrunden är det inte att undra på att romer och resande har utvecklat en djup och förklarlig misstro mot den svenska överheten, mot myndigheter och personer som representerar denna överhet och dessa myndigheter – poliser, åklagare, domare, forskare, socialarbetare, politiker, kommunaltjänstemän, läkare, rektorer och så vidare.

Sedan slutet av 1950-talet har initiativ tagits för att på olika sätt hitta vägar att förbättra levnadsvillkoren för romer och resande. Ett första väsentligt steg som samhället tog var att tillmötesgå den självklara rättigheten till egen bostad. Liksom alla människor har romer och resande behov av en fast bostad som håller en nödvändig minimistandard. Det handlar om bostäder med rimligt boendetrymme per person, och som är utrustade med vatten, avlopp, el och värme. Övergången till permanentboende i vanliga lägenheter ägde rum på 1960-talet.

Frågan om utbildning för romer togs upp av Katarina Taikon i boken *Zigenerska* som kom ut 1963. Att få till stånd en fungerande utbildningssituation för romer har visat sig vara svårare att genomföra än att tillhandahålla lägenheter för permanent bosättning. När jag läser Katarina Taikons bok fyrtiofem år efter utgivningen slås jag av styrkan i hennes text och klarheten i hennes argumentation. Men jag måste också konstatera att inte tillräckligt mycket har gjorts för att förbättra romernas utbildningssituation. Den är alltjämt mycket eftersatt. Katarina Taikons krav uppmärksammades bland andra av läkaren John Takman, som organiserade en sommarkurs för romer i Skrekarhyttan 1964, och av pedagogen Arne Trankell som sökte utveckla metoder för vuxenutbildningen av romer i Årsta gamla skola i Stockholm 1967.

En rad olika projekt kring arbetsmarknadsutbildning och jobsatsningar prövades under 1970-talet i samband med försöksverksamheten kring ”organiserad överföring av vissa zigenare”. Många av dessa försök var lovvärda och även om pedagoger och socialarbetare som verkade inom projekten var starkt engagerade, måste slutresultaten som helhet ändå betraktas som nedslående. Man kom några steg framåt, men oftast ledde det inte till fortsatt utveckling, till förändring, till ökad tilltro, till optimism eller till bestående resultat. Ofta var den direkta orsaken till att något projekt gick i stå att pengarna tog slut, eller att den drivande eldsjälens slutade. Efter satsningens slut blev det flera steg bakåt igen.

Utvärderingar som har gjorts under årens lopp pekar inte sällan på att svårigheterna att åstadkomma en bestående förändring beror på ett förståeligt misstroende hos romerna; studieovana, bristande motivation, uppgivenhet, skyldigheter gentemot familj och släkt som har högre prioritet och så vidare. Det finns alltid rimliga förklaringar till att en person avbrutit sin utbildning eller kanske sagt upp en anställning. Utan att någon utvärderare uttryckligen använder begreppet tror jag att man kan sammanfatta den här typen av förklaringar till svårigheterna med att ”romer är fångna i en ’dysfunktionell’ kultur”. Det vill säga, romernas föreställningar, värderingar och prioriteringar går inte ihop med de krav som arbetsliv och utbildningsväsende i det svenska majoritetssamhället ställer.

Den för-givet-tagna utgångspunkten i alltför många sammanhang är den att romer ska anpassas till ett liv i det svenska samhället, det välfärdssamhälle som byggdes upp under 1900-talet, och som utgör normen för det moderna, det demokratiska, det önskvärda och det rätta sättet att leva, och som har rättvisa, solidaritet, frihet, jämlikhet och jämställdhet som viktiga ledstjärnor. Det handlar om oavvisliga grundvärderingar. Det är nu inte den här utgångspunkten som det är fel på. Snarare handlar det om att se till att rättvisa också kommer romer och resande till del, att jämlikhet råder, och att människors värde inte avgörs av kön, hudfärg, religion, kultur, historia eller etnicitet.

Det problematiskt för-givet-tagna handlar alltså inte om demokrati, jämlikhet, rättvisa eller solidaritet utan om den nationella identiteten. Det moderna demokratiska välfärdssamhället byggdes upp parallellt med utveckling av den svenska nationalstaten. Nationalstaten började formeras redan omkring artonhundratalets mitt, och dess etablering är alltså äldre än den demokratiska välfärdsstatens. Per-Albin Hanssons vision om folkhemmet var ett välfärdssamhälle som vilade på nationell grund. Detta är förklaringen till att rasbiologiska föreställningar utan problem tilläts samexistera med ett samhällsbygge som syftade till att undanröja klassgränser och klassorättvisor. Detta är förklaringen till att radikala socialdemokrater som Gunnar och Alva Myrdal inte stod främmande för rashygien, och i dess förlängning steriliseringspolitiken, som är det grövsta och mest kränkande övergrepp som den moderna svenska staten har begått mot egna medborgare.

Den uppgift som den svenska staten nu står inför är att lyfta en folkgrupp som sedan år 2000 är en erkänd nationell minoritet, och som uppskattningsvis omfattar 50 000 personer, till en levnadsnivå som gäller för genomsnittet av svenska medborgare. Det handlar om insatser på en rad olika områden: utbildning, arbete, ekonomi, hälsa, livslängd, inflytande, uppskattning och självkänsla. Det handlar om att romer och resande ska få samma tillgång till kulturellt, ekonomiskt, politiskt och socialt kapital som den genomsnittliga svenska medborgaren. Att åstadkomma detta är inte gjort i en handvändning. Förtryck under fem århundraden i Sverige, och ännu längre tid om vi räknar in det förtryck som ägde rum i Europa innan romerna för första gången kom till Sverige, ligger till grund för situationen. Att romerna nu har erkänts som nationell minoritet innebär att den romska kulturen och det romska språket i officiella deklamationer ses som en tillgång för vårt samhälle. Det innebär att lösningen inte kan ligga i kravet på ensidig och ovillkorlig assimilering till det svenska majoritetssamhället. I sakens natur ligger givetvis att enskilda romer har rätt att välja hur de själva vill förhålla sig till sitt romska ursprung och till de levnadssätt som råder i stort i det svenska majoritetssamhället. Förklaringen till de orättvisor som drabbar romerna, och den diskriminering som de är utsatta för, ska inte sökas i någon ”dysfunktionell” kultur. Vi måste vända blickarna mot ”dysfunktionella” strukturer som återfinns i majoritetssamhället, och som får till effekt att orättvisor och diskriminering reproduceras generation efter generation.

En förändring låter sig alltså inte genomföras på några få år. Å andra sidan behöver vi heller inte räkna med att det kommer att ta fem hundra år att rätta till situationen så att romer och resande kommer upp i en generell levnadsnivå som motsvarar den genomsnittliga svenska nivån. En förändring kommer att ta många årtionden. Det handlar som jag ser det om minst en generationsväxling, kanske flera. Det handlar alltså om en långtidssatsning, om en målmedveten, tålmodig och ihärdig vilja att åstadkomma förändring. Det handlar om att bygga hållbara strukturer som kan överleva förändring av den politiska makten. Detta kräver stora resurser. Det kräver entusiasm, vision, förståelse och solidaritet.

Bakgrund till studien

Det har länge varit känt att romska barns skolgång har varit ofullständig och ryckig, och att skolgången för många romska barn har kännetecknats av långvarig frånvaro. Det är också känt att romska barn är överrepresenterade bland dem som avslutar skolan utan att få avgångsbetyg. Katarina Taikon, Hans Caldaras, Soraya Post och andra framstående talespersoner för romerna i Sverige ser romernas bristfälliga utbildning som ett av de förhållanden som bidragit till deras eftersatthet i samhället. För romer och resande som tvingades föra ett mycket kringflackande liv blev det nästintill omöjligt att ordna med regelbunden skolgång för barnen. Man tvingades bryta upp och flytta till annan ort, annan skola, annan rektor, andra lärare och andra skolkamrater. Ständiga byten av skola gjorde att romska barn snart halkade efter sina jämnåriga skolkamrater. Det var inte ovanligt, berättar Katarina Taikon i sina böcker, att romska barn inte togs emot i vissa skolor när föräldrar sökte placera dem i skola. I sin självbiografi har Hans Caldaras beskrivit sin tidiga skolgång på 1950-talet och 1960-talet. Mycket berodde på den enskilda lärarens vilja och förståelse om romska barn skulle få en chans. På den tiden var romska barn inte upptagna i folkbokföringen, liksom inte heller deras föräldrar, vilket gjorde att skolledningen på vissa orter inte ansåg sig ha skyldighet att ordna med undervisning för romska barn.

Även när romer blivit bofasta på 1960-talet kvarstod problemen med oregelbunden skolnärvaro för de romska barnen. Detta ledde fram till den försöksverksamhet som Stockholms stad i samarbete med Pedagogiska institutionen startade 1967 med att utveckla formerna för romsk vuxenutbildning. Den grundläggande tanken var att romerna efter århundraden av förföljelse och utanförskap hyste en grundläggande, berättigad och förklarlig misstro mot majoritetssamhället och dess institutioner, till vilka den obligatoriska skolan hörde. En annan utgångspunkt var att den romska folkgruppen saknade utbildningstradition. Om romska föräldrar insåg värdet av utbildning, och själva hade erfarenhet av att ha gått i skola, skulle de inte behöva hålla sina barn hemma. Föräldrarna skulle uppmuntra och stödja barnen i den obligatoriska skolgången. Försöket var lyckosamt i så måtto att frånvarosiffrorna för barnen sjönk de följande åren. Det innebar att insikten om utbildningens betydelse planterades hos ledande personer bland de svenska romerna som var involverade i försöksverksamheten.

Alltsedan 1960-talet har en invandring av romer till Sverige ägt rum. Finska romer, kalégrupper, som anses vara ättlingar till de romer som avvisades från Sverige på 1600-talet, flyttade till Sverige inom ramen för den fria nordiska arbetsmarknaden. Under 1970-talet ägde en försöksverksamhet rum med ”organiserad överföring av vissa zigenare” som det hette. Dessa grupper kom från Östeuropa och Balkan. Denna överföring gav sedan upphov till efterföljande familjeåterförening. Sedan det kalla krigets slut, och framför allt Jugoslaviens sönderfall och kriget som följde i sammanbrottets spår, emigrerade många romer från Bosnien, Kroatien, Serbien, Makedonien och Kosovo. Eftersom Sverige var ett av de länder

som tog emot flest flyktingar från före detta Jugoslavien kom också romer till Sverige inom ramen för denna flyktingmottagning. Senare har romer från Rumänien och Slovakien sökt sig till Västeuropa. Dessa nya romska grupper som idag utgör huvuddelen av exempelvis Malmö romska befolkning är utbildningsmässigt eftersatta på det sätt som de svenska romerna var några årtionden tidigare.

I rapporten från 1998 *Romska elever. Hur går det för dem i skolan?* från de s k Zigenarkonsulenterna vid Resursförvaltningen för skola och socialtjänst inom Stockholms stad konstateras att närvaron i skolan är ett stort problem. Situationen hade inte förbättrats i den undersökning som genomfördes 1997 jämfört med en motsvarande undersökning som gjordes 1989. En femtedel av de romska eleverna på lågstadiet och mellanstadiet hade en frånvaro som översteg 40%. På högstadiet har en tredjedel av de romska eleverna en frånvaro som översteg 40%. Det var en marginell nedgång i frånvaron på högstadiet 1998 jämfört med situationen 1989, men däremot en ökning av frånvaron på både låg- och mellanstadiet vid den senare tidpunkten.

I en alldeles nyutkommen rapport från Malmö stadskontors avdelning för integration och arbetsmarknad konstateras att av cirka ett tusen romska elever i skolpliktig ålder i Malmö stad finns en mycket stor grupp som inte alls befinner sig i skolan. Det handlar om mellan 550 och 670 barn i åldrarna 7 till 16 år. Detta är verkligen alarmerande siffror. De visar att romernas marginalisering fortsätter och ser ut att fortsätta lång tid framåt. De visar att tidigare insikter som vunnits av de svenska romerna inte per automatik överförs till finska, utomnordiska eller nyanlända romer. Genom att förbli en i utbildningsmässigt hänseende underklass i det svenska samhället reproduceras romernas sociala och ekonomiska marginalisering. Vi måste fråga oss hur det kommer sig att skolmyndigheterna i Malmö inte agerar kraftfullt för att få de romska barnen till skolan. Skolplikten gäller alla barn i Sverige. Alla ledare och talespersoner för de romska grupperna i Sverige är rörande överens om att barnens skolgång och utbildning är ett nödvändigt villkor för att den romska marginaliseringen ska brytas.

Problemet är komplext. Århundraden av utanförskap har givit upphov till en misstänksamhet från romska föräldrars sida. Fördomar mot romer som finns och är väl kända inom majoritetsbefolkningen har i skolan uttryckt sig i mobbning av romska elever. En del skolledningar arbetar kraftfullt mot mobbning, men engagemanget är inte lika stort på alla håll. Den motivation som romska elever kan ha att lära sig i skolan urholkas när de utsätts för mobbning, och om de märker att skolan inte gör något åt saken. En lösning som prövats i olika sammanhang är att anställa en brobyggare, en person av romskt ursprung som kan hjälpa till att just brygga broar mellan det svenska majoritetssamhället, dess myndigheter och representanter å ena sidan och det romska samhället å den andra. Det innebär att skapa förutsättningar för samtal, dialog, att verka för förståelse av den andra sidans position, att bygga upp ett förtroende. Men trots att Malmö stad har anställt en romsk brobyggare har detta inte varit tillräckligt för att skapa det förtroende hos många romska familjer för skolan så att deras barn går regelbundet i skolan. Detta är inte en kritik av brobyggarens insatser, utan det är en illustration till att problemet är stort, att det är svårt, och att det kräver stora resurser.

Redan i den utredning som publicerades av situationen i Stockholm 1990 föreslogs att romska elevassistenter skulle behöva anställas. Man räknade med en elevassistent per tio romska elever. Förslaget återaktualiserades med rapporten från 1998. Förslaget diskuterades inom integrationsnämnden. Diskussionerna utmynnade så småningom i en konkret handlingsplan. I mars 2004 beslöt kommunstyrelsens personal och kvalitetsutskott inom Stockholms stad att bevilja medel till integrationsnämnden för ett projekt med yrkesutbildning för den romska

gruppen. Senare den våren ingicks ett avtal mellan Integrationsförvaltningen och Utbildningsförvaltningen om att tre tvååriga yrkesutbildningar skulle genomföras. Projektet har beskrivits i en rapport från Kulturförvaltningen som författats av Lena Loiske och som gavs ut 2006.

Tre yrkesutbildningar för romer genomfördes av Sundbybergs folkhögskola, som redan tidigare hade erfarenhet av att genomföra en behandlingsassistentutbildning för romer (Raber 2003). I den aktuella satsningen skapades utbildningar till lärarassistent, barnskötare och barn- och ungdomsledare. Tre personer ingick i projektledningen, nämligen Lena Loiske från Kulturförvaltningen, Manuel Tan Marti som själv är rom, och Mona Danielsson från Sundbybergs folkhögskola. Under våren 2004 genomfördes viktigt förberedelsearbete, bland annat att planera kurserna samt att sprida information till de romska grupperna i Stockholm och att aktivt arbeta med rekrytering av elever.

Kurserna startade hösten 2004. Redan från starten planerades för att efterhand varva teori med praktik. Att skaffa praktikplatser för det andra läsåret var en viktig uppgift för projektledningen.

Sundbybergs folkhögskola antog 44 personer till de tre utbildningarna. Sexton personer avbröt sin utbildning av olika skäl. Sex personer var inskrivna i utbildningarna hela tiden men fick inte fullständigt betyg till kursavslutningen. Dock fullgjorde 22 personer, dvs. 50% av de antagna, sin utbildning, fullgjorde sin praktik och fick ut sitt avgångsbetyg under den tid som projektet genomfördes. Av de sex som inte fick ut sitt betyg kom dock tre att bli klara till slutet av 2006.

En viktig uppgift för projektet var att utforma ett pedagogiskt arbetssätt så att romers motivation att först söka sig till utbildningen, och sen fullfölja utbildningen, hela tiden byggs under. Manuel Tan Marti hade således en viktig motivationsstärkande roll att spela. Helt avgörande var att den romska gruppen hyste stort förtroende för Manuel. Han arbetade aktivt under hela projektet med att stödja eleverna/deltagarna och deras familjer och han fungerade som brobyggare i förhållande till praktikplatserna. Lena Loiske beskriver det pedagogiska förhållningssättet i följande punkter, och jag citerar från hennes rapport (sid 9 och 10):

”Projekttagarens, släktens och gruppens engagemang och målsättning. Eftersom de flesta romer lever i ett utanförskap och ofta inte hyser mycket hopp om förändring utan tvärtom anpassar sig till ett liv utan fast arbete och regelbundna tider, är engagemanget mycket viktigt för att de skall klara av att genomföra en utbildning som kräver daglig disciplin och hårt arbete under flera år. Projekttagarens eget engagemang är viktigt, men direkt avgörande är att det finns stöd i släkten och gruppen för utbildningen. A: ett stöd för själva idén att romer skall utbilda sig för att kunna vara med och lösa gruppens problem. B: idén att en utbildning kräver hårt arbete och då innebär att viss tid och engagemang undandras familjen. C: ett aktivt stöd i form av t.ex. barnpassning eller annan praktisk hjälp då sådan krävs för att projekttagaren skall kunna koncentrera sig på studierna.

Att projekttagarna ofta har många *sociala och andra problem* eller leder i en släkt/familj som har det.

Att deltagarna, på grund av det isolerade liv man levt, ofta har mycket *dåliga kunskaper om samhället* i stort. Det ställer särskilda krav på undervisningen.

Att den romska kulturen innehåller ett komplicerat *regelsystem i umgänget mellan könen och mellan yngre och äldre*. Många saker kan inte nämnas i närvaro av det andra könet eller en äldre person. Detta är ofta ämnen som har med kroppsliga funktioner, sex eller döden att göra. Detta ställer krav på finkänslighet och organisationsförmåga hos lärarna.

Att eftersom de flesta romer har en begränsad erfarenhet av arbetsmarknaden och har en låg teoretisk kunskapsnivå är *praktik* ett mycket viktigt inslag i utbildningen.

Att de flesta har en *dålig ekonomi* att de ofta har använt alla terminer med studiestöd de kan få eller bara har enstaka terminer kvar. Mycket få har kvalificerat sig för A-kassa, och kan därför inte få arbetsmarknadsstöd. De flesta är beroende av stöd från socialtjänsten.”

Pedagogiskt måste de tre utbildningarna sägas ha varit lyckosamma. Två tredjedelar av de ursprungligen antagna eleverna genomförde utbildningarna inom stipulerad tid, det stora flertalet med fullgjord praktik och fullständigt avgångsbetyg. Projektledningen bad åtta personer lämna utbildningarna: sjukdom i ett fall, drogmissbruk i två fall och i fem fall var frånvaron alltför hög för att fortsatt utbildning skulle vara meningsfull. Åtta personer lämnade utbildningen på eget initiativ: fyra på grund av giftermål och graviditet, en på grund av familjeproblem, och tre för att de inte kände sig tillräckligt motiverade.

Efter avslutade utbildning har några av de utexaminerade lärarassistenterna, barnskötarna och barn- och ungdomsledarna fått arbete. Tyvärr är det relativt många som alltså två år efter avslutad utbildning inte har fått anställning inom det yrke som de utbildats till. Några är arbetssökande, andra har ägnat sig åt annat arbete.

I den utvärdering som följde efter utbildningarna svarar lärarna att uppgiften var krävande, att det varit svårt att stimulera alla eleverna så som lärarna hade önskat, att man tvingats sänka kraven något för att få med alla eleverna och att systemet med varvad teori och praktik varit bra, men påfrestande för eleverna. Alla lärarna anser att eleverna är redo för arbetsmarknaden. Eleverna är positiva till utbildningen och anser sig ha fått bra stöd av lärarna. Däremot är eleverna osäkra om de har tillräckliga kunskaper för att ta ett arbete inom sitt yrke.

Föreliggande studie

I diskussioner som förts inom Delegationen för romska studier föreslog Charles Westin att inblickar i diskrimineringsmekanismer kan ibland synas tydligare i enskilda fallstudier än i övergripande sammanställningar av anmälningar, frågeundersökningar eller offentlig statistik. De senare uppgifterna kan ge information om förekomst, spridning och utsatta grupper i samhället, men mera sällan om processer och mekanismer bakom diskriminering. Efter diskussion utformades ett projektförslag som gick ut på att följa upp erfarenheterna från utbildningssatsningen vid Sundbybergs folkhögskola. Just det faktum att utbildningen utformades för att lyfta upp den romska gruppens utbildningsförhållanden gör försöksverksamheten särskilt intressant. I den mån som diskriminering av romer spelar in för utgången av projektet i termer av måluppfyllelse på längre sikt, så kan diskriminerande behandling inte tillskrivas personer knutna till utbildningen, eller till folkhögskolans regelsystem. Vårt intresse är snarare att med hjälp av den här fallstudien försöka komma diskriminerande (men antagligen för de flesta av oss omedvetna) strukturer i det svenska

samhällets sätt att fungera på spåren. Vår blick är alltså riktad mot det svenska majoritetssamhället, inte mot den romska kulturen. Givetvis är de erfarenheter som de romska eleverna vid Sundbybergs folkhögskola har gjort före, under och efter utbildningen av mycket stort intresse. Av intresse är också hur de själva ser på diskriminering.

Grundtanken bakom den här studien är att undersökningen inte ska göras *på* romer utan tillsammans *med* romer. Avsikten är inte att sammanställa en lista över tillkortakommanden hos individuella romer, det romska samhället eller den romska kulturen. Avsikten med de intervjuer som redovisas här är att göra enskilda romers röster hörda, att den enskilda romska elevens synpunkter och erfarenheter tas tillvara. Viktigt är att samtalssituationen präglas av att den intervjuade kan känna trygghet i situationen, att hans eller hennes integritet respekteras och att ett förtroende finns mellan intervjupersonen och intervjuaren.

Den här föreliggande rapporten bygger på intervjuer med elva elever som deltog i utbildningen, och där alla utom en elev fullföljde den. Den fråga som vi ställer oss är: Varför är det förhållandevis många personer som fullföljt sin utbildning, både teori och praktik, som inte har lyckats få arbete inom sitt yrke? Varför finns inte efterfrågan på just deras arbetskraft när vi vet att behovet av insatser för att stärka de romska elevernas utbildningssituation är skriande stort?

Intervjuerna genomfördes av Manuel Tan Marti. Samtalen fördes på svenska och romani. Manuel har sammanställt intervjuerna och i förekommande fall översatt intervjutexten till svenska. Vi återger intervjuerna här. De ger en nyanserad bild av hur de utexaminerade lärarassistenterna, barnskötarna och barn- och ungdomsledarna ser på sin situation under och efter utbildningen, och vad som kan ligga bakom den svårighet som flera av dem här mött att få anställning.

2. Intervjuer

genomförda och sammanställda av Manuel Tan Marti med inledning och kommentar av Charles Westin

Intervju med romsk man J

Inledning (CW)

Den första intervjun som redovisas gjordes med en ung romsk man som vi här kallar J. Han fick inte ut sin examen och i samtalet med Manuel förklarar han varför det blev så. Vid intervjutillfället våren 2008 var han 25 år. Det betyder att han var 21 år gammal när han sökte in till utbildningen och blev antagen, och 23 år gammal när flertalet av hans studiekamrater var klara med sin utbildning. Jag (Charles) kan inte låta bli att tänka tillbaka till min egen ungdom. Jag lyckades inte särskilt väl i mina första studier på högskolenivå när jag var 21 år gammal. Jag var helt enkelt inte tillräckligt motiverad just då, det fanns andra saker som var viktigare för mig i det skedet av livet. Med den medelklassbakgrund jag hade fick jag dock en andra chans. Vis av min egen erfarenhet såg jag också att några av mina egna barn som inte hittade rätt i sina första försök till utbildning efter skolan också fick en andra chans. Hur är det då för romer? Finns det förståelse i samhället för att begåvade personer som är romer också kan behöva en andra chans?

Kan vi börja intervjun med att du berättar lite om dig själv och din skolbakgrund?

Jag är 25 år, rom och född i Sverige, är sambo och har två barn. Jag har gått 9 år i grundskolan och har även gått en yrkesutbildning som lärarassistent på Sundbybergs folkhögskola. Tyvärr fick jag aldrig ut mitt utbildningsintyg.

Hur kommer det sig att du inte fick ditt utbildningsintyg?

Jag gick ut utbildningen tillsammans med alla andra som deltog i utbildningarna men på grund av min familjs situation, var jag tvungen att vara frånvarande från lektionerna och min praktik ganska ofta. Det ledde till att den som var kursansvarig inte kunde ge mig mitt utbildningsintyg.

Vill du berätta om de problem som du hade och som påverkade din närvaro på utbildningen?

När jag började utbildningen hade vi precis fått ett barn. Ganska tidigt drabbades barnet av magkolik, sedan öroninflammation. Blev frisk och fick öroninflammationer i olika omgångar. Samtidigt bodde vi i en andrahandslägenhet som kontraktet löpte ut på! Och jag var tvungen att försöka hitta en annan lägenhet att flytta till. Under samma period var min sambo sjuklig och i behov av mitt stöd och hjälp med barnen.

Jag förstår att det måste ha varit en jobbig period och att du samtidigt hade press att fullfölja din utbildning! Tycker du att de två år du gick på lärarassistentutbildningen var meningslösa på grund av att du inte fick ut ditt kursintyg?

Nej, naturligtvis inte! Jag har lärt mig mycket under de två åren! Och jag har fortfarande chans att få ut mitt utbildningsintyg!

Hur menar du?

Jag ska försöka förklara! Under tiden kursen pågick hade jag mycket stöd av projektledarna för utbildningarna, både med mina privata problem och med de problem som uppkom på kursen på grund av min frånvaro. Det jag missade under lektionerna fick jag chans att ta igen, exempel med extra arbete och läxor. Samtidigt så ställde projektledaren upp med att stanna kvar efter att kursdagen hade slutat, som stöd för dem som låg efter i studierna. Där fick vi hjälp att komma i kapp de andra kursdeltagarna! Så den delen klarade jag av med mycket stöd. Projektledarna försökte även att avlasta mig från en del av mina personliga problem som [till] exempel min bostadssituation. De ordnade även de problem som uppstod på min praktikplats på grund av min frånvaro där! Tyvärr så är det på grund av min frånvaro från praktikplatsen som jag inte fick ut mitt utbildningsintyg. Men de har lovat mig att om jag kan ordna ett jobb med inriktning [på] barn och ungdomar, och jag kan styrka det med ett arbetsgivarintyg, så kommer den som var kursansvarig att skriva ut utbildningsintyget!

Vad har du gjort sedan du gick ut utbildningen?

Det första var att reda ut alla mina problem och de var inte få! Tyvärr så påverkade de också mina möjligheter att söka arbete! Men jag lyckades till slut att reda ut många av dem med hjälp av släkt och vänner! Och jag kunde börja koncentrera mig på att söka arbete! Sedan i höstas 2007 lyckades jag få ett jobb på en förskola. Och förhoppningsvis kan jag få mitt utbildningsintyg!

De intervjuer som jag och professor Charles Westin gör ska ligga till grund för en undersökning om de diskrimineringsmekanismerna, som man misstänker ligger bakom att romer har svårare att få arbeten än andra grupper. Har du egna erfarenheter av diskriminering?

När det gäller diskriminering på arbetsmarknaden så har jag inga sådana erfarenheter! Jag har tyvärr inte arbetat förut! Och de problemen som antingen handlade om kommunikationsproblem eller andra problem, så var det jag som skapade dem!

På vilket sätt tror du att du skapade de [här] problemen på din praktikplats! Och hur tror du att de påverkade personalen i skolan?

Jag praktiserade som lärarassistent på skolan och jag fick ett schema som jag skulle följa, de dagar som jag skulle vara där. Som jag berättade förut så hade jag ganska många problem och de påverkade även min praktik och de jag skulle samarbeta med! Jag kom ofta sent till praktiken! Det hände att jag var tvungen att gå innan [arbetsdagen var slut], och det hände att jag inte kom till praktiken utan att höra av mig! Så personalen var nog många gånger ganska irriterade på mig!

Försökte personalen inte sätta sig med dig för att lösa problemen?

Jag kan inte klaga på varken rektorn eller min handledare! De försökte mer än en gång och gav min mer än en chans att bättra mig! När de tröttnade så ringde de till projektledarna för utbildningarna. Sedan var de tvungna att reda ut mina problem så att jag fick stanna kvar på praktikplatsen!

Vad tycker du nu i efter hand om situationen på Sundbybergs folkhögskola och på praktiken?

Nu inser jag att jag var ganska strulig och försatte nog mer än mig [själv] i problem! Inte minst mina kurskamrater! På praktiken förstår jag att jag förstörde ganska mycket av planeringen jag och min handledare hade gjort upp! Och att de barnen som gick i klassen där jag praktiserade också blev lidande på grund av att jag inte dök upp eller gick tidigare!

Hur fungerar det nu på det arbetet du har på förskolan?

Nu fungerar det bra! Jag trivs både med arbetsplatsen och med personalen jag arbetar med! Jag har fått en ny chans och jag gör allt för att försöka behålla jobbet! Mina föräldrar stödjer mig så gott det går! Och de brukar ta hand om barnet om det är sjukt, om min fru inte mår bra! Så att jag kan gå till arbetet!

Vad har du för anställningsform?

Det är ett vikariat. Personen jag vikarierar är långtidssjukskriven, så jag har goda chanser att få vara kvar! Om inte så får jag nöja mig med att jag får vara kvar så länge så att jag får möjlighet att få mitt utbildningsintyg från Sundbybergs folkhögskola.

Vi pratade förut om diskriminering, kan du berätta om de erfarenheter du har av diskriminering?

Jag har nog samma erfarenheter som alla romer har!

Kan du precisera dig?

Det som jag tycker är jobbigt är att aldrig vara betrodd! Människor förutsätter att man inte talar sanning. Bara för att jag är rom är det en självklarhet att jag skulle vara lögnare, bedragare, tjuv, opålitlig, lat mm. Det spelar ingen roll var vi kommer så är det samma sak!

Hur klarar du av de situationerna?

Jag har lärt mig leva med det! Diskriminering för oss romer är något vi lever med dagligen! Så de flesta har lärt sig att nonchalera det! Skulle vi inte göra det så skulle det inte vara enkelt att överhuvudtaget gå ut! Visst är det många gånger jobbigt men man lär sig att leva med de känslorna.

Vad tror du skulle krävas för att romer inte skulle diskrimineras!

Jag vet inte överhuvudtaget om det skulle gå! Hur kan man förändra personer som aldrig har träffat en rom? Det enda de vet om oss är vad de kanske har hört av sina föräldrar när de var små! Och det är något som, det är en kunskap som de har vuxit upp med! Du vet väl att föräldrar inte ljuger! Så varför skulle de tro något annat?

Tror du verkligen att det inte finns något att göra!

Jag tror att så länge de ser oss som de gör kommer det inte att gå! Det enda som jag kan komma på är att de skulle umgås med romerna! Så att de får lära känna oss som personer! Då tror jag att de skulle ändra uppfattning om oss!

På vilket sätt skulle majoritetsbefolkningen få möjlighet att träffa romerna, så att de skulle få en chans att lära känna dem som individer?

Sådana situationer finns redan! De flesta romer som kommer i kontakt med sina grannar är i de flesta fallen omtyckta! Naturligtvis finns det störande romer precis som det finns bland andra grupper! Och då kanske man är mindre omtyckt. Detsamma gäller på arbetsplatsen. De flesta jag känner och som har ett arbete trivs på jobbet! Och de säger att de har bra kontakt med personerna de jobbar med!

Vad drar du för slutsatser om det du har berättat?

Min slutsats är att jag inte tror på förändringar på diskrimineringen av oss romer om vi inte får en chans att mötas och motbevisa allt det de har hört och tror om oss romer!

På vilket sätt skulle det vara möjligt att mötas!

På samma sätt de möter andra grupper! I skolan, på arbetsplatser! Folk måste ge oss en möjlighet att visa att vi är precis som de bara vi får en chans och de vågar umgås!

Kommentar (CW)

Den unge mannen J visar prov på stor personlig mognad och ansvars känsla i det här samtalet med Manuel. Han förklarar varför det blev som det blev med utbildningen. Ingen kan påstå att han skyller ifrån sig. Han tar på sig ansvaret för att det strulade till sig. Min känsla när jag läser igenom den här intervjun är att det finns trots allt anledning att känna visst hopp. J fick en andra chans. Han fick stöd under utbildningens gång, och han kan få räkna det arbete han hade vid intervjutillfället som praktik. Om jag har förstått saken rätt fick han ett långtidsvikariat på en annan förskola än den där han tidigare hade praktiserat, vilket han är rätt så ensam om. Liksom alla romer lever J dagligen med fördomar riktade mot honom som rom. Även om han ger uttryck för en viss kallsinnighet är det naturligtvis ytterst påfrestande för J liksom för alla andra romer att ständigt möta misstänksamhet, få höra glåpord, och att ifrågasättas. Den vardagliga diskrimineringen och rasismen som han möter är psykologiskt sett mycket energikrävande.

Intervju romsk kvinna N född i Finland

Inledning (CW)

Här intervjuar Manuel en romsk kvinna N, som är född i Finland. N är en av dem som fick arbete inom sitt yrke som lärarassistent snart efter det att hon blev klar med utbildningen. Samtalet handlar mycket om hennes erfarenheter inom arbetet. Det är ett kontaktskapande arbete som hon har. Lärarassistenten behöver ha kontakter med eleverna, elevernas föräldrar, klassläraren, andra lärare och övrig personal på skolan. Uppgiften kräver att lärarassistenten kan bygga upp ett förtroende med alla dessa parter. Det handlar om att kunna hantera fördomar mot romer som den romska lärarassistenten oundvikligen kommer i kontakt med på skolan, till en början kanske hos vissa lärare och annan personal inom skolan som inte är bekanta med romer, men förmodligen oftare hos föräldrar till elever i andra klasser. Som kvinnlig finsk rom är N alltid synlig just som rom.

Vill du börja berätta lite om din bakgrund?

Jag är en finsk romsk kvinna, ensamstående sedan några år och har två barn. Har bott i Sverige i nästan hela mitt liv.

Vad har du för skolbakgrund?

9 årig grundskola och en tvåårig lärarassistentutbildning från Sundbybergs folkhögskola.

Arbetar du för tillfället?

Ja, jag var en av de få från utbildningarna som fick ett arbete efter att utbildningen avslutades.

Vad arbetar du med?

Jag arbetar på en skola som lärarassistent med en grupp romska ungdomar.

Hur fick du det arbetet?

Skolan jag arbetar i är samma skola som jag gjorde min praktik på under utbildningstiden. Skolans personal hade en del problem med att få de romska ungdomarna att komma till skolan och det var den arbetsuppgiften jag hade under min utbildnings praktiktid.

Hur tycker du att du lyckades med den uppgiften?

Jag tycker jag lyckades ganska bra. Visst var det arbetsamt från början men det gick bättre efter ett tag.

Kan du berätta om hur du lyckades få de romska barnen att komma till skolan?

Det var inte alldeles lätt, men jag började med att ta kontakt med deras föräldrar. I några fall kände jag dem redan och då var det inga problem. Alla föräldrarna jag tog kontakt med var alla positiva till skolan och utbildning och det underlättade mitt arbete.

Började ungdomarna komma till skolan efter att du hade pratat med föräldrarna?

Så enkelt var det inte, jag och föräldrarna kom överens om att jag i början skulle komma och hämta dem.

Hur länge fick du åka och hämta dem?

Jag åkte runt för att hämta dem under cirka tre månader, sedan började de komma själva.

Har du slutat hämta dem?

Ja, men det händer att de blir skoltrötta och att de inte orkar komma till skolan och då ringer jag dem och i vissa fall åker jag och hämtar dem.

Hur ser de romska föräldrarna på dig och på det sätt du arbetar på?

De uppskattar att deras barn får hjälp med skolarbetet, något som många av ungdomarnas föräldrar inte har möjlighet till.

Vad menar du med att de inte har möjlighet att hjälpa sina barn med skolarbetet?

Det jag menar är att många av de romska föräldrarna inte har själva gått ut grundskolan och därför har svårt att hjälpa sina barn.

Har du fortsatt samarbete med ungdomarnas föräldrar?

Ja, förutom att jag är bekant med några av dem försöker vi tillsammans motivera ungdomarna till att gå och sköta sina skoluppgifter.

Hur tycker du att det samarbetet fungerar?

Jag tycker det fungerar bra och det märks på ungdomarnas engagemang i skolan.

Hur ser en vanlig arbetsdag ut för dig i skolan?

Det är olika från dag till dag. De romska ungdomarna tillhör en liten klass med en lärare och mig som lärarassistent. Ibland så arbetar vi i klassen, [men] när någon behöver extra hjälp brukar vi gå och sätta oss i ett annat klassrum.

Har du fått synpunkter om ditt arbete av klassföreståndaren?

Hon brukar tala om för mig att hon uppskattar den hjälp hon får och att hon har märkt att de

romska ungdomarna är mycket mer engagerade i sitt skolarbete än innan jag började på skolan.

Vad har du för anställningsform?

Jag har en projektanställning som gäller ett år i taget!

Vad tycker du om det?

Det är ganska jobbigt att inte veta vad som händer efter att avtalet går ut. Jag är hela tiden beroende av att de romska barnen kommer till skolan och att det finns romska barn inskrivna i skolan.

Har du försökt få din tjänst att gå över till en tillsvidareanställning?

Jag har talat om för klassföreståndaren att jag tycker att den anställningsform jag har känns otrygg. Jag har länge tänkt att jag ska prata med rektorn men det har inte blivit av, kanske det har blivit dags nu.

Har du kontakt med de övriga lärarna på skolan?

Jag har ganska bra kontakt med några, med andra blir det bara så att vi hälsar på varandra när vi går förbi.

Vad har du fått för respons för ditt arbete av de övriga lärarna på skolan?

De som har sagt något har sagt till mig att de tycker jag har gjort ett bra arbete med de romska barnen och att det är roligt att de har börjat komma till skolan.

Hur tycker du blev bemött av skolans personal när du först började?

Bemötandet kanske inte var så varmt från början och blickarna jag fick av än del var ganska misstänksamma. Det tog nog ett tag innan de insåg att jag arbetade på skolan.

Vad tror du att de tänkte innan de fick reda på att du var anställd på skolan?

De trodde nog att jag var mamma till någon av de romska eleverna och var där för att träffa någon lärare.

Hur lång tid tog det innan du fick kontakt med den övriga personalen på skolan?

Med klassföreståndaren hade jag redan en bra relation eftersom hon var min handledare under min praktiktid. Kontakten med de övriga tog lite mer tid, sedan finns de som jag inte har kontakt med. Jag hälsar på dem som hälsar på mig eller som möter min blick när vi passerar varandra i korridoren.

Har du mötts av något på skolan som du tycker har känts som diskriminerande?

Det händer ibland att personalen säger något opassande om någon romsk elev som känns diskriminerade.

Hur har du bemött det?

Jag försöker att inte överreagera på deras uttalande, jag försöker i stället fråga vad de menar eller varför de tycker så, på det sättet hoppas jag att de ändrar sin inställning till oss romer.

Tycker du att skolans personal har förutfattade meningar om romer?

Det har nog de flesta, inte bara skolans personal utan folk i allmänhet.

Varför tror du det?

Det märker man på de misstänksamma blickarna man dagligen får och på de frågor man får.

Kan du ge exempel på de frågor de kan ställa till dig?

Det kan vara allt från att vad vi romer äter till om vi romer trivs i att bo i vanliga lägenheter.

Hur reagerar du på deras frågor?

Ibland får jag lust att skratta på grund av deras dumma frågor, men försöker svara så seriöst som möjligt för att inte få dem att känna obehag av att ha kommit i kontakt med mig.

Hur tas dina svar emot av dem?

Många brukar säga att de är glada över att de fick kontakt med mig och att de nu kan bilda sig en egen uppfattning om romer i stället för att gå på vad andra säger.

Har de personer som ställer frågor till dig någon relation till romer?

Hur menar du?

Jag menar om de kanske har grannar som är romer eller om de har varit i någon konflikt med någon rom,

I de flesta fallen har de inte haft någon kontakt med romer överhuvudtaget, utan jag kan vara den enda romen som de har varit i kontakt med.

Hur tror du de bygger upp sina förutfattade meningar om romer.

De förutfattade meningar som finns har gått från far till son från generation till generation. Och har man inte varit i kontakt med någon rom är det inte så konstigt att folk har de tankarna.

Hur kan man bryta de förutfattade meningar som finns?

Det blir nog svårt och det är inget man kan göra över en natt.

Kan man göra det överhuvudtaget?

Visst går det, men vi romer kan inte göra det själva, det kan endast göras om folk ger oss en chans.

På vilket sätt skulle de ge oss en chans?

Precis som chansen jag fick! Hade jag inte fått arbete på skolan hade de jag har pratat med och besvarat deras frågor fortfarande tänkt och trott som de gjorde förut.

Har du kontakt med de romer som gick på utbildningen tillsammans med dig?

Några.

Har de lyckats få något arbete?

Några av dem har fått någon typ av anställning.

Viken typ av anställning?

En har precis som mig fått jobb som lärarassistent för en liten grupp romer. Någon har fått jobb som personlig assistent, sedan har jag hört att en av dem som gick på barn- och ungdomsledarutbildning har fått jobb och han åker ut och sanerar klotter runt om i Stockholm.

Vad tror du de som gick på de olika utbildningarna har för chanser att få arbete?

Jag tror att [de] till slut kommer att få ett jobb, men jag tror att många också kommer att tröttna på att söka jobb, och då kommer deras chanser att minska.

Hur kan man göra för att de inte ska förlora hoppet om att lyckas få ett arbete?

Jag vet faktiskt inte. Jag brukar säga till dem att fortsätta söka och att jag och några fler från utbildningen har lyckats fåt arbete, så de ska inte ge upp utan fortsätta söka.

Hur ser du på framtiden?

Jag är lite orolig för hur de kommer att gå för mig när jag inte arbetar här längre, och brukar tänka på att jag till slut kommer att hamna i samma situation som jag var innan jag fick det här arbetet. Men jag försöker tänka på att jag har min utbildning som lärarassistent och mina erfarenheter så jag har större chanser att få ett arbete om jag skulle förlora det här.

Kommentar (CW)

Det här är en väldigt fin intervju. Respondenten N verkar känna sig trygg i samtalet med Manuel. Manuel är genomgående noga med att inte ställa ledande frågor, utan han låter N formulera sina erfarenheter själv. På ett ställe, en bit in i intervjun, kommer dock en ledande fråga, och låt mig säga att det gör det nästan alltid eftersom det handlar om ett samtal där båda talarna påverkas av hur samtalet utvecklar sig. Det är alltså ingen kritik av Manuels intervjuteknik. Det fina är här att N svarar med att tillföra något nytt som inte ligger inbäddad i Manuels fråga. N känner förtroende för Manuel. Och det speglar, tror jag, den självkänsla som hon har byggt upp både genom utbildningen med praktiken men framför allt senare i den anställning som hon fick. Hon visar klart att hon har lyckats med det som är hennes uppgift som lärarassistent för de romska eleverna. Det är alltid en svår övergång för alla människor, naturligtvis inte bara för romer, att ta steget över från en utbildningssituation till att få en anställning. Inte sällan fungerar det så att personliga kontakter, personlig kännedom och nätverk spelar en stor roll för den som söker sin första anställning. När arbetssökande av vilka skäl det än kan vara saknar de rätta personliga kontakterna (referenserna, nätverken) kommer annars praktikplatsen att vara mycket betydelsefull. Det är på praktikplatsen som vederbörandes förmåga, inställning, sociala kompetens och intresse för arbetet kommer till uttryck. Det är på praktikplatsen som han eller hon får tillfälle att visa sig som livs levande person och inte som stereotyp bild som kallas fram i tankarna hos en anställare som hör ordet rom. Ns exempel bekräftar att praktikplatsen är en viktig, kanske den allra viktigaste vägen in till arbete för romska arbetssökande. I samtalet kommer det också fram att N oroar sig för hur det ska bli med hennes anställning framöver. Oron är berättigad och motiverad. Som ensamstående romsk kvinna med två barn att fostra kan det bli en svår omställning om hennes förordnande inte förnyas.

Intervju med romsk kvinna A

Inledning (CW)

Intervjun med den romska kvinnan som vi kallar A andas inte den tillförsikt inför framtiden som vi såg hos både J och N. A genomförde sin utbildning till barnskötare men hade inte

lyckats få något arbete inom sitt yrke när den här intervjun gjordes ett och ett halvt år efter det att utbildningen avslutats. Intervjun handlar följaktligen om vad som hänt med A efter utbildningen, om att söka arbete, tankar om diskriminering och om positiva minnen från den utbildning A genomgick på Sundbybergs folkhögskola.

Kan du berätta om dig själv och din skolbakgrund?

Jag är 22 år ogift och är bosatt i Sverige sedan 1998. Jag har gått i den svenska grundskolan i 4 år. Sedan utbildade jag mig till barnskötare på Sundbybergs folkhögskola.

Arbetar du?

Nej, jag har varit arbetslös sedan jag gick ut utbildningen hösten 2006.

Är du arbetssökande?

Nej, för tillfället är jag sjukskriven.

Hur länge har du varit sjukskriven?

Jag har varit sjukskriven sedan i januari i år.

Var du arbetssökande när du gick ut utbildningen?

Ja, jag sökte arbete men lyckades inte så bra.

Hur många arbeten tror du att du har sökt?

Säkert 100.

Hur många arbetsintervjuer var du på?

Inga, jag blev aldrig kallad till någon

Skriver du i din ansökan att du är en romsk kvinna?

Det förstår de ändå på mitt efternamn.

Tror du at romer är diskriminerade på arbetsmarknaden?

Behöver du fråga om det, det är en självklarhet. Romer blir diskriminerade överallt. Det spelar ingen roll var man går.

Kan du berätta om dina egna erfarenheter, när du har känt dig diskriminerad?

När jag går med min mamma och ska handla mat, då blir vi förföljda av någon i matbutikerna. Ibland försöker de dölja att det är oss de vaktar och börjar ordna i hyllorna, men en del förföljer oss öppet och bryr sig inte om att vi ser dem.

Du klär dig väl inte särskilt traditionellt romskt?

Inte jag men det gör min mamma.

Blir du diskriminerad eller förföljd när du går ensam i butiker?

Ja, det spelar ingen roll att jag inte klär mig traditionellt romskt, man ser på oss att vi är romer.

Det skulle inte spela någon roll om jag skulle gå klädd i en balklänning, folk ser att vi är romer.

Hur känner du dig eller tänker när du blir förföljd?

Det händer så ofta att jag har blivit van. När jag går ut med mina romska vänner så brukar vi skoja med dem som förföljer oss.

Vad gör ni då?

Ibland så går vi fyra eller fem tjejer ut på stan för att handla något. När vi går in i butikerna så brukar någon i butiken följa efter oss, när vi märker att vi är förföljda brukar vi dela på oss och går alla åt olika håll. De blir ganska frustrerade när de inte vet vem de ska följa efter.

Har du några tankar eller funderingar på hur man skulle kunna handskas med diskrimineringen av romerna?

Jag tror inte [att] det finns något att göra åt den saken, det enda jag vet är att folk brukar ändra sin inställning till oss när de har lärt känna oss.

På vilket sätt ändrar de sin inställning till romerna?

Från början är de misstänksamma och har hela tiden ögonkontakt med sin jacka eller väska som om vi skulle vara ute efter den, samtidigt som de hela tiden ser till att de vet var vi befinner oss. Problemet är att det inte är lätt att lära känna oss när vi inte får en chans i samhället. När de har lärt känna oss så brukar misstänksamheten försvinna med tiden och då brukar de våga ställa frågor till oss. Med tiden brukar man få kontakt med varandra och man kan prata och umgås som bekanta.

Kan du ge exempel på var man skulle kunna knyta en sådan kontakt så att majoritetsbefolkningen skulle lära känna romerna som individer och inte som några man har hört talas om?

De enda platserna, som jag vet skulle få folk att lära känna oss är på arbetsplatserna. De som bor i samma port som oss lär känna oss med tiden och de brukar ändra sin attityd till oss ganska snabbt, och man börjar småprata med varandra något som med tiden får även andra på gården att hälsa och knyta kontakt. Det är en process som tar lite tid men det funkar med tiden. Det samma gäller på arbetsplatserna, det märkte jag när jag under min utbildning praktiserade som barnsköterska på en barnstuga. Problemet är att [om vi] inte får några jobb, så är det svårt att lära känna oss, och då är det svårt för folk att ändra sin inställning till romerna.

Tror du att det kommer att ske några förändringar?

Jag tror inte att det kommer att ske några förändringar förrän romerna blir insläppta på bland annat arbetsmarknaden.

Vad har du för tankar och planer inför din framtid?

Just nu försöker jag att koncentrera mig på att bli frisk, och sedan på att försöka få ett arbete. Jag har blivit trött på att sitta hemma och göra ingenting förutom att städa och hjälpa till i huset när jag orkar.

Hur stora chanser tror du att du har att få ett arbete?

Jag försöker att inte tänka på det. Jag vet vilka svårigheter de som gick på de olika utbildningarna har, så jag lär väl inte ha det lättare. Men jag måste i alla fall försöka få ett jobb.

Brukar du och dina vänner diskutera situationer som ni befinner er i som arbetslösa?

Det gör vi ofta. De flesta har tröttnat på att vara hemma precis som jag. Vi brukar prata om

hur tråkigt det börjar bli att springa på stan i de olika butikerna och hur vi älskade att göra det förut. Nu vill alla göra något annat än att städa och springa i butiker.

Brukar ni diskutera utbildningarna ni gick på?

Det händer ibland.

Hur ser du och dina vänner på utbildningarna ni gick på?

Vi är alla glada och stolta att vi har våra utbildningar men blir frustrerade ibland för att vi inte har lyckats få ett jobb, och då kan vi känna att det var onödigt att utbilda sig under två år.

Skulle du vilja ändra på något i utbildningarna?

Nej, jag tycker utbildningarna var bra.

Tycker du att den var den anpassad efter dig?

Ja, och det jag inte förstod i undervisningen fick jag hjälp med av både lärarna och projektledarna.

Har du kontakt med arbetsförmedlingen?

Jag var där i går för att träffa min handläggare och för att lämna mitt läkarintyg. Sedan har vi bestämt att jag ska börja med arbetsrehabilitering några timmar om dagen.

Vad tycker du om att du ska på arbetsrehabilitering?

Det tycker jag är bra då slipper jag vara hemma och titta på vägarna. Men jag hade hellre velat ha ett fast jobb att gå till.

Tycker du att du har fått tillräcklig med hjälp av arbetsförmedlingen med att söka arbete?

Den hjälp man får är hur man söker de arbeten som finns på deras hemsida. Sedan skriver de en handlingsplan tillsammans med mig. Någon annan hjälp får man inte.

På vilket sätt skulle du vilja ha hjälp med att söka arbeten?

Jag och mina vänner som gick de olika utbildningarna har ofta pratat om det. Det vi saknar mest är den hjälp vi fick under utbildningen.

På vilket sätt fick ni hjälp under den tiden ni gick utbildningen?

Vi fick inte bara hjälp utan även stöd med de problem som vi stötte på under utbildningen.

Kan du ge exempel?

Mina föräldrar ville inte att jag skulle börja på utbildningen, de tyckte inte att utbildning var något viktigt utan ville att jag skulle vara hemma och hjälpa [till] så att jag skulle lära mig hur man sköter ett hushåll fram tills att jag skulle gifte mig. Det var efter en sådan diskussion jag bad projektledarna för utbildningarna om råd och hjälp med att prata med mina föräldrar. Att jag kunde börja på utbildningen var för att den projektledare som kände mina föräldrar kom för att försöka övertala dem och för att försöka få dem att förstå hur viktigt det är med utbildning nuförtiden. Som tur var ändrade sig mina föräldrar och jag fick börja på utbildningen.

Skulle du behöva hjälp med att söka arbete?

Ja, förutom den hjälp med att försöka få föräldrar och släktingar att förstå hur viktigt det är med utbildning och att arbeta så skulle det vara bra att ha någon som man kunde ha kontakt

med kontinuerligt för att få stöd och råd så att man inte förlorade motivationen att söka jobb.

Kommentar (CW)

A är en ung kvinna. Hon har utbildat sig till barnskötare, har sökt cirka hundra utannonserade arbeten, och aldrig blivit kallad till intervju. Vem som helst kan bli knäckt av mindre. Det är möjligt att någon vill förlägga orsakerna till att A inte ens blir kallad till en anställningsintervju med att hon är ung och hon är kvinna. Jag läser inte in bitterhet i hennes svar på Manuels frågor, men kanske finns där en viss resignation. En nyckelreplik tycker jag är att hon i sin nuvarande situation saknar den hjälp och det stöd som hon fick under utbildningen, alltså den kontakt hon fick med lärare, annan undervisande och stödpersonal och andra elever. A växte i den kreativa pedagogiska situationen som byggdes upp vid Sundbybergs folkhögskola. A genomförde liksom de andra eleverna praktik, men i hennes fall ledde praktiken inte till fortsatt möjlighet till anställning på kortare eller längre tid. När intervjun gjordes våren 2008 hade finanskrisen och lågkonjunkturen inte slagit till med full kraft. Det fanns gott om utannonserade arbeten i Storstockholmsområdet, inte minst inom barnomsorgen. A fick chansen att genomföra en meningsfull utbildning, som skulle vara till gagn för henne och till nytta för samhället. Men hon fick aldrig chansen fram tills dess att den här intervjun gjordes att visa vad hon går för. Hon fick inte den andra chans som N så klart hade fått.

Intervju med romsk man G

Inledning (CW)

Intervjun med G blev ganska kort. G var bara tjugo år när han började sin utbildning till barn- och ungdomsledare. I intervjun förklarar han varför han hoppade av utbildningen. Samtalet med Manuel kretsar kring om något hade kunnat göras annorlunda för att han skulle ha slutfört sin utbildning.

Kan du berätta lite om dig själv och din skolbakgrund?

Jag är 23 år nyligen skild och har ett barn på ett år. Jag har gått 9 år i grundskolan i Sverige och började på barn och ungdomsledarutbildningen på Sundbybergs folkhögskola 2005, och hoppade av 2006, en termin innan utbildningen avslutades.

Varför valde du att hoppa av utbildningen?

Jag är dyslektiker och kände att jag hade problem med att hänga med i undervisningen.

Kände inte lärarna till att du var dyslektiker?

De kände till mina problem och testade mig också.

Satte man inte in några extra resurser?

Förutom att projektledaren hjälpte mig med läxorna och de uppgifter jag tyckte var svåra så

fick jag också ett dataprogram som skulle underlätta för mig i mitt arbete.

Tycker du att du fick tillräckligt med hjälp?

Jag kan inte skylla mitt avhopp på att man inte hjälpte mig under min utbildning, det var mer att jag inte orkade med trycket och att jag inte var tillräckligt motiverad och att jag under utbildningstiden gifte mig.

Ångrar du nu i efterhand att du slutade utbildning?

Både ja och nej

Hur menar du?

Det jag ångrar är att jag hoppade av en termin innan utbildningen skulle avslutas, men när jag ser på de andra som gick på utbildningar och hur svårt de har att få ett arbete så känns det inte så jobbigt.

Men det finns även de som har fått jobb, tror du inte att det är på grund av att de slutförde sin utbildning?

Visst är det på grund av sin utbildning men de flesta har svårt med att få jobb.

Tycker du inte utbildningsdeltagarna har ökat sina möjligheter att få ett jobb genom att utbilda sig?

Naturligtvis har deras chanser ökat.

Varför tror du att många av dem som har gått utbildningarna har svårt att få ett arbete?

Bara genom att vara rom minskas våra chanser att lyckas i samhället. Sedan spelar det ingen roll om vi har utbildning eller inte.

Är det verkligen så att de som har en utbildning inte har några möjligheter att lyckas i samhället?

Jag tror att chanserna att lyckas är väldig små. Visst har de större möjligheter att lyckas men jag tror inte de är så stora.

Skulle du råda någon att inte utbilda [sig]?

Naturligtvis inte. Jag är nog lite frustrerad och mina svar är nog lite negativa. Visst är utbildning positivt och ökar chanserna till att man får ett arbete, men jag har pratat med några av dem som gick på utbildningarna och många är lika frustrerade som jag.

Vad har ni diskuterat?

Hela [den situation som] vi befinner oss i. Många har sökt arbete sedan de gick ut utbildningen men har inte fått jobb och många gånger har det fått dem att må dåligt.

Får de inte hjälp med att söka arbete?

De tycker inte det.

Om vi ska återgå till dig och din situation, vad gör du för tillfället?

Jag har börjat handla med skrot.

Klarar du dig ekonomiskt med det?

Ja, just nu gör jag det men det är knappt!

Trivs du med det arbetet?

Ja, jag jobbar självständigt och behöver inte tänka på att jag är dyslektiker.

Vad har du för framtidsplaner förutom att du nu handlar med skrot?

Tänker inte så mycket på framtiden, jag tänker på hellre på nuet?

Tänker du inte på ditt barns framtid?

Visst gör jag det men för tillfället har jag ingen möjlighet att påverka den. Jag har nyligen skilt mig och min ex har vårdnaden om barnet, det minskar mina möjligheter att påverka barnets framtid.

Kommentar (CW)

Det huvudsakliga skälet till att G lämnade utbildningen handlade om dyslexi. En relativt stor andel av alla människor är dyslektiker. I dagens arbetsliv där allt fler arbetsuppgifter kräver färdigheter i att läsa och skriva är dyslektiker handikappade. För tidigare generationer fanns gott om arbetsmöjligheter där dyslexi inte hade någon betydelse för den anställdes möjligheter att utföra arbetet. Idag betraktas dyslexi som en (mindre) funktionsnedsättning. Även om Gs utbildningssatsning bokförs i statistiken som ett misslyckande, ett avhopp och en icke slutförd utbildning, är det inte hela sanningen. Även en icke slutförd utbildning kan i den enskilda personens livssammanhang vara en lärdom som man har med sig i livet. G för ett klokt resonemang, han ger ett moget intryck så ung han är, och erfarenheten från den oavslutade utbildningen på Sundbybergs folkhögskola har gjort honom klokare. Han vet bättre vad han vill med sitt liv.

Intervju med romsk man B, 27 år

Inledning (CW)

B är en av eleverna som utbildades vid Sundbybergs folkhögskola till lärarassistent, men som när intervjun gjordes ungefär ett och ett halvt år efteråt alltså var arbetslös efter att kontinuerligt ha sökt arbete inom det yrke han utbildats till. Hur ser B på sin situation och varför har inte han lyckats få anställning? I samtalet berättar B vidare om sin vänskapskrets, om en förändrad inställning till utbildning bland dagens romska föräldrar och om diskriminering.

Vad har du för utbildningsbakgrund?

Jag har gått i grundskolan i nio år sedan har jag en lärarassistentutbildning från Sundbybergs folkhögskola.

Vad har du gjort sedan du gick ut lärarassistentutbildning hösten 06.

Förutom att jag dagligen söker arbete, inte så mycket.

Hur ser en vanlig dag ut för dig?

Jag brukar börja min dag med att gå in på datorn för att se om det har kommit in nya jobb på arbetsförmedlingens hemsida. Om det har kommit in nya jobb brukar jag söka dem på nätet. Efter det gör jag inte så mycket förutom att jag umgås ganska mycket med mina vänner.

Har inte dina vänner arbeten?

En del av dem har arbeten men de flesta är arbetslösa precis som mig.

Har dina vänner romskt ursprung?

Nej, de flesta är inte romer.

När du och dina vänner brukar träffas, hur brukar dagen se ut för er?

De vänner jag umgås med är fotbollsintresserade precis som mig och en del av dem spelar i samma fotbollsklubb som jag. Så vår dag går ut på att spela och prata fotboll. Ibland kan det hända att vi brukar åka för att se någon match.

Om vi går tillbaks till att du är arbetslös, på vilket sätt söker du arbete?

Mest via min brors dator men jag brukar också gå till arbetsförmedlingen och titta på de lediga jobb som de sätter ut på anslagstavlan.

Hur har det gått?

Som du vet har jag varit arbetslös sedan hösten 2006.

Hur känns det att vara arbetslös?

Inget vidare. Visst var det skönt att vara ledig ett tag efter utbildningen, eftersom man kände sig utsliten och trött men efter ett tag tröttnar man på att sitta hemma.

Varför tror du att du inte har lyckats få något arbete?

Jag vet inte men man kan kanske misstänka att det är mitt efternamn som avskräcker arbetsgivarna.

Om det nu skulle vara på det viset att det är ditt ursprung som rom som gör att du inte får ett arbete, hur känns det?

Jag varken tänker eller känner något för det. Vi romer lever med diskriminering dagligen så jag tror att vi har lärt oss att inte bry oss om det.

Hur är det att leva med daglig diskriminering?

Som jag sa förut så tänker jag inte på det, när jag känner att jag på något sätt har blivit diskriminerad så kan det kännas jobbigt ett tag men det går snart över och man glömmer det ganska snabbt.

Anser du inte att man ska göra något åt det?

Visst men vad? Hur ska man kunna få folk att ändra attityd till oss romer eller folks sätt att tänka?

Hur ser du på framtiden?

Jag tror inte att det blir några förändringar när det gäller diskriminering av oss romer. Vi romer har alltid blivit diskriminerade och jag tror att vi får leva med det. Jag umgås dagligen med icke romer. Jag lever och betar mig precis som alla andra, men jag är rom och kommer alltid att vara det.

Tror du verkligen att majoritetsbefolkningen inte kommer att förändra sin attityd mot romerna?

Nej, det tror jag inte. Den attityd som folk har det haft i århundraden, varför skulle de ändra på den nu.

Du är 27 år, tycker du inte att det har skett förändringar på senare år?

De förändringar som har skett är inte på grund av att folk har ändrat sin inställning till oss utan att det är vi som har förändrat vårt sätt att leva.

Hur menar du?

Mina föräldrar levde ett mer annorlunda liv än vad jag gör. De tyckte inte att skola och utbildning var viktiga eftersom de inte hade den skolkulturen som vi ungdomar har i dag. Som tur var så ändrade mina föräldrar sin inställning till skola och utbildning när de fick mig och mina bröder, och de såg till att vi gick till skolan. Så att det har skett förändringar på grund av att romerna har förändrat sin syn på olika frågor som exempel skola och utbildning. Så de små förändringar som vi kan se i dag är inte för att folk har ändrat sin syn till oss utan att vi har utvecklats med tiden.

Vad anser du om den lärarassistentutbildning du gick på?

Det var en bra utbildning.

Vad känner du när du tänker på att du har gått en tvåårig utbildning men inte har fått jobb efter ett och ett halvt år inom det yrket?

Jag visste att det skulle vara svårt att få arbete som rom antingen man har utbildning eller inte.

Om man startar nya utbildningar, vad tycker du de bör ändra eller tänka på?

Jag tycker inte de bör ändra på något i utbildningarna.

Var du nöjd med den hjälp och det stöd du fick under projektets gång?

Jag och några diskuterade den frågan för ett tag sedan och vi var alla nöjda och tacksamma för det stöd vi fick. Något som vi också diskuterade och som alla var missnöjda med var att stödet försvann efter utbildningstidens slut.

Vad var det för stöd ni hade behövt efter utbildningstidens slut?

När vi gick på utbildningen fick vi stöd inte bara med läxor och med det skolarbete vi hade problem med, vi fick också hjälp med allt som kunde komma i vår väg. De problemen försvann inte när vi var färdigutbildade.

Hur menar du?

Den informationen vi fick under tiden vi gick utbildningen [var att] projektledarna ville att vi skulle koncentrera oss på utbildningen. Vi skulle komma till dem med de problem som uppstod under utbildningen så skulle de hjälpa oss. Men tänkte man på att vi behöver samma stöd nu när vi är arbetslösa och problemen kommer och går? Behöver vi inte koncentrera oss på att söka jobb?

Hur skulle du vilja att man skulle ha gjort?

Eftersom man visste vilka problem vi hade, inte bara motståndet från föräldrar och anhöriga, så borde man ha förstått att projektet borde ha fortsatt efter utbildningens slut.

Vad för hjälp skulle du ha behövt efter din utbildning?

Det är väldigt lätt att bli trött på hela situationen som man hamnar i som arbetslös, därför skulle det vara bra med någon att prata med och som uppmuntrar en att fortsätta. Det skulle också vara bra att ha någon man kunde rådfråga om man skulle hamna i något problem, som [till] exempel att man är bostadslös, eller med A-kassan, arbetsförmedlingen mm.

Vad får du för stöd från arbetsförmedlingen?

Jag träffar min handledare en gång i månaden och går igenom de jobb jag har sökt och sedan skriver vi en handlingsplan som gäller ett antal månader.

Får du inte hjälp när det gäller frågor om A-kassan eller försäkringskassan?

Visst hjälper de till om de kan. Problemet är att man behöver någon som kan hjälpa oss när problemen uppstår så att man inte behöver vänta med dem tills man har tid på arbetsförmedlingen.

Kommentar (CW)

B är en ung man som har en utbildning som borde vara gångbar på arbetsmarknaden, nioårig grundskola och utbildning till lärarassistent. Jag hajade till när jag läste Bs svar på Manuels fråga om vänskapskretsen, men insåg vid närmare eftertanke att min reaktion berodde så klart på en förutfattad mening, en stereotyp och fördom. Jag, och säkert många andra svenskar med mig, har nog den föreställningen i våra bakhuvuden, att det romska utanförskapet i samhället är så stort och så genomgripande att det nog är ganska otänkbart att romer har vänner utanför den romska gruppen. Bs vänner är i de flesta fall inte romer. Hans stora intresse är fotboll, både att spela själv och att titta på matcher. Det är inte alls konstigt att B söker sig till andra som delar hans intresse. I det här avseendet uppfyller B ett viktigt kriterium på att vara väl integrerad i samhället. Och ändå är det svårt att få jobb. B söker arbete men ser pessimistiskt på den diskriminering som romer drabbas av i samhället. De förändringar för romerna som har skett under senare år beror inte på att majoritetsbefolkningen har ändrat sin uppfattning utan på att romerna har ändrat på sin inställning i flera frågor, till exempel när det gäller vikten av utbildning. Liksom andra intervjupersoner uppskattade B det stöd han fick under utbildningstiden, som gjorde det möjligt för honom att slutföra utbildningen, och liksom andra, uttrycker han också besvikelse över att stödet tog slut när utbildningen var klar.

Intervju med romsk kvinna L, 22 år

Inledning (CW)

I den här intervjun berättar den unga kvinnan L om sina tidiga skolerfarenheter, och om hur skolledningen i skolan där hon gick agerade så att hon och hennes klasskamrater gick miste om flera års skolgång. Det här är en berättelse om hur samhället övergav de mest utsatta och de som var i mest behov av stöd. När barn överges på det här sättet finns alltid stor risk att mönstret kan upprepas.

Vad har du för skolbakgrund?

Jag har gått fem år i grundskolan, sedan har jag en barnskötarutbildning från Sundbybergs folkhögskola.

Hur kommer det sig att du bara har gått fem år i grundskolan?

Det funkade bra i grundskolan tills jag kom till högstadiet, sedan började problemen för mig och de andra romska elever som gick samtidigt som mig!

Vad hände i högstadiet?

Jag och de andra romska eleverna blev placerade i en klass bara för romska ungdomar. Det var då problemen började!

På vilket sätt?

Det funkade bra från början! Visst var det roligt att gå med andra romska ungdomar, men jag saknade mina klasskamrater som jag hade i lågstadiet. Det som hände var att vi tappade motivationen och vi började snart att egentligen att inte lära oss något! Vi började skolka och när vi var där gjorde vi nästan ingenting på lektionerna.

Pågick detta under de tre fyra åren du var där?

Nej, på skolan märkte de att det inte funkade! Så den romska klassen blev snart upplöst!

Vad hände sedan?

Inte så mycket, eller rättare sagt ingenting!

Vad menar du? Blev ni inte placerade tillbaks till era respektive gamla klasser?

Nej! Vi fick vara hemma i väntan på att de skulle se vad som skulle göras!

Menar du att ni fick vara hemma i tre år?

Ja!

Men något måste ha hänt under tiden?

Jag vet att våra föräldrar var på olika möten på skolan, men mycket mer hände inte!

Vet du vad man kom fram till på dessa möten?

Nej, inte vad jag i dag kommer ihåg.

Tyckte du och dina föräldrar att det var bra att du inte gick till skolan?

Naturligtvis tyckte inte mina föräldrar att det var bra!

Vad tyckte du om det?

Från början saknade jag skolan, men blev snart van vid att stanna hemma!

Vad gjorde du hemma?

Inte så mycket, var bara hemma för det mesta, sedan följde jag med mina föräldrar när de gick och besökte familj och vänner. Sedan umgicks jag ganska mycket med mina romska vänner.

När du tänker tillbaks på din skolgång, vad tänker du då?

I dag känner jag en ilska över att jag inte fick gå kvar med mina klasskamrater och att skolan valde att flytta mig till en romsk klass. Jag var duktig och lärde mig mycket när jag var i min gamla klass. Sedan de flyttade mig gick det bara sämre för mig. Jag hade tur när jag fick en

andra chans och kunde utbilda mig till barnskötare.

Hade du det inte svårt att hänga med i undervisningen eftersom du bara hade gått fem år i grundskolan?

Nej, de anpassade undervisningen till de kunskaper vi hade och så fick vi ganska mycket hjälp av lärarna och projektledarna.

Vad har hänt sedan du gick ut utbildningen hösten 2006?

Inte så mycket!

Vad menar du?

Jag anmälde mig till arbetsförmedlingen precis [som] projektledaren på utbildningen sa att vi skulle göra.

Vad hände på arbetsförmedlingen?

Fick tid till en handledare som hjälpte mig att skriva en CV. Sedan visade hon mig hur jag kunde gå in på deras hemsida för att se vilka arbeten som var lediga och som jag kunde söka. Sedan blev jag kallad en gång i månaden för att visa vilka arbeten jag hade sökt och för att skriva en ny handlingsplan.

Hur gick det med jobbsökandet?

Inte så mycket där heller!

Kan du precisera dig?

Finns inte så mycket att säga! Fram till i dag har jag sökt åtskilliga jobb men har inte blivit kallad till någon intervju.

Hur reagerar arbetsförmedlingen på det?

För att jag ska vara sysselsatt har man satt mig i något som de kallar arbetsmarknadsinsats.

Vad går den ut på?

Det är en kurs som man får gå på tre dagar i veckan, där får man lära sig hur man skriver en CV och hur man bland annat ska vara på en intervju. Jag har fortfarande inte förstått varför jag blev placerad där.

Om vi går tillbaka i tiden när du var yngre, hur skulle du ha velat förändra den?

Först skulle jag förändra min skolgång. Jag skulle ha gått ut den nio-åriga grundskolan, och sökt vidare till gymnasiet, då skulle jag ha en starkare grund i mitt liv, och haft större valmöjligheter i livet. Inte som nu där mina möjligheter är begränsade.

Tror du att ditt liv skulle se annorlunda ut då?

Det är jag säker på!

Vad har du för tankar och kring din barnskötareutbildning?

Jag är glad att jag fick möjligheten att kunna utbilda mig fast jag hade så lite skolbakgrund. Men jag är osäker att det är det jag skulle utbilda mig om jag hade haft andra valmöjligheter! Det är inte att jag inte tycker om barn, jag älskar barn, men jag är tveksam att det är mitt drömjobb.

Påverkar det ditt sätt att tänka att du inte har fått arbete sedan du gick ut utbildningen?

Naturligtvis är jag besviken för att jag inte har fått arbete! Jag trodde det skulle underlätta om jag hade en utbildning.

Om du fick ändra något i den utbildning som du fick, vad skulle du vilja ändra på?

I själva utbildningen så är det inget jag skulle vilja ändra på. Jag tycker att jag har fått lära mig mer än jag hade hoppats på, och det är något som jag kommer att bära med mig resten av livet.

Skulle du vilja ändra på något i självaste projektet eller projektledarna?

Hade det inte varit för all förståelse, stöd och hjälp från projektledarna vet jag inte om så många hade haft ork att fullfölja sina utbildningar. Något som jag skulle vilja ändra på är längden på projektet. Efter att projektet tog slut kände sig många nästan övergivna.

På vilket sätt kände du dig övergiven?

Så länge vi gick vår utbildning fick vi allt det stöd vi behövde. Efter vår utbildning försvann allt det stödet! Jag vet att vi är vuxna och att vi ska stå på egna ben, men det är inte så enkelt.

Hur skulle man ha gjort?

Man skulle ha förlängt projektet ett tag till.

På vilket sätt skulle du vilja att projektet fortsatte?

I stället för att vi skulle ha kontakt med en handledare från arbetsförmedlingen så skulle projektledarna ha den rollen. Det skulle ge bättre resultat och vi skulle ha fått ut mycket mer än det vi får ut [från] arbetsförmedlingen.

På vilket sätt skulle projektledarna kunna hjälpa dig efter projektets slut?

Jag vet inte riktigt hur men jag är övertygad att jag skulle ha ett arbete nu.

Har du stöd hemifrån?

Det beror på vad du menar! Visst är de glada att jag har en utbildning och att jag söker arbete men inte mer än det! Ibland går min frustration över min situation ut över dem och då är de inte lika glada.

Vad har du planer inför framtiden?

Jag har inga planer utan fortsätter som tidigare! Jag fortsätter att söka jobb och har inga förväntningar. Sedan vet jag inte hur länge jag kommer att vara hemma? En dag kommer jag [att] gifta mig och då vet jag inte hur min situation kommer att se ut. Naturligtvis hoppas jag på det bästa och att jag har ett arbete innan dess.

Har du kontakt med dem som gick på utbildningarna samtidigt som dig?

Med några av dem.

Hur har det gått för dem?

Av dem jag umgås med har en fått arbete, en annan arbetade några månader som vikarie. Sedan vet jag att det är någon som arbetar som fritidsledare på någon skola. De andra vet jag inte så mycket om.

Kommentar (CW)

I den här intervjun får vi Ls berättelse om hur de romska barnen i den skola där hon gick flyttades från de klasser där de gick tidigare och placerades i en romsk klass. Vi vet inte vad som motiverade denna organisatoriska förändring, om föräldrarna var införstådda med den, eller om föräldrarna kanske till och med hade önskat den. Det man eventuellt hade hoppats uppnå från skolans sida lyckades i vilket fall inte. Det verkligt allvarliga i Ls berättelse är att skolledningen sedan inte gjorde något för att rätta till felet. Man tillät i själva verket en hel skolklass romska elever att inte slutföra sin obligatoriska grundskoleutbildning. Detta ägde rum på senare delen av 1990-talet. När grundskolan infördes på 1960-talet var en av tankarna att man så långt det skulle var möjligt hålla samman en klassavdelning under hela skoltiden. På så sätt hoppades skolpolitiker att sega klasstrukturer i samhället på sikt skulle kunna brytas. Mycket har hänt sedan dess. Det är nu inte ovanligt att rektorer experimenterar med att organisera om klasser efter lågstadiet och efter mellanstadiet för att komma till rätta med disciplinproblem, bryta mobbningsmönster, och kanske för att skapa jämnare könsfördelning bland eleverna. Kanske fanns sådana överväganden bakom det försök som L berättar om. En viktig replik när L minns tillbaka är att hon saknade sina (icke romska) klasskamrater från lågstadiet. Genom sitt experiment med en romsk klass frånhände sig den här skolan en möjlighet att främja social integration bland romska och icke-romska elever.

Efter sin utbildning till barnskötare på Sundbybergs folkhögskola har L varit arbetssökande. Liksom nästan alla de andra intervjupersonerna uppskattade hon det stöd hon fick från lärare och projektledare på folkhögskolan. L har alltså en negativ och en positiv utbildningserfarenhet. Svårigheten kom efter det att L avslutade sin utbildning till barnskötare. Även efter avslutad utbildning fanns stort behov av stöd för att komma vidare, och ut på arbetsmarknaden. Risken är stor att unga personer som utsatts för att skolan inte tagit sitt ansvar har med sig ett dåligt självförtroende när det gäller situationer senare i livet där man behöver hävda sig för att få det arbete som man söker.

Intervju med romsk man K

Inledning (CW)

Historien som berättas i den här intervjun har ett positivare slut än i den föregående. K är en romsk man som utbildade sig till barn- och ungdomsledare på Sundbybergs folkhögskola. K för ett intressant resonemang om generationsväxling och den roll som utbildning spelar för att förbättra romernas villkor.

Kan vi börja intervjun med att du börja berättar om dig själv och din skola och utbildning?

Jag heter K, är 30 år född och uppvuxen i Sverige, gift och har två barn. Min skolbakgrund är inte så mycket att skryta med. Jag gick de obligatoriska 9 åren, men tyvärr så var resultaten på mina betyg inte så goda! Efter att jag gick ut grundskolan var jag för det mesta ute och drev runt med mina vänner!

Vad tror du var orsaken till att du misslyckades i skolan?

Jag vet inte om jag ska skylla på andra för mitt misslyckande! Men naturligtvis hade jag

önskat mig mer stöd av mina föräldrar och av skolan. Mina föräldrar kan jag förstå nu i efterhand. Varken min mamma eller pappa har eller hade den kunskapen att motivera eller att hjälpa mig med läxorna! I stället var det jag som fick läsa de brev som kom, eller så var de tvungna att be någon mer läskunnigare än mig! Däremot kan jag tycka att skolan kanske skulle ha tagit reda på min familjesituation och då kanske skulle de förstå att de kanske skulle satsa mer resurser på mig och inte ge upp hoppet om mig!

Hur var det för de andra romska eleverna i skolan!

Det var ingen skillnad. De flesta hade samma problem hemma! Många föräldrar var nästan analfabeter! Visst sa våra föräldrar att vi skulle gå till skolan och att det var viktigt att vi fick lära oss att läsa och skriva. Men det var inte för att vi sedan skulle vidareutbilda oss! Det tror jag inte att de hade en tanke på! De tyckte väl att kunna läsa och skriva var tillräckligt för att vi skulle klara oss bättre än dem!

Vad tycker dina föräldrar i dag!

I dag har deras inställning till skolan förändrats! De har insett att det inte längre går att försörja sig på de traditionella romska yrkena. Och därför är det viktigt att få en ordentlig utbildning som en hjälp till en bra start i livet! Mina föräldrar blev överlyckliga när jag och min bror började på yrkesutbildningarna på Sundbybergs folkhögskola.

Berätta om den utbildning du gick på och vad som har hänt sedan du gick ut utbildningen?

2005 fick jag höra att man skulle starta ett utbildningsprojekt på kulturförvaltningen. Efter ett tag tog projektledaren kontakt med mig, för att höra om jag hade något intresse av att arbeta med barn och ungdomar. Efter att vi hade pratat en stund, tog han mina kontaktuppgifter och lovade höra av sig. Efter det att några månader hade gått, fick jag en inbjudan till ett informationsmöte kring yrkesutbildningarna. Mötet höll till på Sundbybergs folkhögskola. Till informationsmötet kom säkert ett 80-tal personer som alla hade intresse att börja på yrkesutbildningarna. Jag trodde inte att jag hade någon chans, men fyllde i en intresseanmälan till två av kurserna. Som lärarassistent och som barn- och ungdomsledare! Efter ett tag blev alla kallade till en intervju och test för att kvalificera sig till utbildningarna. Jag tror att över hundra personer gjorde testerna. Så jag förstod att mina chanser inte var så stora på grund av min skolbakgrund. Som tur var blev jag kvalificerad till den barn- och ungdomsledarutbildning som jag började våren 2005 och avslutades hösten 2006.

Vad har du gjort sedan du avslutade din utbildning som barn och ungdomsledare?

Jag gick som arbetslös från hösten 2006 fram till våren 2007. Då ringde man från den praktikplats som jag var på när jag gick på utbildningen. De frågade mig om jag var intresserad av att arbeta som barn och ungdomsledare på skolan. Naturligtvis blev jag glad och svarade ja! Och där har jag varit sedan dess!

Vad har du för anställningsform?

Det är en tillfällig anställning som jag har, och vi förnyar den varje termin.

Är du nöjd med den anställningsformen?

Det kan jag inte påstå eftersom jag hela tiden inte vet vad som händer nästa termin! Det är ganska jobbigt att inte veta om jag har eller inte har jobb nästa termin? Men jag tror att jag har goda chanser att till slut få en fast anställning på skolan! Jag tror att de uppskattar det jobb jag gör på skolan!

Har du bra kontakt med övrig personal på skolan?

Det tycker jag! Sedan finns det personer som jag mer kontakt [med] än andra! En del personer får man en mera vänskaplig relation till, andra hälsar man bara på eller så pratar man bara om arbetet. Sedan finns det personer som är tillbakadragna och dem får man ingen kontakt med!

Har du känt av någon diskriminering på arbetsplatsen på grund av att du är rom?

Nej, inget jag kan peka på! Sedan vet jag att det finns folk överallt som tror att vi romer är annorlunda! Och att jag skulle höra till undantagsfallen bland romerna.

Hur menar du?

Att jag som rom arbetar tycker de [är] konstigt! Jag har frågat dem om varför de tycker att det är konstigt, och fått som svar att romer inte arbetar och att alla lever på bidrag! Jag försöker berätta för dem att jag inte är den enda som arbetar. Och att många söker jobb men att det inte är så många som lyckas få jobb. Till svar brukar de säga att det finns jobb men att de [romerna] inte vill arbeta! Jag försöker undvika att dra i gång någon diskussion, utan bruka säga att det är på grund att folk tänker som honom eller henne som vi inte får jobb eller blir accepterade någonstans i samhället! Sedan avslutar jag samtalet för att det inte leder till något annat än att vi blir ovänner!

Har du haft sådana diskussioner på din arbetsplats?

Nej, inte så allvarliga! På arbetsplatsen är det mest att de frågar om de romska traditionerna och varför vi skiljer oss så mycket från de finska romerna. Sedan vet jag inte hur de tänker och om de inte vågar säga vad de tycker och tänker om oss romer! Diskriminering finns överallt! Jag hoppas bara att de som har lärt känna mig, att de har ändrat sin inställning till romerna! Och att de börjar förstå att vi vill göra rätt för oss om vi bara får chansen och samma möjligheter som alla andra!

Hur ser du på din och dina barns framtid?

När det gäller mig så hoppas jag på ett fast arbete så att jag får en fastare grund och får vara en bra förebild för mina barn. När det gäller mina barn så hoppas jag att de inte gör samma misstag som jag, att de fullföljer hela sin grundskola och att de sedan studerar vidare!

På vilket sätt kommer du att hjälpa dina barn och samtidigt motivera dem att fullfölja sin skolgång?

Jag vet vilken hjälp jag inte fick! Mina föräldrar hade inte samma möjligheter att hjälpa mig som jag har att hjälpa mina barn till en bra start i livet! Jag vet vikten av att ha en utbildning och jag ska göra vad jag kan för att motivera mina barn att satsa på en utbildning! Jag hoppas också se att jag arbetar ska fungera som en morot! Och att de ska se mig som en förebild. Samtidigt hoppas jag att skolan ska ändra sin inställning till de romska barnen.

På vilket sätt ska skolan ändra sin inställning till de romska barnen? Och vad tror du att skolan har för inställning till de romska barnen?

Jag tror skolans inställning till romerna har förändrats så mycket från förr! Det har alltid varit skolans plikt att motivera barnen i sin skolgång! Jag och inte bara jag tycker att det är något som man har misslyckats med! Mina föräldrar har berättat för mig att på 70-talet brukade skolan ringa till föräldrarna när inte barnen kom till skolan! Sedan brukade de skicka någon från skolan till barnen för att hämta dem till skolan! Från att göra allt för att få de romska barnen till skolan så har man övergått till att inte göra något! I dag är man glad att barnen kommer till skolan! Sedan om de lär sig något är inte något man prioriterar från skolan!

Är du inte för hård mot skolan?

Missförstå mig inte! Jag kan naturligtvis inte prata om alla skolor och alla lärare! Men många betar så på det sättet! Det är inte bara jag som säger det utan många föräldrar tycker och tänker som jag!

Hur tycker du att skolan ska ändra sin inställning till de romska barnen?

Egentligen borde jag inte ha behövt ha några synpunkter om hur de ska bete sig mot de romska barnen! Det enda som krävs från skolan är att de ska kräva lika mycket av alla barnen på skolan! Det ska inte spela någon roll vad för ursprung eller färg barnet har! Det ska inte heller spela någon roll vilka föräldrarna är! Och något viktigt är att lärarna borde försöka tillsammans med föräldrarna [se] hur de tillsammans ska hjälpa barnet i sin skolgång! På det sättet skulle också läraren få lite mera insikt i om föräldrarna överhuvudtaget kan eller har möjligheter att hjälpa sina barn med exempelvis läxorna! Kanske är föräldrarna analfabeter? Och skolan kanske på grund av det måste ta in extra resurser till barnet för att fylla i de luckor som finns i hemmet!

Kommentar (CW)

K är lite äldre än de flesta andra som gick på Sundbybergs folkhögskola. Han har fått arbete inom sitt yrke som barn- och ungdomsledare, och liksom de andra eleverna som fått arbete efter avslutad utbildning var det för K den tidigare praktikplatsen som anlitade honom. I samtalet med Manuel för K fram en väldigt klar bild av hur inställningen bland romerna har förändrats just när det gäller utbildning. Han ser det i termer av en process över flera generationer, och att varje generation tar ett litet steg framåt. Föräldrar som är analfabeter själva kan inte hjälpa sina barn med läxläsning eller förklara saker som står i böckerna, även om de givetvis kan fungera som stöd på annat sätt. Den som har fått en grundskoleutbildning kan hjälpa sina barn en bra bit på vägen om än kanske inte på gymnasie- eller högskolenivå. Det viktigaste stödet föräldrarna ger i skolsammanhang är dock på lägre skolnivåer och i synnerhet i fråga om motivation. Men K är kritisk till hur skolan tar sitt ansvar för att hjälpa de romska barnen. Han menar att förr (något årtionde sedan) gjorde skolan allt för att se till att de romska barnen kom till skolan. Idag tycks skolan ha resignerat inför skolk. Skolk är ett allmänt problem för skolan, men det är förstås så att elever med de svagaste skolmässiga förutsättningarna är de som drabbas hårdast om de uteblir systematiskt från undervisning under längre perioder. Lärarassistenter och barn- och ungdomsledare med romsk bakgrund fyller en oerhört viktig motiverande roll för de romska eleverna.

Intervju med romsk kvinna C

Inledning (CW)

I den här intervjun får vi möta C, en ung romsk kvinna, som har erfarenheter av utbildningar, praktik och sedan arbetslöshet. För C ledde utbildningen inte till någon säker arbetssituation. Frågan är: Vilka signaler sänder samhället till unga romer som följer den väg in till arbetslivet som samhället rekommenderar?

Ska vi börja intervjun med att du berättar lite om dig själv och din skolbakgrund?

Jag [är] född i Stockholm 1982 . Har 9 årig grundskola, 1999 efter att ha gått ut grundskolan började jag på en tre årig gymnasieutbildning på Sankt Görans gymnasium, på linjen hotell och restaurang. Under min utbildning fick jag göra min praktik på ett kaffe som heter café Gusto. Där fick jag hjälpa dem med att göra smörgåsar, sallader och olika såser. Våren 2005 började jag min andra utbildning, men då på en yrkesutbildning till barnskötare. Det var en två-årig utbildning som låg på Sundbybergs folkhögskola. Under utbildningen fick jag praktisera två dagar i veckan som barnskötare på en förskola i Tensta. Utbildningen avslutades hösten 2006.

Vad har du gjort sedan du avslutade barnskötarutbildningen 2006?

Jag var arbetslös från oktober 2006 till och med april 2007. Sedan fick jag en vikarietjänst som elevassistent, det var ett tillfälligt arbete som bara varade i tre månader från maj till och med juli, Sedan dess har jag varit arbetslös.

Vet du på ett ungefär hur många jobb du har sökt sedan sju månader då du blev arbetslös?

Det har varit olika från månad till månad. Men jag skulle tro att jag har sökt kanske hundra om inte fler.

Vad har du sökt för arbeten?

De flesta jobb jag har sökt har varit som barnskötare, men jag har även sökt andra jobb.

Kan du ge exempel på andra jobb som du har sökt?

Jag sökte jobb som receptionist på en bilskola, sedan har jag även sökt jobb på olika skolor som lärarassistent.

Hur många anställningsintervjuer har du blivit kallad till?

Jag har varit på tre intervjuer.

Vad var det för arbetsplatser och vad för arbeten du sökte?

Den första intervjun var när jag sökte jobbet som elevassistent och då jag fick jobb under tre månader. Den andra intervjun var på en skola i Tensta då jag också hade sökt jobb som elevassistent. Den tredje intervjun som jag nyligen var på var jobbet som receptionist på en bilskola.

Kan du berätta om intervjuerna?

Vad finns det att berätta om dem? Personerna som jag träffade var trevliga, vi satte oss ner, de frågade mig om jag ville ha kaffe. Sedan började de berätta om sin verksamhet och vad jobbet innebar. Efter det bad de mig berätta om mig själv och mina tidigare erfarenheter.

Varför tror du att du inte fick de arbetena?

De var nog för att jag inte passade till jobben!

Vad får dig att tro det?

När jag sökte till jobbet som elevassistent, så berättade de om arbetssysslorna, och om de ungdomarna som behövde en elevassistent! De berättade att ungdomarna var ganska stökiga och behövde någon som tog hand om dem! Det fick mig nog att undra vad jag gjorde där och

om jag verkligen var lämplig för jobbet. Det märkte de som intervjuade mig eftersom jag ställde ganska många frågor om ungdomarna! Jag är ganska liten i växten, och jag tror att de märkte att jag blev orolig och kanske lite skrämmd!

Till jobbet som receptionist var det nog mera att jag är för blyg som person, och de insåg nog att jag inte har de egenskaper eller de erfarenheter som krävdes för att jobba som receptionist.

Tror du själv att du skulle klara jobbet om du hade fått dem?

Jag vet inte, men nu i efterhand är jag glad att jag inte fick jobben! Jag kände nog själv att jag inte passade för de jobben!

Vad för jobb vill du helst arbeta med?

Jag vill arbeta med mindre barn, helst på en förskola, men jag kan tänka mig att arbeta som lärarassistent med yngre barn som är kring sju till tio år.

Du har säkert hört att det pratas mycket om diskriminering av romer i samhället men också i arbetslivet. Har du själv några erfarenheter av det?

Det finns nog inga romer som inte har erfarenheter av vad det innebär att vara diskriminerad!

Kan du berätta om dina egna erfarenheter, till exempel från det jobb eller praktikplatserna du har haft?

Jag kan inte påstå att jag har känt mig diskriminerad på de arbetsplatser jag har varit på! Jag blev bra mottagen, både när jag jobbade under tre månader men även när jag praktiserade. Jag hade bra kontakt med dem som jag jobbade med! Och jag kan inte minnas att [de] skulle [ha] ogillat mig på något sätt! Det som jag tyckte var obehagligt var när det försvann något från någon person! Då blev jag orolig att de skulle mistänka mig! Men som tur vad var det ingen som misstänkte mig! Hoppas jag!

Vad fick dig att känna och tänka så?

Folk har förutfattade meningar om romer! Många har fått för sig eller hört av andra att vi är oärliga och tjuvar när vi får chansen!

Tror du att det finns något sätt att få majoritetssamhället att tänka och tycka annorlunda om oss romer?

Det bästa sättet skulle vara att lära känna oss!

Hur menar du?

Det jag menar är att om folk fick chansen att träffa oss och lära känna [oss] som personer, så tror [jag] att de skulle ändra uppfattning om oss!

På vilket sätt skulle deras syn på romerna ändras?

På samma sätt som de som lär känna oss på arbetsplatserna! Många av dem har förutfattade meningar om romer! Många har kanske aldrig träffat en rom! Om de inte fått träffa en rom och [fått] lära känna personen är det svårt [att tro] att de ska ändra sin syn på romer eller att inte lyssna och tro på det som sägs om romer, [till] exempel att vi är kriminella, tjuvar, lata, lögnare mm.

Kan du ge något exempel på hur man får majoritetssamhället att börja se romerna på ett annat sätt än det som man har i dag?

Som jag ser det finns det bara ett sätt! Det är att ge oss en chans i arbetslivet! På arbetsplatsen skulle de förhoppningsvis inse att vi inte skiljer oss så mycket från andra förutom [i fråga om]

språket och våra seder! Det enda som krävs är att folk vågar umgås och ställa de frågor som de flesta har om oss romer. Det funkade så på mina praktikplatser och det jobb jag hade som elevassistent! Naturligtvis går det inte på en dag! Men efter ett tag så måste man ta kontakt! Det kan vara när man passerar varandra i korridoren eller i lärarrummet eller så kanske man hjälper till i deras klassrum! Då kan man inte undvika att presentera sig för varandra! och då har processen med att lära känna varandra börjat!

I den här undersökningen försöker man titta på diskrimineringens mekanismer på arbetsmarknaden, och vi skulle behöva intervjua de personer som bland andra du har träffat på dina anställningsintervjuer. Eller kanske någon på de arbeten som du har sökt?

Förutom de tre intervjuer jag var på, så tror jag inte att jag har sparat några ansökningar. Jag tar aldrig kopior på dem! Men för säkerhetsskull ska jag titta hemma om jag har sparat någon.

Kommentar (CW)

Vilka signaler sänder samhället till unga romer som söker utbildning för att förbättra sina chanser på arbetsmarknaden? C gjorde som hon skulle, hon utbildade sig, hon sökte jobb, hon kom på några anställningsintervjuer, hon fick ett kortare vikariat. Hennes satsning är berömvärd, men den bistra verkligheten är att för flertalet unga romer tycks dörrarna in till arbetslivet, anställning och egen försörjning förbli stängda. C är inne på det som nästan alla av Manuels intervjupersoner är: Om de (anställarna, arbetsgivarna, kollegor *in spé* på arbetsplatserna) bara ”lära känna oss romer ska de förstå att vi inte skiljer oss från andra människor”. Det blir ett slags moment 22-logik. ”Vi anställs inte för att de tror att vi är annorlunda (stjäl, tjuvar). Deras föreställningar om oss fortsätter för att de inte lär känna oss, på grund av att de inte anställer oss, och därför kan de inte anställa oss”. Hur ska denna onda cirkel brytas? Vilka är de strukturer som ligger bakom denna absurda logik?

Intervju med romsk kvinna R, 25 år

Inledning (CW)

Den här intervjun med R ger ytterligare en bekräftelse på det som C och tidigare intervjupersoner har sagt. R avsåg sig ett arbete, osäkert och okvalificerat, för att satsa på utbildning. I alla andra sammanhang skulle detta anses vara ett klokt val och väl motiverat. Det skulle förbättra hennes chanser att få ett mera kvalificerat arbete och en säkrare arbetssituation.

Vill du börja berätta om dig själv, och din skolbakgrund?

Jag är en romsk kvinna, jag är 25 år och är född 1982 i Stockholm.

Jag har en 9 årig grundskolekompetens och en 3 årig gymnasieutbildning. Jag gick på hotell- och restauranglinjen på Sankt Görans gymnasium. 2004-2006 gick jag en yrkesutbildning på Sundbybergs folkhögskola till barnskötare.

Vad har du gjort sedan du tog din examen?

Efter att jag tog min examen 1999 från gymnasiet började jag söka arbete genom arbetsförmedlingen. Tyvärr gick det inte så bra! Efter cirka 8-9 månader anmälde arbetsförmedlingen [mig] till ett arbetsmarknadsprojekt.

Vad gick arbetsmarknadsprojektet ut på?

Projektet hade ett uppbyggt kontaktnät med praktikplatser, som vi blev placerade på. Jag fick en praktikplats som köksassistent på en förskola. Efter ett tag fick jag en timanställning som vikarie på förskolan.

Hur länge var du anställd på förskolan?

Jag blev anställd 6 månader i taget, eftersom man inte visste när det ordinarie köksbiträdet skulle komma tillbaka. Men jag var där i 1 år, och skulle precis få min anställning förlängd när jag fick svar från Sundbybergs folkhögskola på det inträdesprov jag hade gjort för att komma in på barnskötarutbildning! Så jag valde att inte förlänga min anställning eftersom det inte fanns några garantier på att min anställningsform skulle ändras. Så då valde jag att börja på barnskötarutbildningen för att öka mina chanser till ett fast arbete i framtiden.

Vad har du gjort sedan du avslutade barnskötarutbildningen?

Jag har varit arbetssökande sedan september 2006.

Har du blivit erbjuden något arbete?

Nej!

Hur många anställningsintervjuer har du varit på?

Har ingen aning hur många! Men det har inte varit så många, kanske 5-6, kanske några fler.

Hur tycker du att anställningsintervjuerna var?

Det var väl bra! Ibland så blev jag intervjuad av en person, ibland av flera! Men jag tyckte det gick bra! Förutom att jag inte har fått jobb!

Kommer du ihåg ungefär hur många arbeten du har sökt sedan utbildningens slut?

Oj! Du ställer svåra frågor! Jag har säkert sökt minst två hundra om inte fler sedan 2006.

Hur många arbetsgivare har svarat på dina ansökningar?

Jag har inte hållit räkningen, jag kan inte minnas att det har kommit så många svar. De flesta har valt att inte svara! Om inte posten har kommit bort? Men det tror jag inte!

Vad tycker du om att du inte har fått svar på många av dina ansökningar?

Från början väntade jag ganska ivrigt på svar! Jag tyckte det var spännande på något sätt! Någon gång ringde jag för att försäkra mig om att de hade fått min ansökan.

Vad fick du för svar när du ringde?

Vad jag kan minnas så hade de fått in många ansökningar och man gick igenom dem och sedan så skulle [man] återkomma.

Varför tror du att du under den här tiden inte fått något jobb?

Jag har helst inte velat tänka på det! Men ibland så blir man frustrerad och då kommer alla tankar om diskriminering!

Tror du att du blir diskriminerad på arbetsmarknaden?

Diskriminering finns över allt i samhället! Jag tror inte det är någon skillnad på arbetsmarknaden?

Anger du på din CV att du är en romsk kvinna?

Nej! Men mitt namn låter inte speciellt svenskt! De flesta skolorna har romska barn hos sig, och kanske känner de igen efternamnet? Men det är bara en dum tanke som jag fick nu!

Tror du att romer är mer diskriminerade än andra grupper?

Romerna blir diskriminerade på andra sätt! Det jag menar är att andra grupper naturligtvis blir diskriminerade. Visst blir de diskriminerade på arbetsmarknaden och säkert även på bostadsmarknaden! Men romerna blir även diskriminerade av de grupper som blir diskriminerade av samhället! Det låter kanske konstigt men så är det.

Kan du precisera dig!

Det finns romer nästan över hela jorden! Och de invandrare som kommer till Sverige har hört om romerna i sitt land! I många fattiga länder bor romerna i slumområden! Men majoritetsbefolkningen tror att det är så romerna har valt att leva och att de trivs med sitt miserabla liv! Precis som det finns förutfattade meningar om romer i Sverige så finns det även över hela världen! De som har diskriminerat romerna i sina hemländer har tagit med sig sina värderingar om romerna till Sverige! Jag tror inte att de ägnar en tanke åt det när de själva känner att de är och blir diskriminerade i Sverige. Det spelar ingen roll att romerna bor i de flesta förorterna! Diskriminering finns överallt! Går vi till Åhléns för att handla blir vi förföljda av en vakt eller någon anställd! Detsamma gäller om vi går till någon affär där ägaren och personalen är av utländskt ursprung! Så det spelar ingen roll på ursprung! Det sitter fast hos de flesta människorna att romerna är som de är och det finns inget att göra åt det!

Hur ser du på din framtid?

Jag tänker inte så mycket på den! Just nu önskar jag bara att jag får ett bra jobb som jag trivs med, det viktigt! Jag försöker leva i nuet, och funderar inte så mycket på framtiden! Jag blir bara frustrerad när jag tänker på den! Skulle jag tänka som man gjorde förr och många fortfarande tänker! Då skulle man tänka på giftermål och att bilda familj! Visst tillhör det [det] romska livet! Men det finns så mycket annat att tänka på! Det går inte att tänka som man gjorde för! Många romer har lagt det bakom sig och försöker tänka i andra banor, men det är inte så enkelt! Det finns så många hinder på vägen för att vi romer ska förändras!

Hur menar du?

Det jag menar är att hindret för att romerna ska förändras och integreras är inte romerna själva! Utan hindret är i samhället! Så länge samhället tycker och tänker om oss romer som man har gjort fram till i dag, är det svårt för oss romer att ha en chans att förändras! Ska vi romer förändras måste vi göra det tillsammans med samhället!

Vad har du för planer för den närmaste tiden?

Jag har tröttnat på att vara sysslolös! Man blir väldigt trött och uttråkad! Så jag har anmält mig [till] en kurs på komvux. Jag tänkte bättra på mina kunskaper i bland annat matematik. Samtidigt ska jag söka arbete.

I den rapporten som man ska skriva på Ceifo, så vill man undersöka diskrimineringens mekanismer på arbetsmarknaden när det gäller romerna. Professor Charles Westin,

som tidigare har gjort liknande undersökningar och har skrivit om de problemen som vi har pratat om i olika rapporter, vill komma i kontakt med de arbetsplatser som du har sökt arbete hos, för att intervjua dem. Skulle du kunna tipsa oss om de arbetsgivare som du tror skulle vara intressanta för rapporten?

Jag måste gå igenom mina papper, jag har inga kopior på ansökningarna men förhoppningsvis har jag sparat några annonser som jag har skrivit ut från arbetsförmedlingen som du kan få. Jag glömde fråga dig! Är vi som du intervjuar anonyma?

Inga namn kommer att finnas med i rapporten. Eventuellt kanske professor Charles Westin behöver ditt namn när han intervjuar arbetsgivarna till de arbeten som du har sökt. Men det är upp till dig om du vill får du vara anonym.

Du får svar när jag har gått igenom mina papper för att hitta några ansökningar.

Kommentar (CW)

Den unga kvinnan R hör till dem som har de bästa utbildningsmeriterna bland de romer som togs in på Sundbybergs folkhögskola. Förutom nioårig grundskola har hon en gymnasial yrkesutbildning. Och från Sundbybergs folkhögskola fick hon sedan en barnskötarutbildning. Jag kan tänka mig många sammanhang där den här kombinationen av yrkesutbildningar skulle kunna vara mycket attraktiv för arbetsgivare – men uppenbarligen inte om den arbetssökande är rom. R diskuterar diskriminering av romer, och pekar helt korrekt på att romer diskrimineras i samhället rent generellt men det som är särskilt utmärkande för romernas situation är att de också diskrimineras av grupper som själva diskrimineras. Romerna hamnar så att säga längst ned i hackordningen. R resonerar insiktsfullt om den låsning som finns i samhället när det gäller romer. Hon menar att det är en uppgift för romerna att ändra sig och att integreras i samhället. Men så länge samhället inte kan ta itu med de hinder som samhället självt ställer upp för en integration, är det svårt för romerna att genomföra den förändring som skulle behövas å deras sida. Problemet är ömsesidigt givetvis, men samhället är den starkare sidan och har minst att förlora på att undanröja de hinder som finns i vägen för en integration av romerna.

Intervju med romsk man M

Inledning (CW)

M utbildade sig till lärarassistent. Trots perioder av sjukdom har M haft anställning inom sitt yrke. Han har viktiga erfarenheter att förmedla om behovet av samarbete och kollektivt ansvar för att säkra de romska barnens skolgång. M tar upp en viktig diskussion om diskriminering som drabbar de romska barnen i skolan.

Jag är en romsk man, är 25 år och född i Sverige. Är sambo tillsammans med en romsk kvinna och som jag har två barn med. Gått 9 år i grundskolan och har även gått en 2 årig

lärarassistentutbildning på Sundbybergs folkhögskola.

Hur tycker du din tid i grundskolan var?

När jag gick i lågstadiet tyckte jag det var roligt att gå i skolan. När jag kom till mellanstadiet var det inte så roligt längre och det började kännas meningslöst att gå i skolan.

Kan du berätta om varför du började känna att det var meningslöst att gå i skolan när du kom till mellanstadiet?

När jag började i mellanstadiet började jag komma efter i skolarbetet, och jag började känna mig dum för att de andra var duktigare än mig och då började jag känna att det var meningslöst att vara där.

Hade du mycket frånvaro i grundskolan på grund av att du låg efter dina klasskamrater?

Nej, jag gick till skolan fast det inte var så roligt på lektionerna! Jag gick till skolan för att umgås med mina kompisar och spela fotboll på rasterna.

Fick du något stöd av skolan när du började komma efter i de olika ämnena?

När jag började få stöd så låg jag så pass mycket efter mina klasskamrater att jag inte tyckte det var meningslöst att kämpa, så jag tyckte bara det var jobbigt och onödigt med all den extra hjälp jag fick.

Försökte inte din klassföreståndare att motivera dig i ditt skolarbete?

Han pratade med mig från början och försökte berätta för mig hur viktig skolan var, men han tröttnade nog på försöken efter ett tag.

Hur mycket eller hur länge försökte de hjälpa dig?

Min klassföreståndare pratade med mig från och till. Och hjälp började jag få när jag hade gått ett tag i femte klass.

På vilket sätt försökte de hjälpa dig med skolarbetet?

Från början fick jag extra läxor, förutom de läxor som alla andra fick. Läxor som blev ogjorda för att jag inte klarade dem. Efter ett tag kom en annan lärare för att hjälpa mig och då fick jag lämna klassen.

Vad tyckte du om det?

Jag tyckte det var tråkigt att lämna klassen och mina kamrater, samtidigt kände jag mig ännu dummare när jag fick lämna klassen för att jag inte hängde [med] på lektionerna.

Hur gick det för dig i klassen när du fick det extra stödet?

I klassen blev det ingen förändring eftersom jag låg så pass mycket efter dem alla! Men jag började förstå skolarbetet mer än jag gjorde från början! Tyvärr tröttnade jag på skolan och kände mig inte motiverad att lära mig något.

Var det många romska ungdomar som hade samma problem som du?

Alla romska barn jag kände hade samma problem som jag! Det var inget vi pratade om på den tiden, men det visade sig när vi var äldre, när vi vågade erkänna för varandra att vi hade vissa problem i skolarbetet!

Varför tror du att just romer har det problemet, att de inte hänger med på lektionerna? Och att deras grundskolekompetens är så låg?

Det är inte för att vi skulle vara mindre intelligenta än andra utan problemet är att vi inte har någon skoltradition! Många av våra föräldrar är nästan analfabeter. Och därför har de inte haft samma möjligheter att hjälpa sina barn på samma sätt som majoritetsbefolkningen har haft [det]. Det är ingen ide att komma hem med läxor när man inte hänger med under lektionerna, och samtidigt som man har föräldrar eller någon annan som inte kan hjälpa dig med dem! Det är något som skolan borde ha haft kännedom om! Så lite skyldiga tycker jag de är till min och andras situation i dag!

Tror du att skolan kände till att dina och andras föräldrar inte hade de kunskaperna för att kunna hjälpa sina barn med läxorna, eller tror du att det handlade om diskriminering för att ni var romer?

Nu när jag ser det med vuxna ögon, så tror jag att det handlade mycket om diskriminering! Det jag inte vet är om det handlade om medveten eller omedveten diskriminering.

Vad menar du med omedveten diskriminering?

Att omedvetet behandla en person annorlunda eller sämre utan att man tycker att man själv inser att man särbehandlar personen.

Kan du ge exempel på en situation då omedveten diskriminering skulle kunna inträffa?

Jag skulle kunna ta ett exempel som var aktuellt när jag gick i skolan och är förmodligen aktuellt än i dag! Till exempel, när lärarna inte ställer samma krav på de romska barnen som [de gör] på de övriga för att de har fått för sig att de romska barnen skulle ha inlärnings svårigheter, eller att det inte skulle gå att anpassa dem till skolan på grund av sitt ursprung, eller för att läraren har erfarenheter av tidigare romska elever och tror att det kommer att gå för dem precis som [det gick för] de föregående eleverna eller som det gick för deras syskon.

Om du ser tillbaka på din skolgång, vad tycker du borde gjorts annorlunda från din och skolans sida?

Från min sida vet jag inte vad jag kunde ha gjort annorlunda. Från skolans sida tycker jag att hjälpen borde ha kommit in tidigare i min skolgång! Då kanske jag skulle ha varit mer motiverad i min skolgång, inte bara jag utan även alla andra romer som hade samma problem!

Är det så du tror att situationen ser ut för de romska barnen i skolan?

Inte bara jag utan många andra romer tycker det! Kanske inte de äldre generationerna. Många från min generation, och [de] som har gått i den svenska skolan tycker det! Och det är också en av anledningarna till att jag började på lärarassistentutbildningen! Jag tror att om inte vi romer börjar engagera oss, så kommer det inte att ske några större förändringar i skolan eller någon annanstans för den delen!

På vilket sätt tror du att romerna skulle kunna engagera sig för att förbättra sin egen situation i samhället?

Jag själv utbildade mig till lärarassistent, mycket för min egen skull eftersom jag fick chansen att få en yrkesutbildning med de låga grundskolebetyg som jag hade. Men jag såg också en chans att kunna hjälpa de romska barnen i skolan.

Hur ser din situation [ut] nu sedan du slutade lärarassistentutbildningen?

Just nu arbetar jag i en skola som fritidsledare och lärarassistent.

Vad har du för anställningsform?

Jag har varit sjuk ganska många perioder sedan jag gick ut utbildningen, så just nu går jag på arbetsträning några timmar om dagen. Men jag ska snart börja öka timantalet.

Har du varit sjukskriven hela tiden, eller har du varit arbetssökande under någon period sedan du slutade utbildningen?

Jag anmälde mig till arbetsförmedlingen när jag gick ut utbildningen. Och sökte arbete tills jag blev sjuk. När jag blev frisk började jag söka arbete igen, tills nästa gång jag blev sjuk. Så har det varit fram tills ett halvt år sedan då jag i samråd med försäkringskassan tyckte att det skulle vara bra för mig med arbetsrehabilitering.

Hur mår du i dag?

Jag tycker själv att jag börjar må bättre och det är därför jag ska börja öka antalet timmar på min arbetsplats.

Blev du kallad till någon arbetsplatsintervju under den period du var arbetssökande?

Nej tyvärr! Eller så var det tur efter som jag har varit sjuk under den här perioden och det skulle de säkert inte uppskatta på arbetsplatsen!

Har du haft andra erfarenheter eller anställningar förutom den erfarenheten du har fått från den skola där du är nu på?

2001 fram till 2003, hade jag en projektanställning som elevassistent på en skola i Kista.

I den rapporten som intervjuerna är tänkta att användas till, vill man titta på diskrimineringsmekanismer på arbetsmarknaden, när det gäller att anställningar av romer. Har du några sådana erfarenheter?

Jag kan inte påstå att jag personligen var diskriminerad där jag var projektanställd. De var nog ganska glada att de skulle få hjälp av mig!

På vilket sätt såg de dig som en resurs?

Det gick ganska många romska barn i den skolan! Och de flesta hade precis samma problem som jag hade när jag gick i skolan! Skolan kände sig nog ganska maktlös och trodde att jag skulle lösa problemen med de romska barnen!

Hur tycker du att du lyckades med den uppgiften?

Den uppgiften är omöjlig att lösa på egen hand! Man kan inte tro att man bara kan lägga över problemet på en annan person och tro att nu har man löst det! Det som händer är bara att man lägger på problem på någons annans axlar och tror att nu behöver han/hon inte bry sig mera!

Hur tycker du att det ska gå till?

Det ska ske i samarbete! Alla vuxna som på något sätt kommer i kontakt med barnet ska vara inblandade, inte minst föräldrarna! Utan dem kan man nästan ge upp! Så allt som sker ska vara i samråd med föräldrarna!

Man måste tänka på att det inte går att lösa ett så pass stort och gammalt problem på kort tid! Det viktigaste är att man ska vara engagerad och visa både barnet och föräldrarna att det som görs är för barnets bästa och ska inte vara något tvång! Börjar man prata om lagar och regler, tar föräldrarna snabbt avstånd från samarbetet! Lagar och regler är ord som romer får höra dag ut och dag in! Alla vill att vi ska följa alla lagar och regler, men när det gäller hur man betar sig mot romer så är det ingen som tänker på lagar och regler, och det är något som de flesta

romer känner!

Är det här något som du pratade med någon på skolan om?

Tyvärr var jag ganska ung och oerfaren på den tiden! Det är tankar och funderingar som jag har fått efter att jag gick ut lärarassistentutbildningen. Men det är något som jag och alla andra romer tänker att vi ska kunna påverka skolan och på så sätt kunna förbättra situationen för de romska barnen.

Kommentar (CW)

En viktig erfarenhet som M förmedlar handlar om det som han kallar omedveten diskriminering av romska barn. Icke-romska lärare förutsätter många gånger att romska barn har eller får svårigheter i skolan. Omedvetet anpassar sig lärarna till den förhandsinställningen så att de ställer lägre krav på de romska barnen än vad de ställer på andra elever. Det är rimligt att utgå från antagandet att många romska elever behöver särskilda stödinsatser för att kompensera för att så många kommer från hem utan utbildningstradition. Det är en resursfråga och en organisatorisk fråga. Att ställa lägre krav på de romska eleverna däremot är att dra undan mattan under deras fötter. Liksom för alla människor finns det bland romerna individuella variationer i fråga om intelligens, fallenhet, talang och intresse för utbildning, men det finns inga som helst belägg för gruppskillnader i dessa avseenden. Romska elever måste få chansen att lära sig och att hävda sig på samma villkor som alla andra elever. Romska elever som av olika skäl har svårt i skolan måste precis som alla andra elever som har svårt i skolan få det stöd och den hjälp som fordras för att de ska klara av sin skolgång. M trycker på betydelsen av samarbete, att en romsk lärarassistent inte ensam kan klara av de problem som romska elever möter i skolan.

Intervju med romsk kvinna S, 32 år

Inledning (CW)

S är en av de äldre eleverna som gick ut Sundbybergs folkhögskola som lärarassistent. Hennes berättelse illustrerar en stark vilja att ta igen det som hon förlorade utbildningsmässigt i ungdomen då hon inte slutförde sin grundskoleutbildning. Hon visar vilken betydelse en utbildning har för självkänslan, självständigheten och detta att barnen ska få en positiv förebild i sina föräldrar i frågor som rör utbildning.

Varför vill du vara anonym?

Jag tycker inte namnet är viktigt utan det är vem jag är som person som är viktigt!

Hur menar du?

Jag är en finsk romsk kvinna som bär den traditionella romska dräkten. Jag kan inte röra mig

utanför lägenheten utan att bli uttittad eller utpekad!

Det är mycket om det rapporten som ska skrivas ska handla om!

Jag förstår det! Men du pratar om diskriminering på arbetsmarknaden, är det inte en självklarhet [att] vi romer blir diskriminerade på arbetsmarknaden på samma sätt som vi blir när vi blir förföljda i butiker, affärer eller många gånger när vi ska tanka bilen måste betala i förskott!

Kan du berätta lite om dig själv och din skolbakgrund?

Jag är 32 år, född i Sverige, har två barn och är skild sedan några år. Bor ensam med mina två barn. Båda barnen går i skolan. Själv slutade jag skolan när jag var 14 år.

Hur kommer det sig?

Det var nog mera mina föräldrar som tyckte att jag började bli en kvinna och därför var det inte lämpligt för mig att fortsätta gå i skolan med en massa pojkar. På den tiden tyckte jag att det var bra på grund av att jag inte trivdes i skolan!

Du säger på den tiden, vad menar du?

I dag hade jag önskat att jag fick gå kvar! Jag har missat mycket! Jag har fått kämpa hårt i vuxen ålder för [att] ta igen det jag har missat i grundskolan.

Vad har du saknat mest?

Hade jag gått ut grundskolan, hade jag varit mer självständig!

På vilket sätt?

Jag hade kunnat fylla i alla ansökningar, jag hade förstått breven jag fick utan att behöva be om hjälp av andra! Under alla de här åren har jag känt mig handikappad.

Hur har du det i dag?

I dag är jag självständig! Jag har tagit igen det jag förlorade i grundskolan och har en yrkesutbildning. Nu börjar jag känna mig mer som en människa!

Kan du precisera dig?

Förutom all hjälp jag behövde med ansökningshandlingar, så var jag tvungen att ha med mig någon när jag skulle på föräldramöten, [och] på mina och barnens läkarbesök. Det [var] bara för att jag inte förstod vad läkarna eller sköterskan sa! Och personen som var med mig kunde tolka åt mig på finska.

Hur ser du på din framtid?

Hur jag ser på min framtid? Det är svårt att svara på! Jag försöker att inte tänka på den! Jag har istället valt att fokusera mig på mina barn och deras framtid, och hoppas [att] de får en annan uppväxt än vad jag fick!

Hur vill du att deras framtid ska se ut?

Först och främst vill jag att de ska gå hela grundskolan, läsa på gymnasiet och lära sig ett yrke. Och naturligtvis att de får ett jobb [som] de kan försörja sig på! Jag vill inte att mina barn ska gå igenom det jag har [gått] och går igenom, och att de [inte] ska känna sig som handikappade och behöva ta hjälp av någon för något som är en självklarhet att det ska klara på egen hand!

Du är bitter på samhället! Är du inte orolig att [det] påverkar dina barn på ett negativt sätt och tycker du [att du] gör allt som förälder för att påverka och motivera dem så att de får en bra start i livet?

Jag gör allt som står i min makt! Men det är inte så enkelt! Jag undviker att prata om min uppväxt på ett negativt sätt, och berättar för dem hur viktigt det är med skola och utbildning! Och hur viktigt det är att klara sig själv i livet, och inte vara beroende av andra! Jag pratar ofta om den yrkesutbildning jag har och hur glad jag är att jag fick möjlighet att få utbilda mig till lärarassistent.

Hur tycker du att du har lyckats?

Det enda jag kan göra är att försöka och kämpa! Men många gånger är det inte vi romer som sätter krokben för våra barn! Ofta är det samhället som gör det!

På vilket sätt tycker du samhället motarbetar dig?

Mina barn är 11 och 13 år gamla, och jag kan inte dölja för dem vad som pågår i samhället. Det har inte hänt så mycket i samhället! Mina barn blir behandlade på samma sätt som man behandlar mig! De blir förföljda i affären mm.

Jag får kämpa med dem för att få dem att gå i skolan! Ibland tar det upp till två timmar att få i väg dem!

När jag frågar dem om varför de inte vill till skolan och om de har problem med sin lärare så får jag till svar att de tycker om sin lärare och att hon är snäll mot dem.

De tycker inte att de förstår lektionerna och de kommer efter alla de andra! De tycker inte att läraren förklarar för dem när de inte förstår, så att de kommer i kapp de andra barnen!

Det förstör mycket av den bild jag försöker visa dem av vikten med skola och utbildning!

Vi har pratat om hur viktigt det är med att de romska barnen har förebilder! Och det var en av anledningarna till att man startade yrkesutbildningarna som du gick på.

Vad har du gjort sedan du avslutade din lärarassistentutbildning i slutet av 2006.

Jag började söka arbete redan första dan! Det gjorde jag i cirka tre månader. Sedan var jag sjukskriven i två månader på grund av njursten. När jag blev frisk anmälde jag mig till arbetsförmedlingen igen.

Har du haft något arbete sedan du avslutade din utbildning?

Nej, jag har inte fått något arbete!

Tycker du att du har fått den hjälp du har behövt på arbetsförmedlingen?

Inte från början! När jag anmälde mig för andra gången efter att jag varit sjukskriven, började de ställa högre krav på mig! De ville att jag skulle redovisa vilka jobb jag hade sökt och att jag skulle söka minst 5 jobb i veckan!

Hur många jobb har du sökt?

Vet inte! Har inte hållit räkningen!

Sökte du fem jobb i veckan som de sa till dig?

Jag sökte alla de jobb som fanns inom min utbildning som lärarassistent! Det kunde vara från 1 till 5 i veckan, ibland fler!

Hur många anställningsintervjuer har du varit på?

Kanske 10!

Hur många svar har du fått på de jobb du har sökt?

Tre eller fyra.

Vad jag har förstått har du sökt mellan 100 och 150 jobb! Du har fått komma till 10 på anställningsintervju och bara fått svar av 3 eller 4. Stämmer det?

Ja, de flesta jobb jag har sökt har inte svarat på min ansökan!

Skriver du i din CV att du är av romskt ursprung?

Ja! Och det är väl anledningen att jag inte fått något jobb!

Varför skriver du i din CV att du har romskt ursprung om du misstänker att det är därför du inte får något jobb?

Det gjorde jag inte från början!

Varför började du med det? Har det med anställningsintervjuerna du var på?

Jag tror att det var en av anledningarna för att jag började med det!

Kan du berätta om intervjuerna du var på och hur du blev mottagen?

Mottagandet var det inget speciellt med. Det var mest de misstänksamma blickarna som jag fick och som fick mig att känna ett visst obehag. Innan jag kom in till intervjun kunde det komma en lärare och fråga om jag var förälder till det romska barnet som gick på skolan. När jag svarade att jag var där på en anställningsintervju tittade de på mig förvånade!

Hur tycker du intervjuerna gick?

Det var inte något märkvärdigt med dem, de kunde pågå mellan 30 och 45 minuter. Det intressanta är att på de flesta intervjuerna slutade med en lektion i min historia och kultur. När jag lämnade rummet var min känsla att de var mer intresserade av min dräkt än av mig!

Kände du dig diskriminerad under intervjun?

Vet inte? Kanske mer uttittad! Kanske ligger diskriminering som grund för att jag inte fick jobben! Jag har slutat reagera för diskriminering! Jag har nog blivit immun mot den dagliga diskrimineringen! Det pågår jämt och ständigt!

Vad är diskriminering för dig?

När jag blir förföljd i affärer, när jag inte får tanka bilen utan att betala först eller när jag inte får komma in på en restaurang med mina barn. mm.

Har du anmält någon för diskriminering?

Nej!

Varför?

Jag och många andra är vana! Det är vardagsdiskriminering för oss romer! Vi vet att det finns romer som har gjort anmälningar och att de har fått ersättning, men jag orkar inte med proceduren! Skulle vi börja göra anmälningar så skulle det bli en heltidssysselsättning! Jag väljer att glömma och gå vidare!

För att kunna undersöka hur omfattande diskrimineringen är för romerna på arbetsmarknaden skulle vi behöva komma i kontakt med arbetsgivare och intervju dem också! Vi skulle gärna vilja komma i kontakt med dem som du har varit på intervjuer hos och som du kan mistänka att diskriminering var grunden till att du inte

fick jobbet!

Jag kan tro och mistänka att det var grunden, men jag kan inte vara säker! Därför vill jag inte peka ut någon!

Det är inte jag som kommer att intervjua arbetsgivarna utan det kommer min chef, professor Charles Westin, att göra. Han har gjort liknande undersökningar förut och kan lista ut om det handlar om diskriminering utan att ställa en direkt fråga om det! Jag måste tänka på saken! Och lovar höra av mig om ett tag!

Du får tänka på att det är undersökning som är viktig för alla romer!

Det ska jag tänka på!

Kommentar (CW)

S ger ett mycket starkt och klokt intryck. Hon låter inte förföljelse, fördomar och diskriminering ta ner hennes kamp för självständighet och värdighet. Liksom många av de andra romerna som fått sin yrkesutbildning i den speciella satsningen på Sundbybergs folkhögskola har hon sökt hundratals utannonserade jobb. Hon har kommit till flera anställningsintervjuer än andra. Ändå har hon inte fått arbete inom sitt yrke. S är född i Sverige inom den s.k. finsk-romska gruppen. Eftersom hon alltid bär den traditionella klädedräkten är hon identifierbar som romsk kvinna. Detta blev föremål för diskussion vid tidigare anställningsintervjuer. För att undvika missförstånd om hennes identitet uppger hon numera i sin CV att hon är rom. Det betyder att hon sannolikt redan på ett tidigt stadium sorteras bort av arbetsgivare som inte vill anställa romer. Det betyder att när hon kallas till intervju bör hon kunna räkna med att det är hennes meriter, erfarenheter och personliga kvaliteter som bedöms, inte klädedräkten eller gruppstillhörigheten. Det råder ingen tvekan om att romer drabbas av diskriminering på arbetsmarknaden. Frågan som gör sig påmind här är om det ändå inte är så att romska kvinnor av ett antal olika skäl är mera utsatta för diskriminering än männen. Motfrågan är given: Kan diskriminering graderas på det sättet? Kanske måste man formulera det så att konsekvenserna av den samhällseliga diskrimineringen drabbar kvinnor hårdare än den drabbar män. Ett s.k. intersektionellt perspektiv är nödvändigt när vi söker bedöma och värdera konsekvenserna av diskriminering.

3. Genomgång av materialet

Inledning

Det blev inga intervjuer med arbetsgivare och anställda. Även om Manuels intervjupersoner lovade att titta igenom sina papper hemma, var det ganska klart redan när frågan ställdes att vårt upplägg på den här punkten inte fungerade. Manuel hade redan från början uttalat sin tveksamhet om det skulle vara möjligt att göra på det här sättet. Att det blev så här är inte svårt att förstå.

Romska arbetssökande befinner sig i en osäker situation. Trots att det finns stark anledning att misstänka att diskriminering är en rimlig förklaring till att arbetslöshet och utanförskap är så klart överrepresenterad bland romer, är det få personer som har tagit steget att anmäla en arbetsgivare, hyresvärd eller butiksägare för (etnisk) diskriminering. Även om diskrimineringsombudsmannen nu med en kraftfullare lagstiftning bakom sig har varit framgångsrik i ett antal mål i så måtto att flera fällande domar har avkunnats under senare år, har det oftast visat sig vara juridiskt svårt att bevisa att diskriminering har ägt rum. Chansen att någon som inlämnar en anmälan om diskriminering i slutändan ska få rätt i en domstolsprövning har historiskt sett varit relativt liten. Risken är med andra ord stor att en anmälan lämnas utan åtgärd, eller om en domstolsprövning kommer till stånd, att målsägaren inte vinner i sak.

För den målsägare som överväger att göra en anmälan kan däremot risken framstå som stor att ryktet sprids bland arbetsgivare att han eller hon är "en besvärlig person" som inte bör anställas. Av samma skäl är det förståeligt att de arbetssökande som Manuel intervjuade inte ville medverka till att anställda och arbetsgivare skulle synas närmare i sömmarna om skälen till att inte anställa den arbetssökande.

Intervjuerna som genomfördes av Manuel lämnar en hel del intressant information. Allra viktigast är att "den romska rösten" blir hörd genom intervjutexten. Vi bör lyssna till ansvarskännande personer som resonerar klokt om sin situation, personer som inget hellre vill än att göra rätt för sig. Bilden som träder fram är rakt den motsatta mot den bild av stereotypa fördomar om romer som exempelvis beskrivs i Ragnar Landéns klassiska studie från 1970. Ytterligare information kan extraheras ur dessa intervjuer. I bilagan till rapporten ska jag på ett mera övergripande plan resonera om diskriminering och struktur.

Sammanställning av intervjumaterialet

Det här är ett litet intervjumaterial. Tolkning av data måste ske med försiktighet så att vi inte gör oss skyldiga till övertolkning. Erfarenheterna av undervisningen vid Sundbybergs folkhögskola kan heller inte generaliseras till andra utbildningssatsningar. Låt oss ändå konstatera att nästan hälften av alla som gått ut kurserna som gavs vid Sundbybergs folkhögskola har intervjuats, vilket motsvarar en fjärdedel av alla som antogs från början. För att tydliggöra syftet med studien; vi är inte primärt intresserade av hur många som har fått arbete och hur många som är arbetslösa, utan vårt intresse är att söka komma underfund med och förhoppningsvis att identifiera faktorer som kan ha spelat in när några fick arbete medan andra blev utan trots idoga försök att söka arbete. Vi behöver likafullt börja med en statistisk översikt över vad som kommit fram i intervjuerna.

Elva intervjuer genomfördes med sex kvinnor och fem män. De två yngsta intervjupersonerna var 22 år när intervjuerna genomfördes och den äldsta var 32 år gammal. Genomsnittsåldern var 26 år vid intervjutillfället 2008. Det betyder att vi måste dra av drygt tre år för att få fram

Inter- vjuad	Kön	Ålder	Familj	Skolbakgrund, Utbildning	Arbete	Sökta jobb, c:a	Anmärkning
J	m	25	sambo 2 barn	9 år grundskola avbr lärarass.utb	ja		
N	k	i.u.	ensam 2 barn	9 år grundskola 2 år lärarass.utb	ja		fått jobb genom praktikplatsen
A	k	22	ogift	grundskola 2 år barnsköt.utb	nej	100	ej kallad till intervju
G	m	23	skild 1 barn	9 år grundskola avbr b & u-ledar	ja		egenföretagare
B	m	27	i.u.	9 år grundskola 2 år lärarass.utb	nej	i.u.	
L	k	22	ogift	5 år grundskola 2 år barnsköt.utb	nej	många	ej kallad till intervju
K	m	30	gift 2 barn	9 år grundsk 2 år b & u-ledar	ja		tillfällig anställning genom praktikplatsen
C	k	26	i.u.	9 år grundskola 3 år gymn. h & r 2 år barnsköt.utb	nej	100	kallad till 3 intervjuer, tillfälligt vikariat 3 månader tidigare
R	k	25	i.u.	9 år grundsk 3 år gymn. h & r 2 år barnsköt.utb	nej	200	kallad till 5-6 intervjuer, få svar
M	m	25	sambo 2 barn	9 år grundskola 2 år lärarass.utb	ja		
S	k	32	skild 2 barn	7 år grundskola 2 år lärarass.utb	nej	100–150	Kallad till 10 inter- vjuer, svar från 3–4

Tabell 1. Sammanställning av uppgifter från de elva intervjuer som Manuel gjort. (i.u. = ingen uppgift).

respondenternas ålder när de påbörjade utbildningarna på Sundbybergs folkhögskola. De två yngsta som antogs var då bara 19 år gamla. Vidare var tre gifta/sambo, två skilda och tre ogifta/ensamstående. Uppgift saknas om familjesituationen för tre personer. Fem av de sökande hade egna barn. När det gäller skolbakgrund har åtta av de intervjuade gått ut den nioåriga grundskolan, varav två har därtill genomgått treårig gymnasieutbildning på hotell- och restauranglinjen. En person som kom till Sverige i tolvårsåldern gick de sista fyra åren i svensk grundskola. Men bland de intervjuade finns också två kvinnor som inte slutförde sin grundskoleutbildning. Den ena hölls hemma av sina föräldrar efter det sjunde året i skolan. Den andra drabbades av en skollednings fullständigt misslyckade försök att inrätta en särskild romsk klassavdelning. Det försöket resulterade i att flera romska barn gick miste om fyra års skolutbildning.

Bland de intervjuade hade fem personer antagits till lärarassistentutbildning som fyra av dem fullföljde. Fyra respondenter av fyra slutförde sin barnskötutbildning. Slutligen fick en av de två intervjupersonerna som hade antagits till barn- och ungdomsledarutbildningen ut sin examen, medan den andre hoppade av utbildningen efter två terminer. I tabell 1 sammanfattas

bakgrundsinformationen om de intervjuade och deras erfarenheter av utbildning och arbetsmarknad.

Fem av de intervjuade hade arbete vid tidpunkten för intervjun, cirka 18 månader efter det att kurserna avslutats. En av dem som hade arbete hade hoppat av utbildningen. Vid intervjutillfället arbetade han som egenföretagare inom ett helt annat verksamhetsområde. Han bör alltså inte räknas in bland dem som fått arbete efter utbildningen, vilket betyder om vi hyfsar siffrorna att arton månader efter examen hade fyra av tio fått arbete inom det område som de hade utbildats för. Hur ska det här utfallet värderas?

En cyniker skulle kunna tycka att det är vackert så att fyra personer har fått anställningar, om än tillfälliga och på osäkra villkor. Givetvis är det bra att dessa fyra personer har fått jobb inom det som de utbildats till. Vi får emellertid inte blanda ihop den lyckade utgången i det individuella fallet med situationen i stort för gruppen som helhet. Inom den här begränsade kretsen av personer som har skaffat sig en yrkesutbildning vid Sundbybergs folkhögskola rådde en arbetslöshet på 60% våren 2008. Även bland de här yrkesutbildade romerna är arbetslöshet således starkt överrepresenterad. Vad som är allvarligt och alarmerande är att det handlar om unga personer vars erfarenheter och kunskaper behövs så oerhört väl för att lyfta utbildningsnivåerna inom den romska populationen generellt.

Låt oss först se efter vilka det är som har fått arbete, och hur deras arbetsförhållanden ser ut. Av de fem med lärarassistentutbildning (varav en som inte fått ut sitt betyg) har tre fått tillfälliga anställningar medan två går arbetslösa. Av de fyra som gick barnskötarutbildningen var samtliga fyra arbetssökande vid intervjutillfället, medan den enda kvarvarande respondenten med barn- och ungdomsledarutbildning hade fått ett tillfälligt arbete. Vad betyder då detta? Lärarassistentens yrkeskunskap tas i anspråk av den obligatoriska grundskolan. Utbildningen tar sikte på anställning inom grundskolan, och en lärarassistent kan förekomma på lågstadiet, mellanstadiet och högstadiet. Mångårig erfarenhet visar att lärarassistenten i allmänhet behövs mera på mellan- och högstadierna än på lågstadiet. Det är på de högre nivåerna som skolproblemen börjar visa sig mera påtagligt för vissa elevkategorier, till exempel i form av disciplinproblem i klassen, bristande motivation och inlärningssvårigheter. Samtidigt blir skolans krav på läsläsning och hemarbete större med stigande årskurser. Barn- och ungdomsledarutbildningen är sådan att den kan vara riktad mot alla åldrar hos barn och tonåringar, men även här är det rimligt att utgå från att det främst är för insatser för mellan- och högstadieungdomar som anställningar blir aktuella. Utbildningen till barnskötare är däremot mera direkt riktad mot anställning inom förskolan och kanske i viss mån mot arbete på fritidshem. Inriktningen är mot arbete i första hand med mindre barn.

Materialet är som sagt litet material och försiktighet bör iakttas vid tolkningen. Det förefaller dock som om skolmyndigheterna är beredda att anställa vissa romska lärarassistenter och barn- och ungdomsledare. Arbetsuppgifterna handlar om att motivera de romska eleverna med sin skolgång på mellan- och högstadiet, att samarbeta med föräldrarna i detta och, om det kommer till kritan, att handgripligen hämta skolkande elever till skolan. Vi vet inte vilka skäl som arbetsgivare inom barnomsorgen/förskolan har för att *inte* ha anställt romska sökande med barnskötarutbildning. Konkurrensen är stor och den mest närliggande förklaringen är att det bland övriga sökande helt enkelt finns personer som har bättre meriter, större arbetslivserfarenhet inom yrket, och så vidare. Det betyder emellertid också att arbetsgivare inom förskolan inte anser att romer med barnskötarutbildning behöver anställas särskilt för att arbeta med romska barn.

Här får vi syn på en viktig samhällelig struktur som förvisso är bekant, och vars konsekvenser man försöker komma till rätta med, nämligen **den organisatoriska boskillnaden mellan förskola och skola**. Genom sexårsverksamhet försöker de olika huvudmännen underlätta övergången för barn från förskola till skola. Faktum kvarstår emellertid att förskolan har sina styrinstrument, sin pedagogik och sina samhällliga uppgifter, medan grundskolan har sin ställning och sin pedagogik. Kommunen har skyldighet att tillhandahålla förskola respektive grundskola, men en väsentlig skillnad mellan dem är att skolplikt inte gäller förskolan medan den som bekant gäller under grundskolans alla nio år. Föräldrar som av någon anledning vill hålla sina barn hemma från förskolan har sin fulla frihet att göra detta, medan föräldrar som håller sina skolpliktiga barn hemma bryter mot skollagen. Det här betyder att förskolemyndigheterna inte på samma sätt som skolmyndigheterna ställs inför den närvaroproblematik som under årtionden har kantat de romska barnens skolsituation.

En statistisk uppgift som det är svårt att komma förbi är att tre av de fyra männen har fått arbete men endast en av sex kvinnor. Detta sammanhänger förstas med att fyra av de arbetslösa kvinnorna hade utbildat sig till barnskötare medan männen hade utbildat sig till lärarassistenter och barn- och ungdomsledare. Återigen, vi får inte dra alltför långtgående slutsatser utifrån detta utfall, men det är viktigt att vara uppmärksam på att romska kvinnor inte bara har att kämpa mot en etniskt och kulturellt baserad maktordning i samhället utan också mot en könsmaktsordning som i nästan alla avseenden favoriserar män framför kvinnor i fråga om anställningar, lönenivåer och karriärmöjligheter.

Distributionen över arbete respektive arbetslöshet är mera jämt fördelad mellan yngre (22 – 25 år) och äldre (26 – 32) medan det förefaller som om personer som är gifta eller sammanboende har haft lättare att få arbete.

En liknelse

Låt mig ge en liknelse eller bild som jag tror fångar vad det här handlar om. Föreställ dig att du helt ensam ska ut på en lång flygres, låt oss säga till Nya Zeeland som är så långt bort man kan komma från Sverige med reguljära flygförbindelser. Eftersom tidsskillnaden är elva timmar om man flyger österut, och tretton timmar om man flyger västerut, mellan lokal tid i Sverige respektive i Nya Zeeland kan det vara klokt att stanna på vägen. Föreställ dig vidare att du är flygrädd och aldrig har flugit förut. Låt oss säga att resan till Nya Zeeland är viktig av familjeskäl.

Först måste du övertalas att över huvud taget ge dig ut på resan. Ett ordentligt motivationsarbete behövs. Många personer i din närmaste omgivning deltar. Dagen då resan ska anträdas infaller. Du får hjälp av resvana bekanta att ta dig till Arlanda, att hitta till och i avresehallen och finna rätt incheckningsdisk. Men sedan måste du ta farväl och passera genom säkerhetskontrollen på egen hand. Utrikesterminalen är stor, det finns många gater, och logiken i numreringen är inte alldeles glasklar. Skyltar och hänvisningar finns i överflöd, men det hela är svåröverskådligt. Du frågar dig fram. Någon som du hejdar förstår inte svenska. En annan som kan svenska vet själv inte var din gate är belägen. Extra nervöst blir det när du får höra en röst i högtalaren säga att gaten för ditt flyg till Frankfurt har ändrats. Till slut kommer du rätt, och det var bra att du var ute i så god tid.

Efter någon halvtimme eller så börjar ombordstigningen. Det känns pirrigt, men kabin-

personal hjälper dig att finna din plats. Ombord på planet känns det bra. När så planet lyfter känns det pirrigt, men du sitter bra, och snart har planet nått sin marschhöjd. Det känns stabilt. Efter en stund börjar kabinpersonalen servera en enkel måltid med kaffe eller te. De är vänliga, svarar på dina frågor, och du känner dig trygg i situationen trots den grundrädsla som du har haft. Det händer ju att flygplan störtar och du vet mycket väl att chansen att överleva en flygplanskrasch är nästintill obefintlig. Sammanfattningsvis, de dryga två timmarna ombord på planet är mycket bättre än vad du hade föreställt dig. Du är väl omhändertagen. Du får stöd och hjälp av en erfaren, kunnig och serviceinriktad personal.

Inför landningen i Frankfurt kommer rädslan tillbaka. Planet sänker sig sakta. Du ser skysraporna i stadens centrum. Rätt vad det är har planet tagit mark. Efter inbromsning kör planet fram till ankomstgaten och stannar. Motorerna stängs av. Det är trångt i gången innan avstigningen börjar. När du lämnar planet tar kabinpersonalen avsked av dig. Nu är du helt ensam igen. Bagaget har checkats in till Singapore där du ska stanna några dagar för att gradvis anpassa din biologiska klocka till den tid som gäller på destinationen. Men just nu är du på Frankfurts flygplats som är en av Europas allra största. Det är mycket människor överallt, som tycks veta vart de ska. De flesta rör sig med raska steg, några män med asiatiskt utseende småspringer. Först måste du avgöra åt vilket håll du ska gå. Meddelanden på tyska och engelska basuneras ut över högtalarnläggningen. Det är dock svårt att uppfatta vad som sägs. Klungor av personer står framför monitorer med aktuell flyginformation. Terminalbyggnaden är som en jättelik myrstack av aktivitet. Någon informationsdisk syns inte till. Du vet att du måste ta dig till en gate som ligger i en helt annan terminal. Du har en timme på dig innan ombordstigningen på Singapore Airlines jumbojet Frankfurt – Singapore påbörjas.

Du följer strömmen av passagerare från ditt plan från Stockholm från den ena rullande trottoaren efter den andra i en jättelång korridorbyggnad med gater, monitorer, människor som väntar och människor som är på väg – många affärsmän med sin stereotypa klädsel, några familjer med barn, en grupp unga män som skulle kunna höra till ett fotbollslag. Du ser personer som kommer från världens alla hörn och i alla åldrar. Efter en tio minuter kommer du fram till en ny del av byggnaden med många affärer, och här ser du en informationsdisk. Här får du information om hur du ska ta dig till nästa terminal. Följ skyltningen till terminal B – rulltrappa ned, rullande trottoar, rulltrappa upp, och så kommer du till ett väntrum som är en station. Här måste du invänta ett obemannat tåg. Tåget kommer in. Dörrarna öppnas. Går det nu åt rätt håll? Nervöst, ensamt, ingen att fråga här, ingen som kan hjälpa dig.

Till slut kommer du ändå fram till rätt gate efter att ha gått några minuter åt fel håll när du anlände med tåget till terminal B. Det tog sammanlagt fyrtio minuter att ta dig från ankomstgaten i terminal C till avresegaten i terminal B. Skulle Stockholmsplanet ha varit försenat skulle transitpassagen på Frankfurts flygplats ha kunnat bli mycket stressig. Väl framme vid avresegatan känns det bra igen. Strax börjar ombordstigning på det nya planet. Det här är ett mycket större plan med flera gångar, avdelningar och till med våningar ombord. Väl på plats blir du återigen väl omhändertagen av kabinpersonal som kommer omedelbart när du kallar på dem. Trots din flygrädsla känns det ändå bra att ta emot den service som erbjuds, att få ställa frågor, att ha någon som

lyssnar på dig och som kan svara på ett begripligt sätt på engelska.

Singapores flygplats visar sig också vara mycket stor. Resebyrån i Stockholm hade dessutom klargjort för dig att innan du lämnar flygplatsen för några dagars vistelse måste du söka upp Qantas informationsdisk för att bekräfta din fortsatta flygning från Singapore till Sydney några dagar senare. Risken finns annars att din plats stryks helt sonika.

Sedan upprepas mönstret – stress och nervositet på flygplatsen, svårigheter med informationen, risken att ta av åt fel håll, ensamt ansvarig för att komma rätt, ingen betrodd att rådgöra med, sedan lugnt under själva flygningen. Sydneys internationella flygplats är inte lika stor som Frankfurts eller Singapores, men risken att komma fel finns även här. Även här gäller byte av plan. Det inkommande planet från Singapore var något försenat. Därför blir det jäktigt och nervöst innan du kommer ombord på planet till den slutliga destinationen, Auckland, Nya Zeeland. Men nu känner du dig mera van vid att orientera dig på en internationell storflygplats.

Övergång och stöd

Liknelsen är kanske övertydlig. Att bryta den utbildningsmässiga eftersattheten bland den romska befolkningen är som att anträda en lång resa. Målet är klart nog, men vi behöver fokusera på vad som händer på vägen att nå målet. Mycket måste klaffa för att utbildningsmål ska uppnås i det enskilda fallet. Hur är det då inte när vi talar om en population på omkring 50 000 personer.

Det är absolut nödvändigt att vi har ett process- och systemperspektiv. Utbildning i sig handlar om en lärandeprocess hos eleven och en undervisningsprocess hos läraren. Detta är två skilda processer, som självklart har beröringspunkter med varandra men som rör skilda förhållanden. Om vi skärskådar utbildningssituationen finner vi alltså flera parallella, delvis sammankopplade men ändå oberoende processer. Vidare behöver vi ett helhetsperspektiv. Det handlar om individens tillägnande av kompetens, men det handlar lika mycket om gruppprocesser och gruppdynamik, om organisatoriska förutsättningar och ekonomiska villkor, om styrning och ledning, om motivation och inspiration. I allra högsta grad handlar det om förtroendeskapande relationer, förebilder och självförtroende. Det handlar kort sagt om komplexa mänskliga/sociala system som behöver fungera tillsammans.

En sak som Manuela alla intervjupersoner framhåller är att utbildningen på Sundbybergs folkhögskola var bra, och att de under sin utbildningstid fick det stöd och den hjälp som de behövde för att klara av kursen, både innehållsmässigt (kursmålen) och på ett socialt personligt plan med uppmuntran, samtal med kursledningen om inte sällan rent privata bekymmer som kunde inverka menligt på skolarbetet. Under den tid som kursen pågick ägnade sig personal vid skolan samtidigt åt motivationsarbete, inte minst för att stärka elevernas självförtroende. Det är mycket lättare att tillägna sig ett kursinnehåll om man som elev känner och tror att man klarar av det. Dessvärre är det allt för vanligt att romska elever lämnar grundskolan med dåligt självförtroende när det gäller bokligt lärande. Tror man sig inte kunna lära sig det som till en början verkar svårbegripligt blir denna inställning (som är ett psykologiskt försvar) lätt självuppfyllande. Däremot är det nästan alltid så att om jag tror att jag kan, så kommer jag också att kunna. Naturligtvis måste det finnas en realism i det hela. Hur mycket jag än tror att jag kan flyga av egen kraft, så kommer det inte att vara möjligt.

Normalt sett är problemet inte bristande realism hos den som har ett gott självförtroende. Snarare är det personer med dåligt självförtroende som brister i realism när det gäller den egna förmågan.¹ Viktigt i en positiv utbildningssituation är förstås att man erkänner att man kanske inte förstår ett visst kursmoment i en inlärningsituation, till exempel ekvationer med en obekant x , men att detta inte beror på att man är ointelligent eller dum, utan att man behöver ta om det igen, att man behöver träna, och att man kommer att kunna lära sig ekvationer eller vad det nu kan vara fråga om. I en positiv utbildningssituation är det självfallet tillåtet att fråga om det man inte förstår, liksom att ifrågasätta det som presenteras i litteraturen som "sanningar". Det är elevens personliga förståelse och tillägnande av ett kunskapsinnehåll som står i centrum, inte ett oreflekterat upprepande av lärobokens eller lärarens teser.

Undervisningen på Sundbybergs folkhögskola hade allt det som kännetecknar en positiv utbildningssituation, och den var dessutom utformad för att möta de särskilda förutsättningar och behov som de romska eleverna hade.

Alla Manuels intervjupersoner framhåller att de efter sin examen kände sig svikna, för att inte säga övergivna, när de skulle söka arbete. Då var de verkligen i behov av stöd och hjälp. I ett systemteoretiskt perspektiv vet vi att risken är större att fel ska uppstå i anslutning till skarvar och övergångar. Från materialläran vet vi till exempel att det är i skarvarna och fogarna mellan olika helgjutna element som risken för sprickor och bristningar är störst. Från fysiologin är det välkänt att det är i synapserna, dvs. i övergången mellan olika nervtrådar, som risken är störst för att något ska gå fel i den information som förmedlas från någon del av kroppen till hjärnan. I den så kallade "livsvärlden", alltså de av människan skapade kulturella, sociala och politiska miljöer som vi ser som den värld inom vilken det mänskliga livet utspelar sig, belyser exemplet med den långa flygresan att omstigning från ett skede av livet, en verksamhet eller avgränsad handlingssekvens till någon därpå följande fas, verksamhet eller sekvens kan vara förenad med stress och orienteringssvårigheter.

I livsvärlden, världen såsom vi uppfattar den i våra liv, finns det ett antal övergångar av varierande slag mellan skilda stadier som är direkt relaterade till livsloppet; start i förskolan, skolstart, övergång från grundskola till gymnasium, övergång från utbildning till arbetsliv, giftermål, föräldraskap, och pensionering handlar alla om viktiga omstigningar som de allra flesta människor har att hantera under sina liv. I traditionella samhällen markeras betydelsen av sådana passager med riter och ceremonier. Övergången från ett stadium till ett annat innebär att personen i fråga får en ny social status. I traditionella samhällen betyder det att novisen måste invigas eller initieras i för honom eller henne ny och för den uppnådda ställningen relevant kunskap. Om detta skrev socialantropologen Arnold van Gennep en klassisk bok *The Rites of Passage* som kom ut 1908 och som har tryckts om i många upplagor.

I det moderna samhället har något av passageritens betydelse bevarats i festligheter som anordnas i samband med vissa av dessa övergångar, till exempel studentexamensfirande och bröllopfest medan det rituella innehållet vattnats ur eller tagits bort helt. En rad andra förändringar av status förekommer också under livets gång. Det kan handla om skilsmässa,

¹ Dåligt självförtroende i en inlärnings-/utbildningssituation kan vara kopplad till inlärningsmässiga blockeringar. Uppmuntran, stöd och positiv förstärkning är oerhört väsentligt för att bryta ett dåligt självförtroende. Centralt för den goda pedagogiken är en förtroendefull relation mellan lärare och elever, bekräftelse av elevens känslor, att ta elevens frågor på allvar. Didaktiskt är det viktigt att läraren kan ge struktur åt det aktuella stoffet som eleverna ska tillägna sig.

allvarlig sjukdom, byte av arbete, byte av bostadsort och liknande vilka på liknande sätt kan vara emotionellt krävande, fordra nyorientering och anpassning. Låt oss kalla alla dessa ”omstigningar” för **kritiska övergångar**.

I utbildningssammanhang, inom det sociala arbetet och inte sällan inom arbetslivet organiseras särskilda verksamheter för att lösa identifierade problem, för att möta särskilda behov eller för att tillgodose speciella önskemål. Den organisatoriska struktur som skymtar fram bakom många av dessa lösningar skulle kunna benämnas **projekteri**. Ett *projekt* som myndigheter startar för att komma till rätta med ett visst problem eller för att möta ett visst behov är definitionsmässigt en i tiden avgränsad verksamhet. Ett projekt kan vara en engångsföreteelse såsom fallet var med de romska utbildningarna vid Sundbybergs folkhögskola. Ibland omtalas projekt som försöksverksamheter vilket anger att verksamheten ska åtföljas av utvärdering. Tidsbegränsning är en central aspekt som direkt följer av en bakomliggande ekonomisk ram. Myndigheten i fråga står för projektkostnaden i vetskap om att kostnader inte belastar ordinarie budget efter projekttidens slut, om inte nya friska pengar kommer fram. Att organisera verksamheter i projektform är därför ett sätt att hushålla med begränsade resurser samtidigt som det är att visa (politisk) handlingskraft. Det är ekonomiskt ansvarsfullt att inte binda sig för en verksamhet om vars nytta man känner sig osäker, och som nya beslutandeförsamlingar vid ett regimskifte kan komma att bryta upp. Det finns rationella skäl, både ekonomiskt och politiskt, att bedriva icke ordinarie verksamheter i projektform. Avigsidan är att projekt just genom sin tidsbegränsning kan förstärka problematiken med kritiska övergångar. I värsta fall kan det bli så att man bara skjuter fram det bakomliggande problemet i tiden.

Trots att utbildningarna vid Sundbybergs folkhögskola hade planerats noggrant och genomfördes med stor framgång, tog projektet slut när pengarna tog slut. Den personal som hade undervisat och stött eleverna övergick till andra arbetsuppgifter. Till det lyckade utfallet hörde att tjugotvå personer vid kursens slut fick ut sin examen i de tre yrkesutbildningarna som gavs. Livet går emellertid vidare efter det att en kurs tar slut. De utexaminerade lärarassistenterna, barnskötarna och barn- och ungdomsledarna förväntades söka arbete på den öppna arbetsmarknaden. Här stod de plötsligt ensamma, utan det stöd och den uppmuntran som kommit dem till del på folkhögskolan. Som andra arbetssökande tilldelades var och en som sökte arbete en handläggare vid arbetsförmedlingen. Av Manuels intervjuer att döma förefaller dock arbetsförmedlingen inte ha lyckats förmedla arbete till de utexaminerade romska före detta eleverna. Nästan alla som fick tillfälliga anställningar inom sitt yrke fick det genom den arbetsplats där de tidigare praktiserat. Att integrera praktik i utbildningen är viktigt, inte bara rent pedagogiskt med tillämplig erfarenhet av ett yrke, utan lika mycket därför att en praktik som är integrerad i utbildningen brygger över de svårigheter, som sammanhänger med övergången mellan en utbildningsfas och en arbetssökandefas.

Vid Sundbybergs folkhögskola utformades en förebildlig pedagogisk praktik och de pedagogiska och didaktiska lärdomar som utvanns kan inte göras ogjorda. Det var olyckligt att verksamheten fick utformningen av projekt, men något annat var inte politiskt möjligt. Projektmodellen betingades av begränsningar i den offentliga finansieringen. Redan från början stod det klart att möjligheterna till uppföljning eller fortsatt stöd inte förelåg efter utbildningens slut. I det större sammanhanget var problemet inte innehållsmässigt eller pedagogiskt utan problemet låg i den begränsning som sammanhängde med ekonomiska och politiska överväganden.

För att lyfta den romska folkgruppen till en levnadsnivå som motsvarar den genomsnittliga för

svenska medborgare fordras större resurser än de som avsätts för ett specialdesignat projekt. Ytterst är det en fråga om politiska prioriteringar. Kostnaderna för att skapa fungerande yrkesutbildningar för unga romska män och kvinnor i arbetsför ålder måste ställas mot alternativkostnaderna som ett fortsatt utanförskap för ytterligare en romsk generation genererar.

Så till den avslutande diskussion som Manuel förde med sina intervjupersoner om diskriminering. Alla intervjupersonerna var rörande överens om att romer diskrimineras i samhället. Alla hade erfarenheter av kränkande tillmälen, att misstänkliggöras, att ställas utanför och så vidare. Alla menade också att det handlar om fördomar och stereotyper. Den fördomsbaserade diskrimineringen är oerhört viktig att motverka. Den ligger till grund för den vardagsrasism som alla romer har erfarenhet av. Vi vet sedan många år tillbaka att informationskampanjer inte räcker på långa vägar för att ändra människors attityder. Intervjupersonernas erfarenheter är att personer ur majoritetsbefolkningen som lär känna en romsk granne eller romsk arbetskamrat får en mera nyanserad uppfattning om romer, och ser dem som individer. Då bemöts de också som individer. Häri ligger den lösning som de förespråkar:

Gör det möjligt för personer ur majoritetsbefolkningen att lära känna romer!

Var gör man det om inte i skolan, på arbetsplatser, i bostadsområden och i föreningslivet?

Moment-22-logiken i situationen med det romska utanförskapet på arbetsmarknaden kan beskrivas så här:

Arbetssökande romer särbehandlas negativt, antingen för att anställaren själv har fördomar mot romer, eller för att han/hon befärdar att anställd personal, kunder eller andra involverade personer kommer att reagera negativt på om en romsk person anställs.

Det betyder att personalen på den aktuella arbetsplatsen inte lär känna någon romsk person som kollega och arbetskamrat.

I sin tur betyder det att fördomar och negativa stereotyper om romer reproduceras på den arbetsplatsen. Nästa person som tillhör den romska folkgruppen som söker arbete där kommer följaktligen inte heller att anställas.

Det finns mekanismer i samhället, som inte nödvändigtvis behöver vara fördomsbaserade även om de också i många sammanhang kan samverka med fördomsfulla attityder eller förstärkas av fördomsfullhet, som ger upphov till diskriminerande och utanförskapande konsekvenser. I genomgången av intervjumaterialet har två sådana strukturer² identifierats – mera speciellt i det här fallet **den organisatoriska boskillnaden mellan förskola och grundskola**, och mera allmänt **projektformen** att organisera angelägen samhällelig stödverksamhet.

² I bilagan till rapporten diskuteras strukturer som hinder med diskriminerande konsekvenser på ett mera teoretiskt plan

BILAGA

Om diskriminering och struktur

Från marginell/marginaliserad grupp till nationell minoritet

Den romska folkgruppen är utan jämförelse den som både i historisk tid och i nutid har varit mest förföljd och mest diskriminerad i Sverige. Många romer som var födda i Sverige, och vars föräldrar och förfäder i flera generationer bakåt i tiden var födda i Sverige saknade medborgerliga rättigheter så sent som i tiden efter andra världskriget. Genom att staten inte erkände deras rättsliga ställning i samhället, kunde staten och myndigheterna också medverka till förföljelsen. Idag har romer som bott i Sverige i många generationer rätt till svenskt medborgarskap. Genom att den svenska staten har gått med i Europeiska unionen har Sverige förbundit sig att utforma en minoritetspolitik, och att erkänna i landet boende etniska, språkliga och kulturella minoriteter som nationella minoriteter. Romerna är i dag erkända som nationell minoritet i Sverige, och romani chib har fått ställning som nationellt minoritetsspråk. Betyder detta att romernas situation har blivit bättre? Har diskriminering upphört? På marginalen har romernas situation kanske blivit något bättre, men fortfarande återstår oerhört mycket att göra för att romernas situation ska bli jämvärdig med levnadsnivån för den genomsnittlige svensken. Diskriminering fortsätter vilket försvårar en förbättring av romernas situation. Det är viktigt att resonera om vilka strukturer som ligger bakom denna diskriminering.

Att diskriminera betyder att urskilja och särskilja. Det betyder också att särbehandla, och det är med den innebörden som diskriminering är ett svårlöst samhällsproblem. Diskriminering i denna betydelse innebär ett avsteg från principen att alla människor oavsett ursprung, kön, gruppstillhörighet, språk, religion, kultur, nationalitet, samhällsklass och livsomständigheter har samma värde. Korollariet till denna princip är att lika fall ska behandlas på samma sätt. Det är i samhällen där jämlikhet är en grundläggande norm som diskriminering betraktas som ett samhälls- och demokratiproblem. Låt oss börja med ett konkret exempel som jag bevittnat vid Stockholms centralstation.

Ett exempel på diskriminering

Individen A anländer med Arlanda Express. Han ser ut att vara svensk. Han är välklädd och kan vara affärsman. Han kastar en blick över de köande taxibilarna vid utgången. Individen B är en mörkhyad chaufför vars droska från Taxi Stockholm nu står längst fram i kön av taxibilar. Den anländande A går demonstrativt förbi den första bilen och viftar avvisande mot B. Han går till nästa bil där föraren C ser ut att vara ljushyad. Nu vet jag inte om A avvisar B för att B kör för Taxi Stockholm eller för att han är mörkhyad. Om det är det senare kan man säga att A utövar en diskriminerande handling gentemot B. Det ser onekligen ut som en vardagsrasistisk incident som B antagligen varit med om förut, och som han vis av erfarenheten vet att det inte lönar sig att anmäla till myndigheterna (DO, polisen). Jag hann inte notera om C skyltade med en svensk flagga ("svensk förare"). Sådan skyltning kan vara ett annat utslag av vardagsrasism som borde vara föremål för de rättsvårdande myndigheternas granskning. Exemplet illustrerar flera saker. I den ordlösa handlingssekvensen som utspelade sig under några sekunder går det inte att avgöra vilka motiv A hade. Vi kan möjligen gissa

att B kände sig kränkt av den avvisande gesten. Låt oss anta att A valde bort B av rasistiska skäl snarare än av preferens för ett annat bolag än Taxi Stockholm. Vad exemplet i så fall också illustrerar är att A agerar som om han vore representant för någon grupp, i det här sammanhanget troligen gruppen etniska svenskar. Inte sällan kommer ett sådant förhållningssätt till skriftligt uttryck i insändare undertecknade med själv-tillskrivningar som "ärlig svensk", "skattebetalare", "en som gör rätt för sig" och liknande. I situationer som den jag beskrivit brukar det vara så att den diskriminerande individen A tillskriver individen B de egenskaper som kännetecknar gruppen "invandrare" enligt de stereotypa föreställningar om "invandrare" som förekommer inom den grupp som A identifierar sig med. Sådana tillskrivningar handlar vanligen om att "invandrare" är moraliskt underlägsna, att de "utnyttjar" den svenska välfärden, att de fuskar och bedrar.

Vad är diskriminering

Diskriminering drabbar alltid individer och på nära håll ser den ut att röra relationerna mellan enskilda aktörer. Men djupare sett handlar den om relationer mellan grupper i samhället, och närmare bestämt, föreställda grupper i samhället (jämför Anderson, 1983). Kännetecknande för den direkta diskriminering som exemplet möjligen illustrerar är alltså att en individ (eller flera) som anser sig representera en viss grupp, särbehandlar andra individer som han/hon/de uppfattar är representanter för en annan grupp. Oftast avser vi med diskriminering sådan behandling som är till nackdel för den grupp som särbehandlas. Särbehandling kan emellertid också förekomma som innebär en fördel för den så behandlade gruppen. Det kallas ibland positiv diskriminering/positiv särbehandling. Vanligen har olika grupper motsatta uppfattningar om vad som utgör diskriminering i en given situation, om vilken part som gynnas eller missgynnas och om vad som är jämlikhet och rättvisa i sammanhanget.

Handlar rättvisa om jämlikhet i behandling eller om jämlikhet i resultat? Enligt en uppfattning innebär jämlikhet samma behandling. Alla skall få exakt lika stor del av kakan.

Millimeterrättvisa skall råda. Jämlikhet i resultat innebär å andra sidan att specifika och riktade åtgärder får sättas in för att stödja grupper som är eftersatta i något avseende. Frågan om fördelar och nackdelar, vilka som gynnas respektive missgynnas, ställs på sin spets när samhället tillgriper metoder som innebär någon form av officiellt sanktionerad särbehandling för att ändra på villkoren för grupper som är systematiskt eftersatta i vissa avseenden. Kvotering är en sådan metod. Riktade stödinsatser som kommer en grupp till del så att den gruppen ska uppnå jämlikhet i resultat kan uppfattas av en annan grupp som inte åtnjuter detta stöd så att just den missgynnas. Det som är positiv särbehandling för en grupp kan uppfattas som negativ särbehandling av en annan. Beteckningarna positiv och negativ särbehandling kan därför vara vilseledande. Sällan finns någon tredje position utanför systemet som de inblandade parterna accepterar som opartisk och objektiv. Ett problem med kompensatoriska program är att de praktiskt taget alltid åtföljs av motreaktioner och polarisering i stället för ett närmande mellan grupperna.

Särbehandling innebär att en part gynnas på en annan parts bekostnad. Teoretiskt sett handlar det alltså om ett nollsummespel. Om en liten minoritetsgrupp gynnas i något avseende är dock nackdelen för den stora majoritetsgruppen utslagen över låt oss säga en nationell befolkning så försvinnande liten att den knappast får någon märkbar reell effekt alls. Om däremot en liten minoritetsgrupp missgynnas kan effekten vara högst påtaglig för dess medlemmar. Gruppens relativa storlek är en viktig faktor för upplevelsen. För representanter för den stora

majoritetsbefolkningen är det emellertid knappast den ekonomiska kostnaden eller materiella nackdelen som saken gäller om en liten minoritetsgrupp skulle gynnas av vissa särbestämmelser och riktade stödinsatser, utan det är principen, avsteget från likabehandlingsprincipen som är en nagel i ögat på kritikerna. Till syvende och sist är det enskilda individer som måste stå tillbaka när kvoteringsprinciper tillämpas, individer som annars skulle ha kunnat komma ifråga för den utlysta tjänsten, utbildningsplatsen eller nomineringen. Diskriminering handlar förvisso om ekonomiska och materiella värden, men den handlar också till stor del om symboliska värden. Förekomsten av diskriminering är ett allvarligt problem för dem som drabbas. Viktigt att uppmärksamma är att diskriminering utgör en stor kostnad för samhället i och med att många människors möjligheter att bidra till den gemensamma samhällsnyttan inte realiserar till fullo. Den diskriminerande parten har i allmänhet ett överläge gentemot den diskriminerade i fråga om resurser, antal, makt och verklig eller tillskriven legitimitet.

Alla gruppbildningar eller kollektiv kan bli föremål för diskriminering, eller själva utöva diskriminering. Trots omfattande insatser under lång tid i Sverige för att säkerställa en jämställdhet mellan män och kvinnor inom utbildning, i arbetslivet och politiken diskrimineras kvinnor fortfarande på dessa områden, inte minst i lönehänseende. Etnicitet, kultur, religion och fenotypiskt utseende är andra grunder för diskriminering som staten aktivt uppmärksammat sedan 1970-talet då den första diskrimineringsutredningen tillsattes. Funktionshinder utgör ytterligare en grund för diskriminering både i arbetslivet och i vardagslivet liksom även sexuell läggning/orientering. Jämställdhetsombudsmannen (JämO), Diskrimineringsombudsmannen (DO), Handikappombudsmannen (HO) och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO) inrättades vid olika tidpunkter och har haft stöd i skilda delar av lagstiftningen. De har arbetat parallellt men sammanförs nu till en gemensam organisation för att på så sätt stärka medborgares skydd mot olaga diskriminering. Även ålder (generationstillhörighet) kan ligga till grund för negativ särbehandling men när det gäller denna grund för särbehandling har någon ombudsmannainstitution inte inrättats.

För att bestämma om en viss behandling, ett visst bemötande, vissa regler eller beslut är diskriminerande måste analysen lyftas från grupprelationernas nivå där intressen står mot varandra till en överordnad värderingsnivå. Behandlingen, bemötandet, reglerna eller besluten måste relateras till rådande och allmänt accepterade värderingar i samhället. När man ska avgöra om diskriminering föreligger behöver därför de värderingar (universella normer, lagar, Umgångsregler mm.) anges som bedömningen grundar sig på. Detta är nog så svårt när det gäller relationerna mellan grupper inom ett samhälle. Ännu mera komplicerat blir det när statsmakten själv är part i en intressekonflikt med en folkgrupp inom det samhälle som staten kontrollerar.

Diskriminering bör helst bestämmas i förhållande till universella normer (t ex Förenta nationernas förklaring av de mänskliga rättigheterna). Samtidigt innebär statens autonomi att de universella normerna i vissa avseenden kolliderar med "lokala" värden, preferenser och normer vilka staten underhåller eller påbjuder. Terroristparagraferna i den svenska utlänningslagstiftningen sätter till exempel nationella säkerhetsintressen före den universella normen att en anklagad ska ha rätt att försvara sig. Så länge de nationella normsystemen inte i väsentlig utsträckning sammanfaller med universella normsystem, innebär en funktionell

särbehandling av vissa grupper i enlighet med de institutionaliserade normer som har staten till källa ett svårlöst dilemma.³

För att avgöra om diskriminering föreligger fordras en ordentlig genomlysning av hela det sociala sammanhanget där handlingen har ägt rum. Från början var det svårt för diskrimineringsombudsmannen att få någon fälld någon för olaga diskriminering. Lagstiftningen var alltför tandlös. Men även med den kraftfullare lagstiftning som nu gäller är beviskraven höga. Detta är bra för rättssäkerheten men det är samtidigt svårt att få fällande domar. Diskriminering är ett lagbrott som är lätt att dölja från förövarens sida och svårt att bevisa att den ägt rum från offrets sida.

Utredningar om strukturell diskriminering

Den vetenskapliga litteraturen om diskriminering är omfattande. I litteraturen återfinns ofta distinktionen mellan *personlig (individuell) diskriminering* och *institutionell (institutionaliserad) diskriminering*. Med individuell diskriminering avses situationen där den diskriminerande förövaren, ensam eller tillsammans med andra, särbehandlar någon person utifrån den här personens egenskaper, identitet eller kategoritillhörighet. Förövarens motiv och föreställningar står då i förgrunden. Institutionell diskriminering rör en situation där en institution eller organisation hålls ansvarig för särbehandlingen. Institutionell diskriminering kan bero på att regler eller föreskrifter som gäller för en institution avsiktligt eller oavsiktligt får diskriminerande konsekvenser. Vid analyser av institutionell diskriminering är det således viktigt att skärskåda regelsystemens organisatoriska förankring, syften och grund. Medan psykologiska motiv (hotkänslor, otrygghet, oersonliga antipatier, identitetsprocesser) ofta anförs som skäl till individuell diskriminering anses grunden till institutionell diskriminering vara vinstintressen, ekonomisk rationalitet, byråkratiskt effektivitet och liknande.

Vid sidan av dessa två diskrimineringsbegrepp har även *systemisk diskriminering* (Gynther, 2006) och *strukturell diskriminering* diskuterats under senare år. Begreppet strukturell diskriminering fick stort medialt genomslag för några år sedan då staten tillsatte två parallella utredningar om strukturell diskriminering. *Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet* under ledning av Paul Lappalainen presenterade sitt slutbetänkande *Det blågula glashuset 2005*. *Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering* under ledning av Masoud Kamali lade fram slutbetänkandet *Integrationens svarta bok 2006*. Det föregicks av hela tretton volymer med beskrivningar och analyser. Trots denna ansenliga mängd text diskuterar varken Lappalainen eller Kamali närmare hur det centrala begreppet strukturell diskriminering definieras, utan de använder sig av den definition som anges i direktiven till utredningarna. Den lyder:

”Definitionen av begreppen strukturell respektive institutionell diskriminering varierar och det saknas en tydlig avgränsning mellan dem. För enkelhetens skull används här begreppet strukturell diskriminering som en sammanfattande benämning för båda dessa begrepp. Med strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet avses således i dessa utredningsdirektiv regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder för etniska eller religiösa minoriteter att [i praktiken] uppnå lika rättigheter och möjligheter som majoriteten av

³ Samtliga terrorister som ockuperade och tog gisslan på den Västtyska ambassaden i Stockholm 1975 utvisades omedelbart efter gripandet, alltså även en terrorist som ådragit sig livshotande skador. Han dog någon vecka senare av sina skador. Med hänsyn till den nationella säkerheten (risken för fritagningsaktioner) upphävde regeringen den svårt skadade mannens rätt till nödvändig intensivvård för att hans liv skulle räddas.

befolkningen har [oavsett etnisk eller religiös tillhörighet]. Sådan diskriminering kan vara synlig eller dold och den kan ske avsiktligt eller oavsiktligt.” (Ur direktiven till Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet, mina understrykningar).⁴

Lappalainenens utredning riktades främst in på att identifiera luckor i kunskapen om diskriminering och framför allt i lagstiftningen för att med denna grund föreslå skärpningar av lagen. Kamalis utredning tog ett samhällsvetenskapligt grepp och sökte belysa diskriminering inom utbildning, arbetsmarknad, rättsväsende, forskning med mera. Utredaren förlitade sig helt okritiskt enligt mitt förmenande på det teoretiska och ideologiska perspektiv som tillhandahålls av postkolonial teori. Enligt utredaren handlar strukturell diskriminering om vi-dom-processer och den s.k. “andrafieringsproblematiken”.⁵ Den förföljelse av romer och resande som ägt rum under fem århundraden i Sverige går idag under beteckningen anti-romanism (anti-ziganism). Anti-romanism måste självklart betraktas som en form av rasism, men anti-romanism är inte relaterad till koloniala förhållanden och den förklaras inte av postkolonial teori.

Även om många forskare som Masoud Kamali anlidade har bidragit med värdefulla och intellektuellt hederliga analyser är utredningen inte starkare än sin svagaste länk – slutbetänkandet. I slutbetänkandet saknas teoretisk analys av det centrala begreppet strukturell diskriminering. Den vetenskapligt allvarligaste kritiken mot slutbetänkandet från Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering gäller utredarens teoretiserande, som med filosofen Karl Poppers ord fungerar som ett slutet teoretiskt system (se SOU 2006:79 *Integrationens svarta bok*, sid. 139-141).

Utmärkande för ett slutet teoretiskt system är att teorin inte kan falsifieras med empiriska erfarenheter. Talar empiriska erfarenheter mot teorins hypoteser förklarar teorin också denna besvärande avvikelser. Klassiska exempel på slutna teoretiska system är marxism och freudianism. För båda dessa fall ingår “falskt medvetande i “förklaringen“ av verklighetens avvikelser från det som teorin postulerar. Masoud Kamali använder precis samma grepp när han avfärdar uppgifter om att människor med utländsk bakgrund faktiskt kan inkluderas i det svenska samhället. Låt mig formulera det så här: Exkludering är alltid exkludering i Kamalis värld men inkludering däremot är ett sken, och egentligen bara en annan form av exkludering! Sken och skenbarhet handlar i hög grad om just falskt medvetande. Den empiriska verkligheten är inte vad den utger sig att vara. Begreppet “kosmetisk inkludering“ som också förekommer i betänkandet fungerar på samma sätt.

Den svenska staten satsade stort på att utreda problemen med strukturell diskriminering – och misslyckades. Det lär dröja innan staten tillskjuter så stora medel igen.

⁴ I direktiven till Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering utgår de understruckna orden i citatet ovan som ersatts med “i praktiken“ respektive “oavsett etnisk eller religiös tillhörighet“.

⁵ Det otympliga begreppet andrafiering är en översättning till svenska av uttrycket *othering* på engelska. I den aktuella brittiska diskursen förekommer *othering* tillsammans med *selfing*. Vad det handlar om är att människor definierar sig själva och den egna gruppen genom att exkludera den andre, och vice versa. Uttrycket *selfing* har dock inte översatts till svenska i utredningen. I skriften *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering* (SOU 2005:69) som är en av de volymer som föregår slutbetänkandet framställs perspektivet som någonting alldeles nytt. Nämnas bör dock att Henri Tajfel på 1970-talet utvecklade teorin om social identitet som handlade om grupprelationer och identitetsprocesser, och faktum är att redan William Graham Sumner i boken *Folkways* från 1906 diskuterar grupprelationer och självuppfattningar. Han introducerade begreppen ingrupp, utgrupp och etnocentrism. Varken Tajfel eller Sumner nämns av Kamali.

Om social struktur

Ingen av utredningarna förklarar begreppet strukturell diskriminering. De postulerar att den finns, och att döma av formuleringarna i *Integrationens svarta bok* är alla former av diskriminering uttryck för en allomfattande maktstruktur. Om denna struktur omfattar allt och alla kan man fråga sig om inte även utredarna omfattas av den. Eller, för att ställa en retorisk fråga, är det så att just Kamali står utanför strukturen och har den privilegierade positionen att betrakta allting utifrån utan att påverkas av de krafter och maktordningar som andra personer underkastas?

Även om utredningarna inte gör oss klokare på den här punkten kan det ändå finnas fog att fundera över om begreppet strukturell diskriminering inte kan vara meningsfullt i en annan uttolkning. Frågan handlar om huruvida det finns omständigheter i det sätt på vilket samhället är organiserat som kan få diskriminerande konsekvenser. Vad jag har i åtanke är några mera övergripande, kanske mera djupgående organisationsprinciper än de regelsystem som styr en organisations eller institutions verksamhet. Jag avser någonting annat än det som täcks av vidomsättningen, andrafiering och post-kolonial teori. Som jag ser saken är det nödvändigt att klargöra vad vi avser med "social struktur" och "samhällsstruktur".

Jag slår upp mina gamla läroböcker i sociologi från 1960-talet som är skrivna av den tidens ledande sociologer, bland andra Erik Allardt i Helsingfors, Edmund Dahlström i Göteborg och Joachim Israel i Stockholm. Den samhällsstruktur som dessa sociologer lyfter fram är förankrad i den tidens behavioristiska grund för beteendevetenskaperna, dit sociologin räknades. Inom språkvetenskaperna hade strukturalismen diskuterats under årtionden och Claude Lévi-Strauss strukturalistiska antropologi nådde inte Sverige förrän i slutet av 1960-talet. Samhällsstruktur i Allardts uttolkning har med grundläggande normer att göra, med människors samhandlingar och förväntningar om samhandlingar.

"Samhandlingarna, förväntningarna och normerna rörande samhandlingarna samt relationerna mellan dem vid en bestämd tidpunkt utgör ett systems *struktur*." (Allardt & Littunen, 1964, s. 58, författarnas kursivering).

Den tidens nordiska sociologer var upptagna av de stora kontrasterna mellan agrarsamhällets organisation och industrisamhällets. Agrarsamhället låg bara någon generation tillbaka i tiden. Flykten från landsbygden, som urbaniseringen då kallades, pågick alltjämt för fullt. David Riesmans (1969) typologi över den traditionsstyrda, samvetsstyrda och gruppstyrda människan under industrialiseringens olika faser gjorde uppenbarligen ett starkt intryck på 1960-talets sociologer, då både Allardt och Israel refererar till Riesmans idéer. Riesman binder samman samhällets övergripande ekonomiska organisation (eller struktur) med värderingar, förhållningssätt och handlingsmönster. Israel (i Dahlström, 1965) diskuterar samhällsstruktur i förhållande till social mobilitet, och hos Israel handlar strukturen om samhällets sociala skiktning. I ett samhälle med låg social mobilitet är samhällsstrukturen mera fastlåst, skriver han. Det här perspektivet på samhällsstruktur är givetvis högst väsentligt. Social skiktning i nutid kan ses som en slags sedimentering av gångna tiders ägarförhållanden, ekonomiska omständigheter, maktstrukturer och levnadsvillkor. Sammantaget skapade dessa förhållanden vitt skilda förutsättningar för olika människor. Det var förutsättningar som gick i arv generation efter generation. Samhällets sociala skiktning bär inom sig ojämlikhet och därmed också sociala orättvisor. I Sverige har utbildning länge ansetts vara vägen att öka social mobilitet och därigenom att direkt eller indirekt bryta upp tröga sociala stratifieringar.

Den politiska strukturen

I grund och botten handlar naturligtvis det sätt på vilket samhället organiseras om värderingar. Men sättet på vilket ett samhälle organiseras handlar också om makt. Den förmodligen mest grundläggande värderingen efter vilket det moderna svenska samhället har organiserats handlar om makten att styra samhället. Den politiska demokratin bygger på premissen att alla människor har lika värde, och att alla vuxna (tillräkneliga) personer skall ha lika stor del av makten – en röst, varken mer eller mindre. En överväldigande majoritet av människorna som lever i Sverige bejakar den politiska demokratin. Det sägs ibland, och i vissa kretsar på de politiska ytterkanterna, att demokrati inte är det mest effektiva sättet att styra ett samhälle. Man måste fråga sig vad det är för ”effektivitet” som egentligen åsyftas. Enligt den överväldigande majoriteten i Sverige är demokrati det enda acceptabla styrelseskicket. När politisk demokrati väl en gång etablerats i det allmänna medvetandet, och i samhällets olika institutioner, intressegrupperingar, partier och verksamheter finns egentligen ingen väg tillbaka till något odemokratiskt styrelseskick.⁶ Detta med ”ingen väg tillbaka” ger oss ett kriterium på vilka struktureringsprinciper har en avgörande betydelse för hur samhällslik verksamhet organiseras. Politisk demokrati genomsyrar det svenska samhällets beslutsapparater på alla nivåer. De stora folkrörelserna, intresseföreningar av olika slag liksom lokala idrotts- och kulturföreningar är också demokratiskt organiserade. Men det finns delar av samhället som inte är organiserat efter demokratiska principer. Näringslivet är ett sådant område även om personalrepresentation återfinns i ledningen för åtskilliga företag. Om vi betraktar *politisk demokrati* som en central struktur för det svenska samhällets organisation, måste vår fråga bli om det kan finnas situationer där denna struktur ger upphov till konsekvenser som är diskriminerande.

En hörnsten i den politiska demokratin är majoritetsbeslut. Ett centralt komplement till institutionen majoritetsbeslut är den politiska majoritetens respekt för den politiska oppositionens – minoritetens – position. I en parlamentarisk demokrati har den politiska oppositionen en viktig kritisk, prövande och granskande roll att spela. Oppositionen, minoriteten i parlamentet, måste höras. I etablerade parlamentariska demokratier respekterar partierna de demokratiska spelreglerna som innebär att regeringen bör avgå om den inte lyckas samla en majoritet i parlamentet för ett viktigt förslag, liksom att den måste avgå om den inte får folkets förtroende i ett allmänt val. Principen med majoritetsbeslut kan bli problematiskt om och när den politiska majoriteten i en viktig samhällsfråga huvudsakligen sammanfaller med en nationell (kulturell eller etnisk) majoritet medan exempelvis en etnisk minoritet står på den politiska minoritetssidan. I mångkulturella samhällen fordras därför en

⁶ Det är sant att den demokratiska Weimarrepubliken föll genom Hitlers maktövertagande 1933 och att den demokratiskt valda Allende-regimen störtades i den militärkupp som genomfördes av Pinochet fyrtio år efter Hitlers maktövertagande. Om dessa motexempel till min tes kan det kanske sägas att Weimarrepubliken aldrig hann etableras ordentligt i folkmedvetandet. Tyskland hade förlorat första världskriget, hade fått avträda landområden till Polen och tvingades betala ett stort krigsskadestånd till segrarmakterna. Massarbetslöshet, extrem inflation, revolutionära stämningar inom arbetarklassen och paramilitära nationalistiska organisationer innebar kaotiska förhållanden i Tyskland under åren närmast efter första världskriget. Människors missnöje utgjorde en grogrund för nationalsocialismen. Nationalsocialisterna kom till makten inom ramen för det demokratiska systemet. Situationen i Chile 1973 hade inga direkta likheter med situationen i Weimarrepublikens Tyskland. Salvador Allende, marxist och socialist, valdes till president 1970 i allmänna och fria val. De politiska motsättningarna i Chile skärptes under Allendes tid som president. Medelklassens ekonomiska villkor försämrades och den kunde inte acceptera en socialistisk president. Pinochet genomförde militärkuppen med medelklassens stöd men också med USAs diskreta men nog så aktiva stöd genom CIA. I både Tyskland och Chile är politisk demokrati återinförd. Idag får Förbundsrepubliken Tyskland betraktas som en väl etablerad demokrati.

fungerande *minoritetspolitik* som ett nödvändigt komplement till principen om majoritetsbeslut då risken finns att demokratiska majoritetsbeslut i vissa situationer kan leda fel. Det är först sedan år 2000 som den svenska staten har antagit en politik för nationella minoriteter och erkänt att det i Sverige finns fem nationella minoritetsspråk – finska, meänkieli, samiska, jiddisch och romani chib.

Frågan om majoritetsbeslut och minoritetsrättigheter kan illustreras med ett uppmärksammat fall då regeringen år 1992 tillät fri jakt på småvilt i den fjällnära regionen i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Detta skedde efter påtryckningar från den mäktiga jägarlobbyn. Tidigare hade jakträtten i den fjällnära regionen exklusivt förbehållits samerna. Den här jakten utgjorde en inte oväsentlig del av den samiska blandekonomin. Nu utmönstrade staten således en ”positiv” särbehandling av samer i fråga om denna jakträtt som folkgruppen innehåft sedan urminnes tider men som jägarförbundet och etniskt svenska småbrukare i regionen uppfattade som en orättvis särbehandling av dem. Samerna å sin sida uppfattade den utvidgade jakträtten på deras bekostnad som en starkt provokativ och diskriminerande handling från statens sida, och som ett direkt hot mot den samiska kulturens möjligheter att överleva i Sverige.⁷ Efter riksdagsbeslutet 1992 strömmade antalet anmälningar om etnisk diskriminering in till DO. Dåvarande diskrimineringsombudsmannen Frank Orton fann att flertalet fall av anmäld diskriminering under åren närmast efter 1992 kom från samer.

Samhällets regelsystem

Sveriges rikes lag utgör en formidabel social struktur. Lagen anger gränserna för det tillåtna. Om enskilda personer, företag, organisationer eller myndigheter överskrider dessa gränser i sitt handlande och i sin verksamhet skall åtminstone i teorin rättsväsendets företrädare ingripa och lagföra den eller dem som har gjort sig skyldiga till brott. Alla människors likhet inför lagen är en portalparagraf inom den politiska demokratin. Regeringen föreslår och riksdagen stiftar lagar. Den politiska makten ligger bakom de lagar som ytterst reglerar samhällslivet. En lika central paragraf som likhet inför lagen är domstolarnas självständighet gentemot den politiska makten. Politiska makthavare får inte intervensera i domstolarnas göromål. Lagar måste vara så allmänt formulerade att de kan tillämpas i ett antal sinsemellan olikartade enskilda fall, men de får samtidigt inte vara så allmänt skrivna att de inte ger vägledning alls för hur lagens mening skall förstås. Lagar måste tolkas, och den juridiska vetenskapen är därför ett av tolkningslärans (hermeneutikens) centrala fält.

Olika uppfattningar om hur en viss lag skall tolkas bryts mot varandra i domstolsförhandlingar. Tidigare domar ger vägledning i hur en viss lag kan och kanske även bör tolkas. Möjligheten att överklaga en dom på lägre instans till en högre instans är en viktig aspekt av rättssäkerheten. Högsta domstolen är restriktiv med vilka mål som beviljas resning på högsta nivå. Det gäller vanligen sådana mål som bedöms kunna få prejudicerande verkan. Även om lagstiftningen söker täcka över så många områden som möjligt med sitt regelverk ligger det i sakens natur att det finns utrymme för skiftande tolkningar och uppfattningar, och detta skapar utrymme för tolkningar som kan få diskriminerande konsekvenser.

I Storbritannien hävdar ansedda forskare att diskriminering inom rättsväsendets olika grenar utgör det kanske allra allvarligaste och på sätt och vis kanske mest svåråtkomligaste diskrimineringsproblemet. Statliga verk har en oberoende ställning gentemot regering och riksdag.

⁷ Det kan nämnas att Svenska jägarförbundet mönstrar c:a 300 000 medlemmar, vilket kan jämföras med den samiska minoriteten på c:a 20 000 personer.

Detta är en central förutsättning och struktur som anger vilka vägar förändring måste göras. Samtal förs mellan regering och myndigheter. Regeringen kan ge myndigheter uppdrag, men regeringen får inte lägga sig i hur en myndighet uppfattar och utför sitt uppdrag. Det kallas ministerstyre. På liknande sätt står kommuner och landsting i en självständig ställning gentemot regering och riksdag på nationell nivå. Den kommunala självständigheten i relation till statsmakten utgör en viktig struktur, och frågan är om denna ställning under vissa förhållanden kan få konsekvenser som kan vara diskriminerande.

Regering och riksdag utformar en minoritetspolitik. Denna politik får avtryck i deklARATIONER och i direktiv till de centrala myndigheterna, som i sin tur utformar regelverk för tillämpning och tillsyn. Själva tillämpningen äger emellertid rum i det lokala samhället – i skolorna, på arbetsplatserna, i den kommunala verksamheten. Det ligger i sakens natur att varje kommun följer lagen och genomför det som lagen kräver, som till exempel att tillhandahålla föreskriven social service, utbildning för skolpliktiga barn, infrastruktur för distribution och kommunikation med mera. Dock finns visst utrymme utanför det som är direkt föreskrivet i lagen för kommunens egna prioriteringar och lösningar.

Tidens sociala organisation

Ett ännu djupare grepp på frågor som gäller social struktur tar Torsten Hägerstrand med de principer för tidsgeografi som han har utvecklat. Tidsgeografi handlar om samhällelig organisation av skilda verksamheter (arbete, familjeomsorg och fritid) som följer av de grundläggande principer efter vilka tid och rum struktureras. En och samma individ kan exempelvis inte befinna sig på två olika platser samtidigt. Tid krävs för att förflytta sig mellan skilda platser. Två olika föremål (eller personer) kan inte uppta exakt samma utrymme samtidigt utan att föremålen deformeras. Medan människan rent fysiskt kan röra sig obehindrat i två av de tre rumsdimensionerna, och med tekniska hjälpmedel även i den tredje, kan hon inte på motsvarande sätt röra sig "fritt" i den enda tidsdimensionen. Jag ska inte fördjupa mig i Hägerstrands för samhällsvetenskapen så revolutionerande modellbygge utan bara konstatera att hans tidsgeografi kan förstås som en samhällsvetenskaplig bearbetning av en fundamental fysikalisk struktur. Det är alldeles uppenbart att människans, kulturens och samhällets förhållande till tid och rum får djupgående konsekvenser för hur samhällelig verksamhet organiseras. Den fråga som vi återigen måste ställa oss är: Finns det situationer där tidens och rummets samhälleliga organisation kan få diskriminerande konsekvenser? Låt mig här resonera om betydelsen av tidens samhälleliga strukturering.

Att alla samhällen organiserar tiden i år och månader går som bekant tillbaka till solens och månens periodiciteter. Men att hela den moderna världen dessutom organiserar tiden i sjudagarscykler har ingen grund i astronomin. Att veckan omfattar sju dagar går tillbaka på föreställningar i den babyloniska–judiska kulturen mer än tre tusen år sedan om att talet sju var ett lyckotal. Se här ett exempel på en seglivad (och egentligen godtycklig) strukturerande princip. Tidens organisering är alltså en viktig struktur i det moderna samhället, men en så självklar struktur att vi knappast ägnar den en tanke. Den kanske mest fundamentala betydelsen som tidens strukturering har är avgränsning av tid som ägnas åt arbete och tid som ägnas åt återhämtning, vila och sociala aktiviteter. Vi behöver dock inte gå längre tillbaka i historien än till mitten av 1800-talet för att få syn på ett annat förhållande till tiden än det som vi har vant oss vid idag. När kanske 95 procent av befolkningen levde av jorden, var det arbete som vanliga människor ägnade sig åt säsongsbetonat på ett mycket mera grundläggande sätt än vad det är i industrisamhället. Särskilt under skördesäsongen arbetade man i stort sett så länge det var ljus, vilket i de nordliga breddgraderna innebar tidiga

morgnar och sena kvällar. Att bärga skörden fick ta den tid det tog, och alla som kunde fick lov att hjälpa till. Så sent som vid mitten av 1800-talet rådde lokal tid. Klockan 12 på dagen var faktiskt den tid då solen stod i zenit. Tidsskillnaden mellan Stockholm och Göteborg var cirka 18 minuter. Göteborg låg 18 minuter efter Stockholm. Det var med järnvägarna som började byggas efter mitten av 1800-talet som tiden behövde standardiseras, och klockorna synkroniseras.

Människor behöver inte övertalas att ställa fram sina klockor en timme vid övergången till sommartid, eller vrida dem tillbaka en timme när vintertid infaller. Det finns inget tvång i detta. Det finns inga regler eller lagar som kräver att enskilda personer anpassar sina klockor efter den officiella tiden i samhället. Det är en praktisk nödvändighet att göra det eftersom man annars löper risken att missa sitt tåg, komma för sent till jobbet eller finna att affärerna har stängt. Tidens standardisering är en av det mest uppenbara strukturer efter vilken samhällslivet organiseras. Kan denna tidens organisering få diskriminerande konsekvenser?

Svaret på frågan måste bli både ja och nej. Tidens standardisering och synkronisering av klockorna är i sig knappast utanförskapande. Vi talar här inte om gränser för inkludering och exkludering som är jämförbara med rummets strukturering efter nationella, regionala och kommunala gränser. Detta beror på att vi inte kan röra oss åt olika håll i den enda tidsdimensionen. Det slag av gräns som vi möter är skillnaden mellan före och efter en bestämd händelse, till exempel att en viss bestämmelse träder i kraft. Att olika generationer kan gynnas eller missgynnas när nya regler eller lagar träder i kraft beror dock inte på tidens standardisering.

Det finns emellertid en annan aspekt av tid som handlar om det kulturella, sociala och personliga förhållandet till tid. Det handlar om prioriteringar i tidsanvändning, och skilda uppfattningar om vilka verksamheter som har prioritet när olika uppgifter behöver genomföras eller tillgodoses samtidigt. Här finns helt uppenbart skilda uppfattningar och värderingar som är kulturellt bestämda. I ett mångkulturellt samhälle kan olika förhållningssätt till tidens användning ge upphov till konflikter och animositet mellan olika grupper, vilket i sin förlängning kan resultera i diskriminerande och utanförskapande konsekvenser. Kanske är detta mest uppenbart på arbetsmarknaden eftersom arbetslivet i det moderna samhället lyder under en strikt tidsregim

Rummets sociala organisation

Gränser är en central aspekt av rummets sociala och politiska organisering. Allra störst betydelse har nationella gränser. De definierar det territorium som staten kontrollerar och inom vilka den nationella befolkningen har sin hemvist. På den internationella arenan är staten en autonom aktör, åtminstone i princip. Staten stiftar sina egna lagar. Från statens sida är det ett frivilligt åtagande att ingå internationella avtal och att underteckna internationella konventioner. Statens gränser är avgörande för medborgarskapet hos en nyfödd enligt *jus soli*-principen. Personer som inte är medborgare i den aktuella staten får inte självklart eller under obegränsad tid vistas innanför statens gränser; till det fordras visum och uppehållstillstånd. Medborgarskapet med dess direkta koppling till statens territorium utgör en grund för differentiell behandling av människor som dock inte i sin allmänna tillämpning betraktas som diskriminerande.⁸

⁸ Att utesluta specifika grupper från rätten att överhuvudtaget resa in i landet, som t ex förbudet för romer att resa in i Sverige från 1914 är diskriminerande då förbudet inte omfattade andra nationella/etniska grupper.

Ett annat exempel. Sápmi, det traditionella samiska bosättningsområdet, sträcker sig över delar av fyra länder. Renhjordarnas förflyttning mellan sommarbete och vinterbete styrdes för inte alls så länge sedan främst av naturgeografiska förhållanden – tillgången till betesmarker, fjällregionens utsträckning, älvdalarnas riktning, framkomlighet i de stora skogarna, snödjup, isläggning och islossning och liknande. Vägar, järnvägar, gruvdrift och kraftverksdammar som mestadels tillkommit under 1900-talet utgör i modern tid hinder för renhjordarnas förflyttning. Nationsgränserna på Nordkalotten fastställdes sent i historisk tid. Tidigare påverkade dessa gränser, vilka syns tydligare på kartan än ute i naturen, renskötseln endast marginellt. Idag är det emellertid inte längre en självklar rättighet för samebyar på den svenska sidan av nationsgränsen att föra sina hjordar till betesmarker på den norska sidan av gränsen – och vice versa.

Det sociala rummet innanför statens yttre gränser struktureras på liknande sätt av ett mönster av politiska, administrativa och ekonomiska gränser. På olika sidor om länsgränser och kommungränser kan nog så betydelsefulla skillnader föreligga i fråga om välfärdssystemens praktiska utformning, och hur sjukvård och skolor organiseras. Inte minst finns påtagliga skillnader i beskattning av medborgarna. Olikheter kan alltså föreligga i människors omständigheter som beror på var de är bosatta utan att det har med olaga diskriminering att göra. Så sent som på 1960-talet fick kommungränsen en konkret innebörd för de romer och resande som kördes iväg från tillfälliga tätläger i en kommun, då polisen genom direkt ingripande avhyste dem till andra sidan kommungränsen. På den tiden reagerade inga myndigheter mot avhysningen eftersom romer och resande ansågs stå utanför samhället trots att de formellt sett var svenska medborgare.

En verkligt fundamental struktur ifråga om rummets organisering handlar om äganderätten till mark. I alla västerländska samhällen, däribland Sverige, är marken föremål för någons ägande. All mark ägs – antingen av enskilda individer, av bolag, av institutioner (t ex kyrkan), av kommuner eller av staten. Markägare hade till exempel rätt att hindra romer och resande från att slå läger på ägorna och att köra iväg dem från tillfälliga tätläger. Det kanske mest uppmärksammade målet i svensk rättshistoria är det så kallade Skattefjällsmålet. Det pågick under femton års tid från 1966 till 1981. Tvisten handlade om äganderätten till marken i Hotagens och Frostvikens samebyar i Jämtland. Kärandesidan kunde visa med historiskt verifierade dokument från 1600-talet att samer redan då hade betalat skatt för denna mark. Vidare fanns prejudikat att om en person kunde styrka att hans/hennes förfäder hade skattat för marken i fråga så utgjorde detta juridisk grund för att äganderätten till denna mark skulle tillfalla sentida ättlingar. I Skattefjällsmålet satte Högsta domstolen detta prejudikat ur spel. Än idag diskuteras det om Högsta domstolens utslag var diskriminerande eller inte?

Det sociala rummets organisering och struktur handlar till yttermera visso om de komplexa ekonomiska, sociala och politiska processer som ger upphov till segregerade bostadsområden med sina samtidigt osynliga och ändå högst påtagliga gränser. Dock skulle det föra för långt att gå närmare in på denna fråga här. Låt mig dock säga att boendesegregationen får särskilt stor betydelse eftersom flera andra sociala domäner tenderar att organiseras spatialt. Segregation inom boendet kan så föras över till andra system (skolan, sjukvården, arbetsmarknaden).

Arbetets ideologi och ekonomisk rationalitet

Under alla tider och i alla samhällen har det varit nödvändigt för folkets överväldigande flertal att försörja sig genom eget arbete. Arbete är nödvändigt för överlevnaden och har så alltid

varit. Det är så självklart att vi sällan reflekterar över det. Vi behöver emellertid skilja mellan arbete som verksamhet i sig och det som kan kallas arbetets ideologi. För de flesta människor i Sverige är arbete en så självklar och naturlig del av livet att de inte bara tar det naturnödvändiga arbetet för givet utan även de värderingar och ideologiska föreställningar som är förenade med arbetet.

Med arbetets ideologi menar jag en uppsättning värderingar och ideologiska föreställningar som är vitt utbredda i Sverige liksom i hela den industrialiserade världen. Jag har själv givit uttryck för en av dessa grundpremissen genom att säga att arbete är en naturnödvändighet. Andra inslag i denna ideologi är att arbete, om än inte alltid meningsfullt för den enskilde individen i den speciella situationen ändå när allt ska summeras är gott både för individ och samhälle. Kanske inte de som har monotona, rutinbetonade och miljöfarliga arbetsuppgifter vill skriva under på detta. Om den negativa formuleringen av ideologin råder dock hundra-procentig samstämmighet, nämligen att arbetslöshet är av ondo.

Till arbetets ideologi hör ett antal mera begränsade värderingar som kommer till uttryck i normer och regler, till exempel att arbete ska utföras regelbundet och på bestämda tider. Andra normer som gäller är punktlighet, pliktrohet, prestationsduglighet och flit. Till ideologins centrala innehåll får vidare räknas normer om hörsamhet, respekt för överordnade och inte minst den skarpa gränsdragningen mellan arbete och privatliv.

Arbete är den kanske mest centrala av alla samhällliga verksamheter. Varje vuxen person ägnar 40 – 50 år av sitt liv åt arbete (och yrkesförberedande studier). Praktiskt taget alla andra samhällligt organiserade verksamheter fungerar som "underleverantörer" till det organiserade arbetet. I varje samhälle förekommer arbetsdelning i någon form. Ju mera teknologiskt avancerat ett samhälle är, desto mera genomgripande är arbetsdelningen. Arbetets ideologi gäller främst människor i underordnad ställning. Ideologin är ett försvar för ett arbetsdelnings-system där flertalet måste finna sig i en underordnad ställning och ett mindretal har förmånen att verka i en överordnad position.

Arbetslivets organisation är en fundamental samhälllig struktur, som direkt berör de frågeställningar som var utgångspunkterna för denna rapport. En viktig princip ligger till grund för de sätt på vilka arbetslivet, och i stora drag all samhälllig verksamhet, är organiserat. Denna princip handlar om ekonomisk rationalitet. Principen innebär att verksamheter som genomförs både inom den privata och i den offentliga sektorn måste vara ekonomiskt rationella. I den enklaste meningen betyder det att de måste kunna bära sig, helst generera ett ekonomiskt överskott – en vinst. Denna regel gäller axiomatiskt inom företagsamheten och näringslivet. En verksamhet som går kontinuerligt med förlust kommer att avvecklas och upphöra. Ingen är beredd att satsa på en förlustgenererande verksamhet. Inom den offentliga sektorn är det mera komplicerat att bedöma den ekonomiska rationaliteten, eftersom andra bedömningar och värderingsprinciper behöver vägas in. I grund och botten gäller dock att skattemedel inte får användas på ett ekonomiskt oansvarigt eller irrationellt sätt.

Diskriminering i ett samhälle är att sätta den ekonomiska rationaliteten ur spel. Kanske kan man hysa förhoppningen om att personer som fattar beslut om anställning förr eller senare kommer att inse att det är samhällsekonomiskt oerhört irrationellt att konsekvent att förbigå romer som söker anställning, särskilt i sammanhang där den romska kompetensen behövs för att lyfta folkgruppens levnadsvillkor till en som är jämbördig med den genomsnittliga svenskens. Problemet är att anställare kan anse sig ha handlat ekonomiskt rationellt i det begränsade perspektivet som gäller den egna verksamheten.

Samspelet mellan olika strukturella förhållanden

Begreppet struktur avser rent allmänt inbördes relationer och sammanhang som råder mellan delarna i en helhet, alltså det sätt på vilket en helhet är uppbyggd av sina element. Det är ett slags ordnat ramverk och regelverk som bär upp någonting, eller som innesluter någonting. Reglar utgör underlag för golv och väggar. Struktur kan handla om både det yttre skalet och den inre ordningen. I en viktig mening handlar således struktur om begränsningar.

Ett belysande exempel tillhandahåller pedagogisk forskning. Ulf Lundgren har utvecklat en teori om "ramfaktorers" betydelse för den undervisande verksamheten inom skolan. Begreppet *ramfaktorer* står för en serie begränsningar och avgränsningar inom vilka skolans verksamhet måste hålla sig. En viktig planeringsuppgift är att disponera resurserna på bästa sätt. Ramfaktorer kan vara de tillgängliga lokalerna med sina planlösningar, utrustning och placering, liksom den organisering av tiden (schemat) efter vilken verksamheten bedrivs. Andra ramfaktorer handlar om det anslag som skolan har att röra sig med för att bedriva verksamheten. En särskilt viktig ramfaktor är det som formuleras i skollagen om skolans allmänna uppgifter och ansvar. Vidare utgör läroplaner för den specifika kursen eller ämnet styrinstrument som den pedagogiska verksamheten måste beakta och relatera sig till. Lundgrens teori handlar om effekten av strukturella förhållanden på skolverksamheten. Till en viss del kan denna struktur definieras som regelsystem och principer. Den struktur som Lundgren lyfter fram är dock mera än bara regelsystem. Det handlar också om rent fysiska begränsningar som materiella resurser (ekonomi, lokaler, utrustning), och inte minst viktigt personalens varierande och samlade kompetenser.

Lundgrens teoretiska perspektiv kan tjäna som en förebild för det teoretiska utvecklingsarbete som behöver göras om vi på allvar ska fördjupa vår kunskap om strukturell diskriminering.

Social struktur är komplext, och strukturell diskriminering är följaktligen också komplext. Med hjälp av empiriska fallstudier är det möjligt att få inblick i sådana viktiga strukturer. Som redan antydde är ett möjligt kriterium med vars hjälp vi kan känna igen en avgörande samhällelig struktur just detta att någon återvändo till tidigare förhållningssätt inte finns. Den ekonomiska rationaliteten kan inte lämnas. Principen med arbetsdelning kan inte överges. Tidens och rummets sociala organisation måste betraktas som mycket fastlåsta. Våra lagar kan i sina detaljer modifieras och skrivas om, men helheten kommer att bestå. Och det finns ingen återvändo till något tidigare styrelseskick från demokratin.

Digitalisering av informationssystemen är en ny företeelse historiskt sett, men någon återvändo till tidigare system är knappast möjlig. Det tillåter inte den ekonomiska rationaliteten. Likaså måste den globalisering som nu omsveper hela världen betraktas som en grundläggande struktur.

Den fråga vi behöver ställa oss är återigen om dessa strukturer kan komma att få diskriminerande konsekvenser. Om svaret är ja, då har vi att göra med strukturell diskriminering.

Referenser

- Allardt, E. & Littunen, Y. (1963) *Sociologi*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Anderson, B. (1983) *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Caldaras, H. (2002) *I betraktarens ögon*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Crowe, D.M. (1994) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dahlström, E. (red.) (1965) *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*. Göteborg: Svenska bokförlaget/Norstedts.
- van Gennep, A. (1960) *The Rites of Passage*. London: Routledge & Kegan Paul [1908]
- Gynther, P. (2006) *From Utopia to Quintessence. Education Law from the Viewpoint of Roma and Skill Deficiency*. Åbo: Åbo Akademi.
- Forum för levande historia (2005) *Ett fördrivet folk. Antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Hancock, I. (2002) *We are the Romani people. Ames am e Rromane dzene*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Heymowski, A. (1969) *Swedish "Travellers" and their Ancestry*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hägerstrand, T. (1971) *Om tidens vidd och tingens ordning*. Stockholm: Bygghörsningsrådet.
- Kullenberg, U., Loiske, L., Pasanen, J. & Bremberg, K. (1998) *Romska elever. Hur går det för dem i skolan?* Stockholms stad. Resursförvaltningen för skola och socialtjänst. Zigenarkonsulenterna.
- Landén, R. (1970) *Inställningen till zigenare vid en större affärsgata i Stockholm*. Stockholm: Pedagogiska institutionen.
- Lindholm, G. (1995) *Vägarnas folk. Re resande och deras livsvärld*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Lundgren, U. (1972) *Frame Factors and the Teaching Process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Loiske, L. (2006) *Rapport från projektet yrkesutbildningar för romer*. Stockholms stad. Kulturförvaltningen.
- Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (uppgift saknas) *Diskriminering av Romer i Sverige*. Stockholm: DO.
- Popper, K. (1971) *The Open Society and its Enemies*. Princeton: Princeton University Press.
- Raber, J. (2003) *Språnget. Utvärdering av Stockholms stads behandlingsassistentutbildning för romer*. Stockholms stad. Integrationsförvaltningen.
- Riesman, D. (1961) *The Lonely Crowd*. New Haven: Yale University Press.
- Rodell Olgac, C. (2006) *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola. Från hot till möjlighet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Skolverket (2007) *Romer i skolan – en fördjupad studie*. Stockholm: Skolverket.

- Socialstyrelsen (2006) *Omhändertagande av romska barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Söderman, E. & Ström, B. (opublicerad) *Romers situation i Malmö. En rapport om Malmös minoritetspolitik utifrån romernas perspektiv*. Malmö stadskontor. Avdelningen för integration och arbetsmarknad.
- Taikon, K. (1963) *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Taikon, K. (1967) *Zigenare är vi*. Stockholm: Tidens förlag.
- Takman, J. (1976) *The Gypsies in Sweden. A Social-Medical Study*. Stockholm: Liber Förlag.
- Riesman, D. (1969) *The Lonely Crowd*. New Haven: Yale University Press.[1950]
- SOU 2005:56 *Det blågula glashuset*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2006:79 *Integrationens svarta bok*. Stockholm: Fritzes.
- Westin, C. (2008) "Ideologi och etniskt oberoende". Ingår i Molin, M., Gustavsson, A. & Hermansson, H.-E. (red.), *Meningsskapande och delaktighet. Om vår tids socialpedagogik*. Göteborg: Daidalos.
- Öquist, A. m.fl. (2006) *Omhändertagande av romska barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.